

**SERMAYE PİYASASI KURULU
MUHASEBE STANDARTLARI DAİRESİ**

**BAĞIMSIZ DENETÇİNİN HATA ve HİLELERE İLİŞKİN
SORUMLULUĞU**

YETERLİK ETÜDÜ

**Gülfer ÖZŞAHİN
Uzman Yardımcısı**

**EKİM 2000
ANKARA**

YÖNETİCİ ÖZETİ

Modern iş hayatının temel unsuru olan bilginin önemi, finansal piyasaların gelişimi ile birlikte daha da artmıştır. Ancak, günümüzde finansal piyasalardaki işlemlerin çoğalması ve rekabetin hızla artması gibi etkenler nedeniyle, piyasa katılımcıları tarafından sunulan bilgilerin güvenilir olma özelliği azalmıştır.

Bilindiği üzere, mali tablolardaki bilgilerin güvenilir olmasına ilişkin sorumluluk işletme yönetimindedir. Mali tablo kullanıcılarının, mali tablolar aracılığı ile sunulan finansal bilgilerin doğruluğunu test etme olanakları bulunmadığından, şirket yönetimi tarafından hazırlanan söz konusu bilgilerin doğru olduğunun kabul edilmesi ve mali tablolarda yer verilen bilgilerdeki yanlışlıklara ilişkin riskin olabildiğince azaltılması gerekmektedir. Bunun için günümüzde uygulanabilecek en geniş kabul gören yöntem, mali tabloların bağımsız denetimden geçirildikten sonra kullanıcılara sunulmasıdır.

Çalışmada yer verilen bağımsız denetçinin hata ve hilelere ilişkin sorumluluğu konusundaki genel kabul görmüş denetim standartları ile ülkemiz sermaye piyasası düzenlemeleri karşılaştırıldığında ulaşılan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir.

Bağımsız Denetim ve Makul Güvence Kavramları

Bağımsız denetimin karmaşık bir prosedür olduğu, temelinde planlama ve profesyonel bir değerlendirme yattığı, bağımsız denetçinin doğruluğu kontrol edilebilen veya edilemeyen nümerik değerlerle uğraştığı dikkate alındığında, bağımsız denetim raporlarının mali tablolarda hata ve hilelerin bulunmadığı hususunda yalnızca makul bir güvence verebileceği açıktır. Bu hususun tam olarak yerleşebilmesi için öncelikle “makul güvence” kavramının Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ’de yer verilen bağımsız denetim tanımına ve bağımsız denetçi görüşlerine esas alınan Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ ekindeki standart metinlere eklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Önemlilik Sınırı Tespiti ve Denetim Riski

Ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında bağımsız denetimde önemlilik sınırı tespitine ilişkin bir yöntem ve denetim riskine ilişkin düzenlemeye yer verilmemiştir. Bağımsız denetim kuruluşları nezdinde yapılan kalite kontrol çalışmalarında bir çok bağımsız denetim kuruluşunun önemlilik sınırı ve denetim riski belirlememesi ve şirketlerin mali tablolarına etkisi olabilecek risk faktörlerini de dikkate almaması hususlarına sıkça rastlanmaktadır.

Bağımsız denetimin mesleki bilgi ve tecrübeye dayalı bir faaliyet olması nedeniyle, önemlilik sınırı tespitine ilişkin Kurulca bir yöntemin belirlenmesi yerine, önemlilik sınırının tespitinde kullanılabilir yöntemlere ilişkin düzenlemeye yer verilmesinin ve ayrıca, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de denetim riskine ilişkin unsurların tanımlanmasının gerektiği düşünülmektedir.

Bununla birlikte, bağımsız denetçinin bağımsız denetimde esas alınan önemlilik sınırına ve denetim riskine ilişkin bilgiye, denetim raporunun ekinde bulunması gereken açıklayıcı notlar bölümünde yer vermesine ilişkin bir düzenlemenin söz konusu Tebliğ'e eklenmesi faydalı olacaktır.

Hata ve Hilelere İlişkin Sorumluluktan Kurtulmak Amacıyla Kullanılan Yöntemler

Elektronik ortamda hazırlanan çalışma kağıtlarının dökümlerinin alınmaması durumunun delil niteliğinin hukuk sistemimizde hala tartışılıyor olması ve bilgisayar kayıtlarına ilişkin gerekli güvenlik sistemlerinin oluşturulamaması halinde söz konusu kayıtlar üzerinde çok kolay tahrifat yapılabileceği de göz önüne alındığında, bağımsız denetimde bilgisayar yardımıyla yalnızca planlama aşamasında müşteri şirketin iç kontrol sisteminin ve risk unsurlarının değerlendirilmesi ile önemlilik sınırının tespitinde yararlanılması gerektiği düşünülmektedir.

Bağımsız denetim kuruluşları sorumluluktan kurtulmak amacıyla, bağımsız denetim sözleşmelerine mali tablolarda bulunan

hata ve hilelerden sorumlu olmayacaklarına ilişkin sorumsuzluk kaydı koymakta ve mali tablolarda herhangi bir hata ve hile bulunmadığına ilişkin müşteri şirket yetkililerinden beyan almaktadırlar. Ancak, bu durum gerek genel kabul görmüş denetim standartları ve gerekse Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 32'nci maddesi ile getirilmiş bulunan bağımsız denetçilerin çalışmalarını mali tablolar üzerinde önemli etkileri olabilecek hata ve hileleri ortaya çıkaracak şekilde planlamak ve yürütmekle yükümlü olduklarına ilişkin asgari sorumluluktan bağımsız denetim kuruluşlarını ve bağımsız denetçileri kurtarmayacaktır. Bu nedenle, herhangi bir sorumsuzluk kaydı getirmek suretiyle asgari sorumluluktan kurtulmanın mümkün bulunmadığına ilişkin bir ifadenin de, aynı Tebliğ'e eklenmesinin faydalı olacaktır.

Hata ve Hilelerin Tespitinde Yapılması Gereken İşlemler

Hataların mali tablolardaki basit yanlışlıkları, hilelerin ise aldatma kastı ile yapılan yanlışlıkları ifade etmesi ve etkilerinin de birbirinden farklı olması nedeniyle, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de hata ve hile tanımının yapılarak, örneklerle söz konusu tanımın zenginleştirilmesi faydalı olacaktır.

Ayrıca, hata ve hilelerin tespiti sonrasında denetçinin yapması gereken işlemlerin ayrıntılı olarak sayılması, özellikle hileli işlemlerin etkilerinin büyük olması ve beraberinde yasa dışı işlemleri getirme olasılığının da bulunması nedeniyle, bu tür tespitlerle ilgili olarak, bağımsız denetçiler tarafından, söz konusu hata ve hilelerin düzeltilmesine ilişkin şirket yönetimine verilecek yazılı öneride belirtilen düzeltmelerin yapılmaması veya yapılamayacak olması durumlarının, bağımsız denetim görüşünün oluşturulmasında dikkate alınması ve görüş sayfasında yer verilerek, Kurula ve ilgili kamu kurumlarına konu hakkında ayrıntılı bir rapor sunulması gerektiği hususunun, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'e eklenmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Hata ve Hilelerin Önlenmesinde Şirketlerin İç Kontrol Sistemleri, İç Denetçileri ve Denetim Komiteleri

Ülkemiz sermaye piyasalarında, şirketlerin TTK uyarınca murakıp atadıkları ancak, denetim komitesi veya ayrı bir denetim birimi bulundurmadıkları görülmektedir. Ayrıca, hisse senetleri borsada işlem gören veya görmeyen şirketlerin büyük çoğunluğunun iç kontrol sistemlerinin bulunmadığı, daha çok dışa kapalı oldukları ve aile şirketi şeklinde çalıştıkları, çalışanları ile aralarındaki ilişkide güven duygusunun hakim olduğu görülmektedir. TTK uyarınca şirketlerde bulunması gereken murakıpların ise, görevlerini yerine getirebilmeleri bakımından gereken ehliyete ve bağımsızlığa sahip olmaları için TTK'da hiç bir tedbir alınmamıştır.

Yukarıda belirtilen nedenlerle, hisse senetleri borsada işlem gören şirketlerin denetimden sorumlu komite kurmalarına ilişkin bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Ayrıca, bağımsız denetçinin müşterinin iç kontrol sisteminde tespit ettiği eksikliklere ilişkin olarak, yönetime yazılı bir rapor sunması gerektiğine ilişkin bir yükümlülüğün Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'e eklenmesi, söz konusu eksikliklerin müşteri şirket tarafından giderilmemesi veya giderilemeyecek olması durumunda da, konu hakkında Kurul'a bir rapor sunulmasına ilişkin düzenlemenin getirilmesi uygun olacaktır.

Bağımsız Denetimde Mesleki Kurallar

Kurul'un, SPKn'nun 22/d maddesi uyarınca Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği ile istişarede bulunarak, bağımsız denetimin tam tasdik faaliyetinin yan kolu olarak görülmekten çıkarılması, ayrı bir mesleki faaliyet olarak kabul edilmesi, Kurul yaptırımları yanında mesleki açıdan öngörülecek yaptırımlarla bağımsız denetimin kalitesinin yükseltilmesi amacıyla, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de belirtilen kurallardan ayrı, mesleki kurallar oluşturulmasının ve mesleki sorumluluk sigortası yapılması zorunluluğu getirmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bağımsız Denetime İlişkin İlgili Mevzuatlarda Uyumun Sağlanması

3568 sayılı Kanun'da, SMMM ve YMM'lere verilen yetkiler daha çok vergisel açıdan mali tablo ve beyannamelerin incelenmesi

ve denetimi olduğundan, denetimden anlaşılması gerekenin ise, mali bilgilerin onaylanması olarak tanımlandığından ve ayrıca söz konusu Kanun ve ilgili mevzuatta bağımsız denetimle ilgili hükümler bulunmadığından bankaların bağımsız denetimine ilişkin yönetmelikte de, sigorta ve reasürans şirketlerine ilişkin yönetmelikte olduğu gibi, anlam bütünlüğünün ve uygulamada yeknesaklığın sağlanması amacıyla Kurulca yapılan düzenlemelere yollama yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR CETVELİ.....	İX
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	3
BAĞIMSIZ DENETİM	3
I. Denetim Kavramı ve Bağımsız Denetimin Tanımı	3
II. Bağımsız Denetimin Tarihi Gelişimi.....	4
III. Ülkemizde Bağımsız Denetimin Gelişimi.....	5
II. BÖLÜM	8
BAĞIMSIZ DENETİMİN GEREKLİLİĞİ.....	8
I. Yatırımcıların Korunması Açısından Kamuyu Aydınlatma ve Liyakat Yaklaşımları ..	8
II. Güvenilir Bilgi	9
III. Bilginin Güvenilir Olmama Olasılığı ve Güvenilir Olmayan Bilgi Riskinin Azaltılması.....	10
III. BÖLÜM.....	11
BAĞIMSIZ DENETİMDE MESLEKİ ŞÜPHE YAKLAŞIMI, MAKUL GÜVENCE KAVRAMI, ÖNEMLİLİK SINIRI VE DENETİM RİSKİ	11
I. Bağımsız Denetimde Mesleki Şüphe ve Makul Güvence	12
1) Mesleki Şüphe.....	13
2) Makul Güvence	13
II. Bağımsız Denetimde Önemlilik ve Denetim Riski	14
1) Önemlilik.....	16
2) Denetim Riski.....	18
IV. BÖLÜM.....	21
BAĞIMSIZ DENETİMDE HATA VE HİLE	21
I. Bağımsız Denetimde Hata ve Hile Kavramları	21
1) Hata Kavramı	22
2) Hile Kavramı	23
V. BÖLÜM.....	31
BAĞIMSIZ DENETÇİNİN HATA VE HİLELERE İLİŞKİN SORUMLULUĞU.....	31
I- Bağımsız Denetçinin Hata ve Hileler Karşısındaki Durumu	31
1) Hileli Mali Tablolardan Kaynaklanan Risk Faktörleri	31
2) Mali Tablolarda Varlıkların Kötüye Kullanımına İlişkin Risk Faktörleri	32
3) Denetimin Belirlenen Risk Faktörleri İle Uyumunun Göz Önüne Alınması	33
4) Denetim Sonuçlarının Değerlendirilmesi	34

5)Denetim Sonuçlarına İlişkin Kayıt Düzeninin Oluşturulması.....	36
6)Hile Tespit Edildiğinde Yöneticilerle, Denetim Komitesi Ve Diğerler İlgililer İle Yapılacak Görüşmeler	36
II- ABD Düzenlemeleri Çerçevesinde Bağımsız Denetçilerin Sorumluluğu	38
1)Bağımsız Denetçilerin Common Law'dan Doğan Sorumluluğu.....	38
2)Bağımsız Denetçilerin Yasalardan Doğan Sorumluluğu.....	40
3)SEC'in Yaptırımları	44
III. Ülkemiz Sermaye Piyasası Düzenlemeleri Çerçevesinde Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu	45
1)Bağımsız Denetçinin Hukuki Sorumluluğu.....	46
2)Bağımsız Denetçinin Cezaî Sorumluluğu.....	49
3)Sermaye Piyasası Kurulu'nun Yaptırımları.....	50
SONUÇ.....	55
KAYNAKÇA.....	65
EK DİZİNİ.....	71

KISALTMALAR CETVELİ

AAA	American Accounting Association
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AICPA	American Institute of Certified Public Accountants
AMEX	American Stock Exchange
ASB	Auditing Standards Board
BK	Borçlar Kanunu
Bknz	bakınız
COSO	The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission
FASB	Federation Of Accountants Standards Board
FEI	Financial Executive Institute
GAAP	Generally Accepted Accounting Principles
GAAS	Generally Accepted Auditing Standards
Hazine	
Müsteşarlığı	T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı
HUMK	Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
IAS	International Accounting Standards
IAPC	International Auditing Practises Committee
IFAC	International Federation of Accountants
IIA	The Institute of Internal Auditors
IMA	Institute of Management Accountants
ISA	International Standard on Auditing
Kurul	Sermaye Piyasası Kurulu
NYSE	New York Stock Exchange
Nasdaq	Nasdaq Stock Market
RG	Resmi Gazete

SM	Serbest Muhasebeci
SMMM	Serbest Muhasebeci Mali Müşavir
YMM	Yeminli Mali Müşavir
SAS	Statements on Auditing Standards
SEC	Securities Exchange Commission
SPKn	Sermaye Piyasası Kanunu
TTK	Türk Ticaret Kanunu
VUK	Vergi Usul Kanunu
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

Finansal piyasaların gelişimi ve beraberinde piyasalardaki katılımcı sayısının artmasıyla birlikte bu piyasalarda meydana gelen işlemlerin çeşitlenmesi ve kayıtlarının karmaşıklaşmasına paralel olarak, söz konusu işlemlerin denetimi ve işlemler hakkında ilgililere bilgi verilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Zamanla pazardaki pastanın büyümesi ve mali tabloların denetimini yapanların gereği gibi görevlerini yerine getirmemesi nedeniyle, mali tabloların gerçeği tam ve doğru biçimde yansıtamayacağı şüphesinden hareketle, bağımsız denetçilerin hukuki ve cezai sorumluluklarına ilişkin olarak ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır.

Mali tablo kullanıcıları bağımsız denetim neticesinde hata ve hilelerin ortaya çıkarılması gerektiğini düşünürken, bağımsız denetim standartlarında¹ bağımsız denetçinin hata ve hileleri ortaya çıkarmasını zorunlu tutan bir düzenleme bulunmamaktadır². Söz konusu standartlarda genellikle, mali tablolarda yer verilen hata ve hileler nedeniyle bağımsız denetçinin dikkate alması gereken hususların genel çerçevesi çizilerek, bağımsız denetçinin sorumluluğu söz konusu hususlara uyum ile sınırlı tutulmaktadır. Ancak, işletmelerde değer artışının sağlanmasında ve yatırımların desteklenmesinde anahtar rol oynayan bağımsız denetim, sermaye piyasaları gelişmiş ülkeler tarafından bir maliyet unsuru olarak değil, bir yatırım unsuru olarak görüldüğünden düzenleyici otoritelerde ve mahkemelerde bağımsız denetçilerin sorumluluklarının standartlara uyumlu sınırlı tutulmayıp, genişletilmesi yönünde bir eğilim mevcuttur.

Bağımsız denetimde hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasında bağımsız denetçilerin sorumluluğu ile ilgili olarak uluslararası alanda ortaya çıkan söz konusu gelişmeler sonucunda, bağımsız denetim standartları değiştirildiğinden (SAS 82 ve ISA 240) ve 4487 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı SPKn'nuna eklenen 15/4, 47/B-3 ve 47/A

¹ Denetim alanında, çalışmaların kalitesini üst düzeyde tutabilmek, denetçilerin niteliklerini, sorumluluklarını ve yapmaları gereken işlemleri asgari düzeyde belirlemek ve denetçilere yol göstermek amacıyla 1947 yılında AICPA tarafından "Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları" geliştirilmiş ve kabul edilmiştir. Bağımsız Denetim Standartlarının tarihi gelişimi ve standartlara ilişkin açıklama Ek:1'de yer almaktadır.

² www.icaew.co.uk

maddeleri uyarınca bağımsız denetçilerin hukuki ve cezai sorumlulukları yeniden ele alındığından bu çalışmanın yapılması gereği ortaya çıkmıştır.

Bağımsız denetim faaliyetinin anlaşılabilmesini teminen, çalışmanın birinci bölümünde bağımsız denetimin tanımı, türleri, muhasebe ile olan ilişkisi ve ülkemizde bağımsız denetimin gelişimi kısaca anlatılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; sermaye piyasalarında bağımsız denetimin gerekliliğinin anlaşılabilmesi için yatırımcıların korunması açısından kamuyu aydınlatma yaklaşımı, güvenilir bilgi ve bilginin güvenilir olmama olasılığı tartışılarak, mali tablolar ile yatırımcıya sunulan bilginin güvenilirliğinde bağımsız denetimin günümüzdeki önemi üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde; bağımsız denetim sürecinde hata ve hilelerin ortaya çıkarılması ile yakın ilgisi olan mesleki şüphe yaklaşımı, makul güvence kavramı, önemlilik sınırı ve denetim riski kavramları incelenecek ve bağımsız denetçinin sorumluluğuna giriş yapılacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde; bağımsız denetimde hata ve hile kavramları tanımlanacak, bağımsız denetçinin denetimde karşılaştığı en zor konulardan birisi olan hilenin unsurları ortaya konulacaktır.

Beşinci bölümde, bağımsız denetçinin hata ve hilelere ilişkin olarak ne gibi yöntemleri izlemesi, hangi risk unsurlarını dikkate alması ve hata ve hilenin tespit edilmesi durumunda ne gibi işlemleri yapması gerektiği belirtilecektir. Daha sonra örnek ülke uygulaması şeklinde bağımsız denetçinin ABD'de hukuki ve cezai sorumluluğu incelendikten sonra bağımsız denetçinin ülkemiz sermaye piyasası düzenlemeleri çerçevesinde hukuki ve cezai sorumluluğu anlatılacaktır.

Çalışmanın sonucunda ise, yapılan incelemeler ile ilgili olarak bir değerlendirme yapılarak, mali tablolarda yer alması muhtemel hata ve hilelerin en aza indirilmesi ve konuyla ilgili olarak bağımsız denetçinin ülkemizdeki sermaye piyasası düzenlemeleri çerçevesinde sorumluluğunun tam olarak belirlenebilmesi için öneriler getirilecektir.

I. BÖLÜM

BAĞIMSIZ DENETİM

I.Denetim Kavramı ve Bağımsız Denetimin Tanımı

Denetim, “bir işin doğru ve yöntemine uygun olarak yapılıp yapılmadığını incelemek, murakabe etmek, teftiş ve kontrol etmek” şeklinde tanımlanabilir (Maliye Hesap Uzmanları Derneği,1999:3). Teknik anlamda denetim, bir işletmenin³ ekonomik faaliyetlerine ve olaylara ilişkin açıklanan bilgilerinin, önceden belirlenmiş kriterlere uygunluk derecesini belirlemek ve raporlamak amacıyla bu ekonomik faaliyetlere ve olaylara ilişkin bilgilerle ilgili kanıtların tarafsızca toplanması, değerlendirilmesi ve sonucun bilgi kullanıcılarına⁴ raporlanması sürecidir (Bozkurt,1999:23: Güredin,1999:5: Gürbüz,1995:5: Kepekçi,1998:1: Ruud,1989:45: Togay,1999:1). Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere, muhasebe denetiminde amaç, mali tablo kullanıcılarına ilgilendikleri bilgilerin güvenilir olup olmadığı konusunda görüş bildirmektir. Mali tablo kullanıcılarının ilgilendikleri alanlara göre muhasebe denetimi üç şekilde yapılmaktadır⁵.

a)Finansal denetim

b)Uygunluk denetimi

c)Faaliyet denetimi

Yukarıda yer verilen denetim türlerine ek olarak, “hile denetimi” de 20.yy’da ortaya çıkan yeni denetim türlerinden birisidir. Hile denetiminin⁶ aşağıda detaylı olarak incelenecek olan bağımsız denetçinin sorumluluğu konusuyla ilgisi olduğu düşünülse de, mali tablo denetiminden farklı bir disiplinde ve farklı bir amaçla gerçekleştirildiğinden bu çalışmada dikkate alınmayacaktır. Ancak, hile denetiminin özellikle beyaz yaka suçları⁷ kapsamında yapılan

³ Çalışmada bağımsız denetim yaptırma yükümlülüğü bulunan ortaklık ve kurumlar kısaca müşteri şirket olarak adlandırılacaktır.

⁴ Bilgi kullanıcıları veya mali tablo kullanıcıları, bir işletmenin ortakları, yatırımcıları, çalışanları, işletme ile ticari ilişkide bulunanlar ve kredi verenler olarak sayılabilir.

⁵ Denetim yöntemlerine ilişkin ayrıntılı bilgi Ek:2’te yer almaktadır.

⁶ Hile denetimi ile ilgili olarak daha fazla bilgi için bknz. Ek:3.

⁷ Gerek özel sektörde ve gerekse kamu kurumlarında, güvenilir bir pozisyonda görev yapan kişilerce işlenen suçlara beyaz yaka suçları denilmektedir. Bu kişilerin görevleri gereği kendilerine güvenilerek verilen varlıkları korumaları ve saklamaları gerekmektedir. Beyaz yaka suçları, bu varlıklar üzerinde

denetimlerde kullanıldığı ve söz konusu denetimin yalnızca hile denetimi konusunda uzmanlaşmış denetçilerce üstlenildiği hususlarının açıklanmasında fayda görülmektedir (Bologna,1987:29).

II.Bağımsız Denetimin Tarihi Gelişimi

Eski çağlardan sanayi devrimine kadar mali sorumluluğu bulunan kimselerin dürüst hareket edip etmediklerini tespit etmek için, işletme sahipleri ve kamu otoritelerince muhasebe denetimi yaptırılmıştır. Yıllar içinde, özellikle denetim yaptırma amacındaki değişimler, denetim tekniklerinin de değişmesine neden olmuştur.⁸

Uzun bir tarihi süreç sonunda ulaşılan modern muhasebe denetiminin başlıca nitelikleri özetle aşağıdaki gibi sayılabilir.

a)Denetim çalışmalarında hata ve hilelerin ortaya çıkarılması amacı önemini yitirmiş, yerini mali tabloların gerçeği yansıtır, yansıtmadığına ilişkin hususun incelenmesi almıştır.

b)Bağımsız denetçilerin kredi verenler, devlet ve şirket ortakları gibi mali tablo kullanıcılarına karşı sorumlulukları artmıştır.

c)Yapılacak denetimin niteliğinin, zamanlamasının ve kapsamının belirlenebilmesi için işletmenin iç kontrol sisteminin değerlendirilmesi gereği ile işletme içinden elde edilen delillerin üstünlüğü kabul edilmiştir.

d)Bilgisayar destekli yeni denetim prosedürleri geliştirilmiştir.

e)Denetim çalışmalarında muhasebe dışındaki işletme faaliyetlerinin de incelenmesi gerektiği yönünde bir eğilim oluşmuştur.

Bu çerçevede, günümüzdeki denetim yaklaşımı dikkate alındığında denetim ile muhasebe arasındaki ilişki kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir⁹.

a)Muhasebe verileri denetimin konusunu oluşturmaktadır.

yapılan hırsızlık, emniyeti suiistimal veya hileli işlemlerdir. Beyaz yaka suçları olarak en çok görülenler; rüşvet, bilgisayarla işlenen suçlar, vergi kaçakçılığı, yalan ve yanlış reklam verme olarak sayılmaktadır. Suçu işleyen kişilerin cezai ve hukuki sorumlulukları bulunmaktadır.

⁸ Bağımsız denetimin tarihçesine Ek:4'te yer verilmektedir.

⁹ Bağımsız denetim ve muhasebe ilişkisine Ek:5'te ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

b)Denetim, kaydedilen verilerin ilgili olduğu hesap döneminde meydana gelen mali ve ticari işlemleri gerektiği gibi yansıtıp, yansıtmadığını belirlemektir.

c)Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, muhasebe bilgilerinin gerektiği gibi kaydedilip kaydedilmediğini değerlemede kriter olduğundan bağımsız denetçi bu ilkeleri bilmek zorundadır. Bu açıdan bakıldığında, muhasebe bir yazı yazma faaliyeti iken, denetim editörlük faaliyeti olarak nitelendirilmektedir.

d)Bağımsız denetçinin muhasebe konusunda bilgili olmasına ek olarak, denetim kanıtlarını toplamada, değerlendirmede ve denetim ilkelerini ve standartları uygulamada da uzman olması gerekmektedir.

III. Ülkemizde Bağımsız Denetimin Gelişimi

Ülkemiz sermaye piyasalarında “bağımsız denetim” konusunda düzenleme yapma yetkisi 2499 sayılı SPKn'nun 16, 22/d ve 22/e maddeleri uyarınca Kurul'a verilmiştir. 13.12.1987 tarih ve 19663 sayılı RG ile yayımlanarak yürürlüğe giren “Sermaye Piyasasında Bağımsız Dış Denetleme Hakkında Yönetmelik” ile kamunun aydınlatılması ve sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içinde çalışması, tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarının korunması amacıyla Kurul tarafından ilk düzenleme yapılmıştır. Ayrıca, 1987, 1988 yıllarında yürürlüğe giren Tebliğler ile de sermaye piyasasında bağımsız denetime ilişkin temel ilke ve kurallar düzenlenmiştir. Daha sonra, sermaye piyasalarında meydana gelen gelişmelere paralel olarak 04.03.1996 tarih ve 22570 sayılı RG'de yayımlanan Seri:X, No:16 sayılı “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ” yürürlüğe girmiştir. Halen yürürlükte bulunan söz konusu Tebliğ'de, bağımsız denetim; ihraççılar ve halka açık anonim ortaklıklar ile sermaye piyasası kurumlarının kamuya açıklanacak veya Kurulca istenecek mali tablolarının, genel kabul görmüş muhasebe kavram, ilke ve standartlarına uygunluğu ile bilgilerin doğruluğunun ve gerçeği dürüst bir biçimde yansıtıp yansıtmadığının, bağımsız denetçiler tarafından denetim ilke ve kurallarına göre, defter kayıt ve belgeler üzerinden incelenmesini ve tespit edilen sonuçların rapora bağlanmasını ifade eder şeklinde tanımlanmıştır.

Bağımsız denetime ilişkin olarak yukarıda yer verilen Kurul düzenlemeleri dışında bankaların ve sigorta ve reasürans şirketlerinin bağımsız denetimlerini düzenleyen Hazine Müsteşarlığı tarafından çıkarılmış yönetmelikler de bulunmaktadır.

Bankalarda bağımsız denetime ilişkin ilk düzenleme 16.01.1987 tarih ve 19343 sayılı RG'de yayımlanan "Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığının Bağımsız Denetim Kuruluşlarına İlişkin Tebliği"dir. Daha sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle yürürlükte olan düzenlemeler kaldırılmış ve 21.03.1997 tarih ve 22940 sayılı RG'de yayımlanan "Bankalarda Bağımsız Denetim Yapacak Kuruluşlara İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik" yürürlüğe girmiştir. Söz konusu yönetmeliğin amacı; bankaların 1211 sayılı Kanun'un 43'üncü maddesi gereğince bir örneği Merkez Bankası'na verilecek olan denetim raporunu hazırlayabilecek ve bunların yayımlanacak bilanço ile kar ve zarar cetvellerini onaylayabilecek bağımsız denetim kuruluşlarının yetkilendirilmeleri, faaliyetleri ve yetkilerinin kaldırılmasına ilişkin esasları düzenlemek olarak sayılmasına rağmen, söz konusu yönetmelikte bağımsız denetimin tanımına yer verilmemiştir. Ancak yönetmeliğin "Faaliyet Esasları" başlıklı 7'nci maddesinde, bağımsız denetim kuruluşlarının bankalardaki çalışmalarını söz konusu Yönetmelikte açıklık bulunmayan durumlarda 3568 sayılı "Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu"na ve buna ilişkin yönetmelik ve tebliğlerde belirlenen esaslara göre yürütmek zorunda oldukları belirtilmiştir.

04.06.1996 tarih ve 22656 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Sigorta ve Reasürans Şirketlerinin Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Denetlenmesi Hakkında Yönetmelik"nin amacı da, sigorta ve reasürans şirketlerinin bağımsız dış denetim kuruluşları tarafından denetlenmesine dair usul ve esasların düzenlenmesi olarak belirlenmiştir. Söz konusu yönetmelikte, "bağımsız dış denetim", şirketlerin hesap ve işlemleri ile mali tablolarının kuruluşlarca görevlendirilen yetkili denetim elemanları tarafından bu kuruluşlar adına, denetim ilke, esas ve standartlarına göre incelenmesi ve bu inceleme standartlarına dayanılarak, 7397 sayılı Sigorta Murakabe Kanunu'nun 39'uncü maddesi uyarınca düzenlenip ilan edilen ve Hazine Müsteşarlığı'na gönderilen mali tabloların, Kanunlara ve ilgili

diğer mevzuata göre gerçeği yansıtmıyıp yansıtmadığının tespiti ve rapora bağlanması olarak tanımlanmıştır. Anılan yönetmeliğin 10'uncu maddesinde dzenlenen, "Bu yönetmelik hükümleri uyarınca yaptırılacak bağımsız dış denetimin yürütülmesinde, bağımsız dış denetim raporlarının dzenlenmesinde ve denetlenmiş mali tabloların kamuya ilanında, bu yönetmelik ve diğer sigortacılık mevzuatı ile dzenlenmemiş hususlarda 2499 sayılı SPKn'nu uyarınca yürürlüğe konulan Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ hükümleri uygulanır" hükmü ile bağımsız denetim çalışmalarında uyulacak esaslar açısından Kurul dzenlemelerine yollama yapılmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, ölkemizde bağımsız denetim kavramı her ne kadar Bankalar Kanunu ve SPKn'nu ile terminolojide yerini alsada ilk dzenlemeler 1987 yılında yapılmıştır. 1996 yılından sonra piyasanın ihtiyaçları çerçevesinde yeni dzenlemeler yapılarak, bağımsız denetim standart ve ilkeleri Kurulca belirlenmeye çalışılırken, Hazine Müsteşarlığı'nın bankalarda bağımsız denetime ilişkin dzenlemelerinde bağımsız denetim çalışmalarında kullanılacak yöntem için 3568 sayılı Kanuna yollama yapılmıştır.

Bilindiği üzere, amacı şletmelerde faaliyetlerin ve işlemlerin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde işleyişini sağlamak, faaliyet sonuçlarını ilgili mevzuat çerçevesinde denetlemeye, değerlendirmeye tabi tutarak gerçek durumu ilgililerin ve resmi mercilerin istifadesine tarafsız bir şekilde sunmak ve yüksek mesleki standartları gerçekleştirmek olan 3568 sayılı Kanun'da, SMMM ve YMM'lere verilen yetkiler daha çok vergisel açıdan mali tablo ve beyannamelerin incelenmesi ve denetimidir. Söz konusu Kanun uyarınca çıkarılan yönetmelikte¹⁰ denetim, bağımsız denetim tanımından farklı olarak "görüş bildirme" yerine "mali bilgilerin onaylanması" olarak tanımlandığından ve ayrıca söz konusu Kanun ve ilgili mevzuatta bağımsız denetimle ilgili hükümler bulunmadığından bankaların bağımsız denetimine ilişkin yönetmelikte de, sigorta ve reasürans şirketlerine ilişkin yönetmelikte olduğu gibi, anlam bütünlüğünün ve uygulamada yeknesaklığın

¹⁰ "Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"

sağlanması amacıyla Kurulca yapılan düzenlemelere yollama yapılması faydalı olacaktır¹¹.

II.BÖLÜM BAĞIMSIZ DENETİMİN GEREKLİLİĞİ

I. Yatırımcıların Korunması Açısından Kamuyu Aydınlatma ve Liyakat Yaklaşımları

Finansal piyasalarda görülen gelişmeler sonucunda; piyasalarda yer alan katılımcı sayısının artması ve piyasalarda bilginin mali tablolarla yatırımcılara ve diğer ilgililere sunulması gerçeğinden hareketle, siyasi otoritelerce yatırımcının korunması gereği kabul edilmiştir.

Bu çerçevede yapılan düzenlemelerde iki farklı yatırımcıyı koruma biçimine ulaşılmıştır. Bunlar liyakat ve kamuyu aydınlatma yaklaşımlarıdır.

Liyakat yaklaşımı genel olarak, bir yatırımın liyakatını veya yatırımcı açısından doğruluğunu saptayacak bir kamu kuruluşunu gerektirmektedir. Kamuyu aydınlatma yaklaşımında ise, yatırımın doğruluğuna ilişkin değerlendirme yatırımcıya kalmak üzere, bir kamu kuruluşunun denetiminde ilgililerinin doğru bir biçimde, eksiksiz olarak zamanında bilgilendirilmesi amaçlanmaktadır.¹²

Kamuyu aydınlatma yaklaşımı genellikle üç temel işlevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Bunlar; koruyuculuk, caydırıcılık ve aydınlatıcılıktır (Altun,1993:25: Kılıç,1997:19:Küçüksözen,1999:15).

a)Koruyuculuk işlevi, yatırımcıya menkul kıymet ihraç eden şirketlerin yönetimi, finansal durumu ve faaliyet sonuçları ile menkul kıymetlerin nitelikleri hakkında yeterli ve doğru bilgilerin zamanında ulaştırılması yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılır. Dolayısıyla,

¹¹ Yukarıda yer verilen açıklamalar çerçevesinde, çalışmada yalnızca Kurul düzenlemeleri esas alınacaktır.

¹² 2499 sayılı SPKn'nu ile liyakat yaklaşımı benimsenmiş, 2499 sayılı Kanun'un 1992 yılında değiştirilmesi ile de kamuyu aydınlatma yaklaşımı esas alınmıştır. Bu yaklaşımların yasal bazda en belirgin görünümü, Kurul'un, 1992 yılındaki yasal değişikliğe kadar menkul kıymetlerin halka arzına izin vermesi, bundan sonra ise menkul kıymet ihraçlarını kayda almasıdır.

yatırımcının bilgilendirilmesi onun aldatılmasını engelleyen koruyucu bir araç olmaktadır.

b)Caydırıcı işlev, hileli veya ahlak dışı uygulamaların ağır müeyyidelere bağlanması nedeniyle ilgililerin bu tür uygulamalardan uzak durmalarının sağlanmasıdır.

c)Aydınlatıcı işlev ise, yatırımcıya yatırım kararını verebilmesi için gerekli olan bilgilerin ayrıntılı olarak sunulmasıdır¹³.

Yukarıda da açıklandığı üzere, kamuyu aydınlatma yaklaşımının en önemli unsuru olan bilginin, yatırımcıların gerek birincil ve gerekse ikincil piyasalarda yanlış karar almalarını önlemek için tam, zamanında ve doğru bir biçimde yatırımcılara ulaştırılması amaçlanmaktadır.

II.Güvenilir Bilgi

Toplumun büyümesi, iktisadi yaşamın gelişip karmaşıklaşması ve iktisadi yaşama katılan menfaat sahiplerinin çoğalması nedeniyle güvenilir bilgi elde etme gereksinimi artmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, mali tablo kullanıcıları, kendi çıkarları doğrultusunda işletme ile ilgili olarak çeşitli kararlar almak durumundadır. Amaçlara uygun, doğru ve tutarlı karar verebilmek için, karara esas teşkil eden bilgilerin geçerli ve güvenilir olması gerekmektedir. Güvenilir olmayan bilgi, kaynakların etkin kullanımını engellemekte, topluma ve karar alıcının kendisine zarar vermektedir (Güredin,1999:4).

¹³ Kamuyu aydınlatma yaklaşımının bu işlevleri için finansal tablo ve raporların düzenlenmesine ve kamuya açıklanmasına, bağımsız denetim standartlarına, özel durumların kamuya açıklanmasına ve içerden öğrenenlerin ticaretinin yasaklanmasına ilişkin düzenlemeler örnek olarak verilebilir. Finansal tablo ve raporların düzenlenmesine ve kamuya açıklanmasına ve bağımsız denetime ilişkin düzenlemelerle yatırımcılara ilgilendikleri finansal araçlar hakkında yeterli ve doğru bilginin verilmesi ile kamuyu aydınlatmanın koruyuculuk ve aynı zamanda aydınlatıcılık işlevlerinin yerine getirilmesine çalışılmaktadır.

III. Bilginin Güvenilir Olmama Olasılığı ve Güvenilir Olmayan Bilgi Riskinin Azaltılması

Güvenilir bilgiyi sağlamak işletme yönetiminin görevidir¹⁴. Ancak, toplum gelişip, işlemler karmaşıklaştıkça, işletme bilgilerinin güvenilir olma olasılığı da azalmaktadır¹⁵. Mali tablo kullanıcılarının kendilerine sunulan bilgileri doğrudan kaynağına inerek inceleme olanağı bulunmamaktadır. Bu nedenle, mali tablo kullanıcıları, başkaları tarafından hazırlanan bilgileri doğru kabul etmek durumundadır. Ancak, söz konusu bilgilerin kasıtlı veya kasıtlı olmadan yapılan hata ve yanlışlıkları içermesi mümkündür.

Söz konusu hata ve yanlışlıklara neden olan hususlar ise; muhasebe işlemlerinin çokluğu ve karmaşıklığı, mali tablo kullanıcılarının işletmeden uzak olması, mali tablo kullanıcıları ile mali tablo hazırlayıcıları arasındaki çıkar çatışması ve bilgilerin alınacak kararlarla ilgili olması şeklinde sayılabilir (Güredin,1999:4).

Yukarıda sayılan nedenlerle, mali tablo kullanıcılarının işletme yönetiminden gelen bilgilere güvenmeleri ve bu bilgilere dayanarak karar alabilmeleri zordur. Bu nedenle bilgi üzerindeki riskin olabildiğince azaltılması gerekmektedir¹⁶. Bunun için uygulanabilecek yöntemler ise; mali tablo kullanıcılarının bilgileri denetlemesi, mali tablo kullanıcıları ile yönetimin güvenilir olmayan bilginin doğurduğu riski paylaşması ve mali tablo kullanıcılarına bağımsız denetimden geçirilmiş mali tabloların sunulması şeklinde sayılabilir (Bozkurt,1999:20).

İlk iki yöntemin günümüzde uygulanabilirliğinin güç olması nedeniyle, işletme dışında olan ve bağımsızlığı ulusal ve uluslararası düzenlemelerle belirlenmiş uzman kişilerce yapılan denetim sonucunda bilgilerin güvenilir olup olmadığı hususunun raporlara bağlanarak ortaya konulması esası benimsenmiş olup, böylelikle

¹⁴ TTK'nın 325'inci maddesi uyarınca anonim ortaklık yönetim kurulunun lüzumlu defterleri tutmak ve geçen iş yılına ait bilanço-yu kanun hükümleri uyarınca tanzim ve genel kurul toplantısından 15 gün önce ortakların tetkikine sunma yükümlülüğü bulunmaktadır ayrıca, IAS No.1 ile SAS No.1'de de mali tabloların hazırlanmasına ilişkin sorumluluğun işletme yönetiminde olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan, bağımsız denetçi tarafından mali tablolardaki hataların ve yanlışlıkların tespit edilmesi, bunların düzeltilmesinin yönetimden istenmesi sonucu yapılan değişikliklerden de yine işletme yönetimi sorumludur.

¹⁶ Güvenilir olmayan bilgi riskinin azaltılmasına ilişkin yöntemler konusunda bkz Ek:6.

bilgilerin güvenilirliği sorunu zaman ve maliyet açısından da çözüme kavuřturulmuřtur¹⁷.

III.BÖLÜM

BAĞIMSIZ DENETİMDE MESLEKİ şÜPHE YAKLAşIMI, MAKUL GÜVENCE KAVRAMI, ÖNEMLİLİK SINIRI VE DENETİM RİSKİ

1970'lerde yapılan bağımsız denetimlerde bağımsız denetçilerin bazı şirketlerin mali açıdan zor durumda bulduklarına dair uyarıda bulunmamaları, söz konusu şirketlerce yapılan hileli ve yasadışı işlemleri ortaya çıkarmamaları ve buna ilişkin kamuya açıklama yapmamaları nedeniyle, şirketler, gizli hesaplarını ve usulsüz yapılan işlemlerini müşterilerinden ve yatırımcılardan saklamayı başarmışlardır. Bağımsız denetçilerin bildikleri halde uygunsuz olan bu durumları açıklamadıkları ortaya çıktığında üçüncü kişiler tarafından özellikle 1968 ve 1976 yıllarında bağımsız denetçiler aleyhine çok sayıda dava açılmıştır (Pierre,1983:1,2). Böylelikle, bağımsız denetimin ve denetim riskinin mali tablolarda yer alan ve kararlara etki edebilecek düzeydeki problemlerin ortaya çıkarılmasında ne kadar önemli olduğuna ilişkin inanç daha da güçlenmiştir.

Mali tablolarda karşılaşılabilecek önemli hatalar ile hilelerin ortaya çıkarılabilme riskinin değerlendirilmesi, bağımsız denetim sürecinin en önemli parçalarından birisidir. Bu nedenle, çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde özellikle bağımsız denetim faaliyetinin tam olarak anlaşılabilmesi için makul güvence kavramı, bağımsız denetçinin denetimin her aşamasında kullanması gereken mesleki şüphe yaklaşımı ve denetimin planlama aşamasında belirlenen ve denetimin tüm aşamalarında dikkate alınması gereken önemlilik sınırı ile denetim riskinin önemi ele alınacaktır.

¹⁷ Bağımsız denetimin yararları için bkzn. Ek:7.

I. Bağımsız Denetimde Mesleki Şüphe ve Makul Güvence

Uluslararası denetim standartları uyarınca, bağımsız denetçilerin görüş sayfalarında, denetimin genel kabul görmüş denetim standartlarına uygun olarak yapıldığına ve denetimin mali tablolarda önemli yanlışlıkların yer almadığı konusunda makul bir güvence verecek şekilde planlandığına ve gerçekleştirildiğine ilişkin bir ifadeye yer vermeleri gerekmektedir¹⁸.

Ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında ise, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in standart bağımsız denetçi görüş sayfalarının düzenlendiği eklerinde, bağımsız denetçinin görüş sayfasında bağımsız denetimden geçirilen mali tabloların şirketin "gerçek mali durumunu" ve "gerçek faaliyet sonucunu doğru biçimde" yansıttığı ifade edilmektedir.

Yukarıdaki ifadeler nedeniyle, ilk bakışta bağımsız denetimden geçen mali tabloların şirketlerin gerçek faaliyet sonuçlarını doğru biçimde yansıtmaları için bir garanti teşkil ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Anılan Tebliğ dikkatle incelendiğinde, bağımsız denetçinin denetim işini kabul etmeden önce denetimin kendisine getireceği riskleri belirlemesi, müşteri şirketlerin iç kontrol yapısını inceleyerek, denetim riskini ve önemlilik sınırını tespit etmesi ve ayrıca, mali tablolarda bulunan hata ve hileleri ortaya çıkaracak şekilde denetimi planlaması gerektiği düzenlenerek ancak, söz konusu işlemler sonucunda bağımsız denetimden geçmiş mali tabloların gerçek faaliyet sonuçlarını doğru biçimde yansıttığı anlatılmak istenmektedir.

Bu çerçevede, bağımsız denetçiden denetim süresince elde ettiği tüm unsurları bir araya getirmesi ve mesleki bilgi ve tecrübesini de ekleyerek mali tabloların doğruluğuna ilişkin bir sonuca ulaşmak amacıyla değerlendirme yapması beklenmelidir¹⁹.

¹⁸ SAS 58.

¹⁹ Seri:X, No:16 sayılı Tebliğde yapılacak olan değişiklik taslağı ekinde yer verilen bağımsız denetçi görüş formunda yukarıda yapılan açıklamaya uygun biçimde; "Yaptığımız denetime dayalı olarak bu mali tablolar üzerinde açıkladığımız görüşün doğru biçimde gerçeği yansıtmaları bizim sorumluluğumuzdadır (...). İncelememiz, Sermaye Piyasası Kurulu'nca belirlenmiş denetim ilke, esas ve standartlarına uygun olarak yapılmış ve dolayısıyla hesap ve işlemlerle ilgili olarak muhasebe kayıtlarının kontrolü ile gerekli gördüğümüz diğer denetim yöntem ve tekniklerini içermiştir. Bu standartlar, denetim planımızı ve çalışmamızı mali tabloların Kuruca yayımlanan genel kabul görmüş muhasebe kavram, ilke ve standartlarına uygun olup olmadığı ve gerçeği yansıtmayı yansıtmadığının tespit edilmesine yönelik olarak düzenlememizi gerektirmektedir. Denetim, mali

Söz konusu değerlendirme aşamasının iki unsuru bulunmaktadır.

- 1) Mesleki şüphe,
- 2) Makul güvence.

1) Mesleki Şüphe

Profesyonel bir kişi tarafından icra edilen tüm işlerde, o kişiden mantıklı ve akılcı bir tutum göstermesi beklenir. Bağımsız denetim sürecinde ise, söz konusu akılcı tutum veya akılcı yaklaşım, mesleki şüphe olarak tanımlanmaktadır. Mesleki şüphe, müşteri yönetiminin dürüst olmadığı ve söylediği her şeyin yanlış olduğu anlamına gelmemektedir. Akılcı yaklaşımdan bağımsız denetçinin anlaması gereken; müşteri şirket faaliyetlerinin sorgulanması ve denetim verilerinin ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesidir (Bailey,2000:21,22;Kiger,1994:212). Örneğin, bağımsız denetçinin hazırladığı mutabakat belgelerini bir nezaket göstergesi olarak müşteri kendisinin gönderebileceğini teklif etse ve bunun gerçekten müşterinin iyi niyetinden kaynaklandığı bağımsız denetçi tarafından bilinse bile, mesleki şüphencilik, söz konusu belgelerin doğrudan bağımsız denetçi tarafından gönderilmesini gerektirmektedir.

2) Makul Güvence

Bağımsız denetimin karmaşık bir prosedür olması ve temelinde, planlama ve profesyonel bir değerlendirme yatması nedeniyle, bağımsız denetçi hiç bir zaman mali tabloların önemli hata ve hileler içermediği konusunda bir garanti veya kesin bir güvence veremez²⁰.

Bağımsız denetim, yüzde yüz bilgilerin kontrolünden ziyade, genellikle bilgilerin örnekleme yoluyla seçilip kontrol edilmesi şeklinde

tablolarda yer alan tutarları ve tamamlayıcı notları destekleyici kanıtların test bazında incelenmesini içerir. Denetim, aynı zamanda uygulanan muhasebe ilkelerinin, yönetim tarafından yapılan önemli tahminlerin ve mali tabloların genel sunuluş şeklinin değerlendirilmesini de içerir. Yapılan denetimin görüş bildirmemiz için makul bir temel oluşturduğuna inanıyoruz.(...)” ifadesine yer verilmiştir.

²⁰ SAS 1

gelişmektedir. Bunun yanında bağımsız denetçinin uğraştığı alan, gelecekte ortaya çıkacak olaylar yanında, doğruluğu kontrol edilebilen veya edilemeyen nümerik değerlere de dayanmaktadır. Sayılan nedenlerle, bağımsız denetçi bağımsız denetimde doyurucu ve yeterli delil elde ederek, denetim sonuçları hakkında ilgilileri inandırmaya değil, ikna etmeye çalışmaktadır (Bailey,2000:22,23: IFAC,1998:57: Kiger,1994:202).

Her ne kadar bağımsız denetim anlayışının mali tablolaradaki hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasına ilişkin amacının değişmiş olduğu belirtilse de ülkemizde gerek mali tablo kullanıcıları ve gerekse düzenleyici otoriteler tarafından bağımsız denetçiden mali tablolarda bulunan her türlü hata ve hileyi ortaya çıkarması beklenilmektedir.

Ülkemiz sermaye piyasalarına bağımsız denetim yaklaşımının tam olarak yerleşebilmesi için öncelikle "makul güvence" kavramının Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 2'nci maddesinde yer verilen, "ortaklıklar ve sermaye piyasası kurumlarının kamuya açıklanacak ve Kurulca istenecek mali tablolarının, genel kabul görmüş muhasebe kavram, ilke ve standartlarına uygunluğu ile bilgilerin doğruluğunun ve gerçeği dürüst biçimde yansıtmadığının (makul bir güvence verecek şekilde), denetçiler tarafından denetim ilke ve kurallarına göre, defter, kayıt ve belgeler üzerinden incelenmesini ve tespit edilen sonuçların rapora bağlanmasını ifade eder" şeklinde bağımsız denetim tanımına eklenmesi ve bağımsız denetçi görüşlerine esas alınan Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ ekindeki standart metinlerde de, "bağımsız denetimin mali tablolarda hata ve hile bulunmadığına ilişkin makul güvence verebileceğine" ilişkin ifadeye yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

II. Bağımsız Denetimde Önemlilik ve Denetim Riski

Bağımsız denetim süreci dört safhaya ayrılabilir.

- a)Bağımsız denetimin işinin kabul edilmesi (Bağımsız denetim sözleşmesinin imzalanması),
- b)Bağımsız denetimin planlanması,
- c)İncelemenin yapılması,
- d)Bulguların raporlanması.

Yukarıda yer verilen aşamalar, bağımsız denetim sürecinin daha iyi açıklanabilmesini teminen, alt bölümleriyle birlikte kısaca aşağıda özetlenmektedir.

a) Bağımsız Denetim İşinin Kabul Edilmesi: Bağımsız denetçinin bağımsız denetim sözleşmesini kabul etmeden önce;

-İşletme yönetiminin güvenilirliğini, önceki bağımsız denetçi ile görüşerek, işletme ile ilgili üçüncü kişilerden bilgi alarak ve kendi deneyimlerine dayanarak değerlendirmesi,

-Kendisinin bu denetimi yapabilme yeteneğini, bağımsızlık, teknik ve mesleki yeterlilik açısından incelemesi ve sonuçta olumlu bir kanının oluşması durumunda sözleşmeyi kabul etmesi,

gerekmektedir.

b)Bağımsız Denetimin Planlanması: Planlama, bağımsız denetimin stratejilerinin belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi açısından denetim sürecinin en önemli aşamasıdır. Bağımsız denetçi, mesleki şüphe ile yaklaşarak, işletmenin güvenilirliğini, mali tablolardaki olası hata ve hileleri bu aşamada değerlendirecektir. Planlama ile kastedilen;

-Müşterinin işi ve içinde bulunduğu endüstri kolu hakkında bilgi toplanması,

-Müşterinin iç kontrol sisteminin incelenmesi,

-Önemlilik sınırının tespit edilmesi,

-Bağımsız denetim riskinin belirlenmesi,

-Bağımsız denetim amaçlarının saptanması,

-Bağımsız denetim programının hazırlanması,

-Bağımsız denetim için gerekli uygun sürenin tespit edilmesi,

-Bağımsız denetimi gerçekleştirecek denetim ekibinin belirlenmesidir.

c)İncelemenin Yapılması: Bağımsız denetimin bu üçüncü aşaması mali tablolar üzerinde bağımsız denetçinin denetim tekniklerini uygulayarak ve denetim kanıtlarını toplayarak bir görüş oluşturmaya çalışması olarak özetlenebilir.

d)Bulguların Raporlanması: Bağımsız denetim süreci sonunda bağımsız denetçi topladığı verileri değerlendirerek işletmenin mali tabloları hakkında olumlu, olumsuz, şartlı görüş verir, görüş bildirmekten kaçınır veya denetimden çekilir.

Söz konusu çalışmanın konusunu mali tablolarda bulunan hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasına ilişkin bağımsız denetçinin sorumluluğu oluşturduğundan, denetim sürecinde özellikle bağımsız denetimin planlama aşaması ve bu aşamada dikkate alınacak olan önemlilik sınırı ve denetim riski aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

1)Önemlilik

FASB'ın 2 numaralı standardında önemlilik, "Makul bir insanın kararını değiştirmesine neden olacak büyüklükteki, mali tablolarda yer verilmeyen bilgiler veya mali tablolardaki yanlışlıklardır" şeklinde tanımlanmıştır.

Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de önemlilik tanımlanmamakla birlikte, planlama aşamasında denetçinin önemlilik sınırını tespit etmesi gerektiği belirtilmiştir. Seri:XI, No:1 sayılı "Sermaye Piyasasında Mali Tablo ve Raporlara İlişkin İlke ve Kurallar Hakkında Tebliğ'in 11'inci maddesinde ise, bir hesap kalemi veya finansal bir olayın nispi ağırlık ve değerinin, mali tablolara dayanılarak yapılacak değerlemeleri veya alınacak kararları etkileyebilecek düzeyde olması olarak tanımlanmış²¹ ve dipnotlarda verilecek bilgilere ilişkin olarak bazı hesap kalemleri bazında önemlilik sınırları belirlenmiştir²².

Önemlilik kavramı, bağımsız denetim ve üçüncü şahıslar için bazı olgular gereksiz iken, diğer bir kısım olguların açıkça gerekli ve önemli olduğu anlamına gelmektedir. Bağımsız denetimde önemlilik ise, uygulamada, mali tablolardan yararlananların kararlarına etki

²¹ 1 sıra no'lu Muhasebe Uygulama Tebliği'nde de önemlilik kavramı aynen Seri:XI, No:1 sayılı Tebliğ'de olduğu gibi tanımlanmıştır.

²² Örnek olarak, mali tablolardaki "diğer" ibaresini taşıyan hesap kalemlerinden dahil olduğu grubun toplam tutarının %20'sini veya bilanço aktif toplamının %5'ini aşan kalemlerin ad ve tutarlarının dipnotlarda gösterilmesi gerektiği gibi.

eden yanlışlıkların para birimi cinsinden²³ karşılığı olarak anlaşılmaktadır (Elgin,1998:25).

Bağımsız denetçi, önemlilik kavramını bağımsız denetim incelemesinin iki evresinde;

a)Planlama evresinde bağımsız denetimin icrasına başlamadan önce,

b)Doğrulama testleri sonucu elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde,

göz önüne alınmalıdır²⁴.

Önemlilik sınırının bağımsız denetimin planlama evresinde belirlenmesi sırasında bağımsız denetçi tarafından, mali tabloların bir bütün olarak ele alınması ve mali tablolardaki bilgilerin mali tablo kullanıcılarının kararlarına etki edebilecek herhangi bir yanlışlık içermeden sunulmasına çalışılması gerekmektedir. Ancak burada önemli olan, yanlışlık olarak kabul edilebilecek tutarın belirlenmesidir. Bağımsız denetçinin bu tutarı belirlerken mali tabloları bir bütün olarak ve aynı zamanda mali tablo kalemlerini tek tek dikkate alması ve değerlendirmesini bu çerçevede yapması beklenmektedir (IFAC,1998:117). GAAP ve GAAS'ta önemlilik tutarına ilişkin olarak herhangi bir oran belirlenmemiş, belirlenecek yöntem tamamen bağımsız denetçinin profesyonel yargısına bırakılmıştır (Kaya,2000:94). Özellikle Amerika ve Kanada'da bağımsız denetçiler tarafından uygulamada kullanılan önemlilik sınırı tespiti²⁵ aşağıda verilen örnekler gibidir (Kiger,1994:204).

-Vergiden önceki karın %5'i,

-Tüm varlıkların %0.5,

-Sermayenin %1'i,

-Tüm gelirlerin %0.5'i.

²³ Örneğin, ticari alacaklar hesabı 50,000,000 TL. iken 5,000 TL. eksik olarak kaydedilmiş ise, bu yanlışlığın mali tablolara etkisi çok fazla olmayacaktır. Buna karşın yanlışlığın 5,000,000 TL. olması durumu değiştirecek, kullanıcıların kararlarına etki edebilecektir.

²⁴ SAS 47.

²⁵ Önemlilik derecelerinin tespiti için tercih edilen bir diğer yöntem de, hesaplamalar sırasında gelir tablosu esas alındığında, net karın yüzde 5 veya 10'u, şirket bilançosu dikkate alındığında ise, toplam varlıkların yüzde 1'idir.

Yukarıdaki gibi tespit edilen önemlilik sınırı dışında, bazen müşteri şirketin özel konumu gereği önemlilik sınırının daha aşağıya çekilmesi mümkün olabilmektedir. İlk aşamada yapılan bu çalışmaya, önemliliğin planlanması denilmektedir. Önemlilik sınırının planlanması ile kastedilen, bağımsız denetimin planlanması sırasında müşteri şirketteki işlemlerin sonuçlanmamış ve hesapların kapanmamış olmasıdır. Bağımsız denetçi, kapanmamış hesapların ve sonuçlanmamış işlemlerin etkilerini tahmin etmek zorundadır. Bazen de bağımsız denetim sırasında tespit edilen hatalı ve hileli işlemler nedeniyle bağımsız denetçinin söz konusu önemlilik sınırını yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir.

2)Denetim Riski

Denetim riski (audit risk), mali tablolarda bulunan önemli yanlışlıklar nedeniyle, bağımsız denetçinin uygun görüş verememe riski olarak tanımlanmaktadır. Denetim riski kavramı, bağımsız denetimin mali tabloların hata ve hileden kaynaklanan önemli yanlışlıkları taşımadığına ilişkin makul bir güvence olması gerçeğine dayanmaktadır (Bailey,2000:48).

Denetim riski seviyesi hiç bir zaman sıfır olamaz çünkü bağımsız denetçi tüm yanlışlıkları kesin olarak ortaya çıkaramaz. Ancak bağımsız denetçi, denetim riski düzeyini en alt seviyede tutmaya çalışır.

Önemlilik sınırı ve denetim riski arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Önemlilik seviyesinin düşük kabul edildiği bağımsız denetimlerde, bağımsız denetçinin önemli yanlışlıkların tümünü ortaya çıkarma ihtimali de düşeceği için denetim riski artacaktır (IFAC,1998:118). Diğer faktörleri sabit kabul ettiğimizde, önemlilik sınırı seviyesinin düşük, denetim riskinin de yüksek olduğu durumlarda, bağımsız denetçi önemli yanlışlıkları ortaya çıkarmada etkili olacak doğrulama testlerini uygulayabilecektir.

Denetim riski üç bağımsız olayın birleşmesiyle meydana gelmektedir (Bailey,2000:56-58). Bunlar:

a) Dahili Risk (Inherent Risk): Dahili risk, hesap bakiyelerinde veya muamelelerin sınıflandırılmasında yanlışlıkların olması riski olarak tanımlanmaktadır.

Karışık işlemler içeren hesaplamalarda basit hesaplamalardan daha fazla yanlışlık olma riski vardır. Aynı şekilde nakitlerde olabilecek hırsızlıklar ise, her zaman sayımı yapılmış bulunan stoklardaki hırsızlıklardan daha fazladır.

b) Kontrol Riski (Control Risk): Kontrol riski, müşterinin iç kontrol sisteminin mali tablolarda bulunan yanlışlıkları önleyememesi veya açığa çıkarmaması riski olarak tanımlanmaktadır. Müşteri şirketin iç kontrol sisteminin veya işlemlerinin incelenmesi sırasında bağımsız denetçi genellikle sınırlamalarla karşılaşılacağı için kontrol riski her zaman olacaktır.

c) Ortaya Çıkarma Riski (Detection Risk): Ortaya çıkarma riski, bağımsız denetçinin doğrulama testleri ile mali tablolarda bulunan yanlışlıkları ortaya çıkarmaması riski olarak tanımlanmaktadır. Bağımsız denetçinin müşteri şirketin her işlemini veya muhasebe kayıtlarının tümünü incelemesi mümkün olmadığından bu risk de her zaman olacaktır. Ancak söz konusu riskin en aza indirilmesi için bağımsız denetçinin bağımsız denetim standartlarına uyum konusunda daha dikkatli davranması gerekmektedir.

Dahili risk ve kontrol riski ile ortaya çıkarma riski arasında ters orantılı bir ilişki mevcuttur. Ortaya çıkarma riski büyük ölçüde bağımsız denetçinin uygulayacağı prosedürlere ve dikkatine bağlıdır. Dahili risk ve kontrol riski ise, daha çok müşteri şirketle ilgilidir. Dahili risk ve kontrol riskinin en az olduğu noktada, bağımsız denetçi bağımsız denetim süresince daha rahat davranacağından ortaya çıkarma riski yüksek olacaktır.

Denetim risk modeli; Denetim riski = Dahili risk x Kontrol riski x Ortaya çıkarma riski olarak özetlenmektedir.²⁶

Yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle mali tablolarda bulunan yanlışlıkların ortaya çıkarılmasında önemlilik sınırı ve denetim riski temel teşkil etmektedir. Bağımsız denetim bir süreç olarak kabul

²⁶ SAS 47.

edildiği için, planlama aşamasında tespit edilen önemlilik sınırının ve denetim riskinin, bağımsız denetim sırasında elde edilen veriler çerçevesinde mesleki şüphecilik yaklaşımıyla tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin, bir yanlışlığın tespit edilmesi bağımsız denetçinin dahili risk ve kontrol risk değerlendirmesini yeniden gözden geçirmesini ve önemlilik sınırını değiştirmesini gerektirebilecektir. Aksi takdirde, önemlilik sınırı altında kalmakla birlikte mali tablolara etkisi olabilecek yanlışlıklar ortaya çıkarılamayacaktır.

Ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında ise, bağımsız denetimde önemlilik sınırı tespitine ilişkin tek bir yönteme ve denetim riskine ilişkin açıklamaya yer verilmemiştir. Bağımsız denetim kuruluşları nezdinde yapılan kalite kontrol çalışmalarında bir çok bağımsız denetim kuruluşunun önemlilik sınırı ve denetim riski belirlememesi ve şirketlerin mali tablolarına etkisi olabilecek risk faktörlerini de dikkate almaması hususlarına sıkça rastlanmaktadır.

Bağımsız denetimin mesleki bilgi ve tecrübeye dayalı bir faaliyet olması nedeniyle, önemlilik sınırı tespitine ilişkin Kurulca bir yöntemin belirlenmesi yerine, önemlilik sınırının tespitinde kullanılabilir yöntemlere ilişkin düzenlemeye yer verilmesinin ve ayrıca, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de denetim riskine ilişkin unsurların tanımlanmasının gerektiği düşünülmektedir.

Bununla birlikte, bağımsız denetçinin bağımsız denetimde esas alınan önemlilik sınırına ve denetim riskine ilişkin bilgiye, denetim raporunun ekinde bulunması gereken açıklayıcı notlar bölümünde yer vermesine ilişkin bir düzenlemenin söz konusu Tebliğ'e eklenmesi faydalı olacaktır.

Çalışmanın takip eden bölümlerinde de görüleceği üzere, bağımsız denetçilerin hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu bağımsız denetim faaliyetinin genel kabul görmüş denetim standartlarına uygun olarak yapılması ve denetimin tüm gereklerinin yerine getirilmesi ile sınırlandırılmıştır.

IV.BÖLÜM BAĞIMSIZ DENETİMDE HATA ve HİLE

I. Bağımsız Denetimde Hata ve Hile Kavramları

Bağımsız denetçinin sorumluluğuna neden olabilecek yanlışlıklar genel olarak;

- a) Müşteri şirket ve bağımsız denetçi tarafından genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin uygulanmasında yapılan hatalar,
- b) Bağımsız denetimin icrasında ve genel kabul görmüş denetim standartlarının uygulanmasında yapılan hatalar,
- c) Bağımsız denetçi veya müşteri tarafından yapılan hileler, olarak sayılmaktadır.

Genel kabul görmüş denetim standartlarına veya genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uymamak, hesap kalemlerinde yanlışlıklara neden olacak ve bağımsız denetçi tarafından elde edilmesi öngörülen delillerin elde edilememesine dolayısıyla, ulaşılabilecek kanaatin yanlış olmasına yol açacaktır.

Bağımsız denetim sırasında görülen hatalar, uygulanması gereken aşamaların atlanması, gerekli gözetim sisteminin oluşturulamaması ve matematiksel hatalar gibi, bağımsız denetimin planlaması ile ilgili olmayan, bağımsız denetim sürecinin yalnızca bir veya bir kaç aşaması ile ilgili yanlışlıklardır.

Aldatma kastı ile mali tablolarda yanlışlık yapılması veya bağımsız denetim sırasında tespit edilen yanlışlıkların kasten ortaya çıkarılmaması ise, bağımsız denetçi veya müşteri tarafından yapılan hile olarak tanımlanmaktadır.

Çalışmamız bağımsız denetçinin mali tablolarda bulunması muhtemel hata ve hileleri ortaya çıkarmasına ilişkin sorumluluğu olduğu için aşağıdaki bölümlerde müşteri şirket tarafından yapılan hata ve hileler ile bağımsız denetçilerin bu çerçevedeki sorumluluğu incelenecektir.

1)Hata Kavramı

IAS 8'de; hatalar, bilginin gözden kaçması, muhasebe uygulamalarında görülen yanlışlıklar veya bazı kalemlerin mali tablolarda gösterilmemesi olarak belirlenmiştir. Temel hatalar ise, cari dönemde ortaya çıkarılan ve önceki dönem mali tablolarının güvenilirliğini etkileyen hatalar olarak tanımlanmıştır (IASC,1999:168: Price Waterhouse Coopers,1998:8,9)²⁷.

US GAAP'ta ise, mali tablolardaki hataların matematiksel yanlışlıklardan kaynaklanabileceği belirtilerek hatalar, muhasebe ilkelerinin uygulanması ve mali tabloların hazırlanması sırasında bazı tutarlara yer verilmemesi veya yanlış muhasebeleştirilmesi olarak tanımlanmıştır (Miller,1998:1.05).

SAS 82²⁸ ve SAS 82 ile yürürlükten kaldırılan SAS 53'te²⁹ hatalar; mali tablolardaki kasıtlı olmayan yanlışlıklar olarak tanımlanmıştır³⁰. Her ne kadar SAS 82'de hatalara ilişkin ayrıntılı açıklama bulunmasa da SAS 53'te hatalar, mali tabloların hazırlanması sırasında hesaplamalarda, hesap kalemlerine ilişkin kayıtlarda, muhasebe ilkelerinin uygulanmasında ve olayların yorumlanmasında matematiksel ve yönetsel yanlışlıklar olarak açıklanmıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkıldığında, muhasebeleştirme sürecinde hata yapılma olasılığının her zaman mevcut olduğu görülecektir. Ancak çok genel olarak hataları yapıldıkları safhalara göre üç ana başlıkta toplamak mümkündür.

- a)Yevmiye defterinde yapılan hatalar,
- b)Diğer defter ve tablolarda yapılan hatalar,
- c)Mali tablolarda yapılan hatalar,

²⁷ "Dönem Net Karı veya Zararı, Temel Hatalar ve Muhasebe Politikalarında Değişiklikler Standardı" başlıklı TMS-10'da hatalar; matematiksel bir yanlışlık, muhasebe politikalarının uygulanmasında yanlışlık, olayların yanlış yorumlanması, yolsuzluk veya hayali işlemler olarak sayılmıştır. Bir veya daha önceki dönem mali tablolarına etkisi olan ve söz konusu mali tabloların güvenilirliğini etkileyen hatalar ise, temel hata olarak belirlenmiştir (Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu,2000:172-176).

²⁸ Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit

²⁹ IFAC'ta yer alan komitelerden birisi olan IAPC tarafından "Fraud and Error" başlıklı ISA 240'ın değiştirileceği Mart 2000'de duyurulmuştur. Söz konusu standartta "hata" kavramı aynen bırakılmış ancak, standardın içeriği genişletilerek SAS 82 ile uyumu sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle henüz taslak halinde bulunan bu standart yerine yürürlükte olan SAS 82 çalışmada esas alınmıştır.

³⁰ SAS 82 ve SAS 53 arasındaki farklara Ek:8'de yer verilmektedir.

Söz konusu aşamalar dikkate alınarak bir işletmede meydana gelen olayların muhasebeleştirilmesinde en çok görülen hatalara ise, örnek olarak aşağıda yer verilmiştir.

- Hesap isimlerinin ve sayıların yanlış yazılması,
- Fazla veya eksik sıfır kullanılması veya virgüllerin yanlış kullanılması,
- Bir işlemin niteliğinin muhasebe bakımından yanlış yorumlanması,
- Borç ve alacak taraflarının yanlış yazılması,
- Dönem içinde gerçekleşmiş bazı işlemlerin unutkanlık sonucunda hesaplara geçirilmemesi,
- Dönemsellik kavramına aykırı olarak hesap dönemi içinde meydana gelen işlemlerin bir sonraki hesap döneminde kayıtlara alınması,
- Dikkatsizlik sonucunda mükerrer kayıt yapılması,
- Amortisman, şüpheli alacak karşılığı, faiz, vergi, kıdem tazminatı vb. hesaplamalarda mevzuatın yanlış anlaşılması nedeniyle yanlışlık yapılması,
- Toplama, çıkartma gibi matematiksel hatalar yapılması,
- Bir defterden diğerine veya sayfadan sayfaya geçirilen hesap ismi ve toplamlarda hata yapılması,
- Defterlerde yer verilen toplamlar ile mali tablolarda yer verilen toplamların birbirini tutmaması,
- Aktif ve pasif kalemlerin birbirinden düşülerek net tutarların mali tablolara yansıtılması.

2) Hile Kavramı

Hile kavramının çok net olarak standartlarda yer almadığı dönemlerde mali tablolardaki kasıtlı sapmalar "düzensizlik" olarak adlandırılmaktaydı ve düzensizlikler; yönetimin kasıtlı olarak bazı hususları mali tablolarda göstermemesi, yöneticilerin ve şirket

çalışanlarının hileli işlemleri, şirket varlıklarının çalınması veya varlıklardaki emniyeti suiistimal olarak açıklanmaktaydı.

1997 yılında yürürlüğe giren SAS 82'de ise, düzensizlik kavramının yerini hile almış, mali tablolardaki hilenin, hileli mali tablolardan ve varlıkların kötüye kullanımından kaynaklandığı belirtilmiştir.

Söz konusu standartta hileli mali tablolar; kasıtlı olarak doğru olmayan bilgilere yer verilen mali tablolar olarak tanımlanmıştır. SAS 82'de hileli işlemler aşağıdaki şekilde sayılmıştır.

a)Mali tabloların hazırlanmasında kullanılan destekleyici dokümanlarda ve muhasebe kayıtlarında değişiklik yapılması ve bu belgelerin tahrif edilmesi,

b)Mali tablolarda kasıtlı olarak hatalı gösterimlere yer verilmesi veya açıklanması gereken bilgilerin kasıtlı olarak açıklanmaması,

c)Muhasebe ilkelerine kasıtlı olarak uyulmaması veya söz konusu ilkelerin yanlış uygulanması.

Aynı standartta varlıkların kötüye kullanılması; şirket varlıklarında yapılan hırsızlığın mali tablolara yansımaları olarak tanımlanmış ve varlıkların kötüye kullanılmasının çeşitli şekillerde ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. Bunlar, şirket hasılatının veya şirket varlıklarının çalınması, fiktif işlemler nedeniyle fazladan ödemelerin yapılması ve bu gibi işlemlerin mali tablolara yansıtılması şeklinde örneklendirilmiştir.

Ülkemizde de mali tablolarda hata ve hilelerin bulunabileceği çeşitli düzenlemelerde öngörülerek, bu hususlara ilişkin cezai ve hukuki müeyyideler belirlenmiştir.

VUK'un vergi kaçakçılığı suçlarına ilişkin 359'uncu maddesinde; muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge; gerçek bir muamele veya duruma dayanmakla birlikte bu muamele veya durumu mahiyet veya miktar itibarıyla gerçeğe aykırı bir şekilde yansıtan belge, sahte belge ise, gerçek bir muamele veya durum olmadığı halde bunlar varmış gibi düzenlenen belge olarak tanımlanmıştır. Ancak, SPKn.'nin 47/B-2 maddesinde yer verilen; "Defter ve kayıt tutmayanlar, defter ve kayıtlarda gerçeğe aykırı hesap açan veya kayıt

tutanlar ve bunlarda her türlü muhasebe hilesi yapanlar" ile aynı Kanun'un 47/B-3 maddesinde düzenlenen "Kasıtlı olarak gerçeğe aykırı bağımsız denetim raporu düzenleyenler ve bu raporun düzenlenmesini sağlayanlar" için hapis ve ağır para cezası öngörülmesine ve Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46/j maddesinde "Hatalı, eksik, yanıltıcı ve gerçeğe aykırı rapor düzenlenmesi veya bilgi verilmesi" durumunda bağımsız denetim kuruluşunun listeden çıkarılacağına ilişkin bir düzenleme bulunmasına rağmen, söz konusu yaptırımlara esas teşkil eden hata ve hilelere ilişkin herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, mesleki bir değerlendirme olan bağımsız denetimde, mali tablolarda bulunan önemli nitelikteki hata ve hileleri ortaya çıkarabilmek için bağımsız denetçinin önemlilik sınırını tespit etmesi ve bağımsız denetimin yapısını, zamanlamasını ve kapsamını, bağımsız denetimde uygulanacak doğrulama testlerini ve denetim ekibini de buna göre belirlemesi gerekmektedir. Bu çerçevede akılcı ve mesleki tecrübeye dayalı bir faaliyet olan bağımsız denetim sonucu ortaya çıkarılması beklenen hata ve hilenin tanımlanması ve örnek olaylarla tanımın zenginleştirilmesi gerekmektedir.

Bağımsız denetim çalışmasında hilenin bulunması ve ortaya çıkarılması çok zordur. Bu nedenle denetimde karşılaşılabilecek hilenin biraz daha ayrıntılı incelenmesinde fayda vardır. Araştırmalar, aşağıda sayılan üç faktörün bir hile üçgenini oluşturduğunu ve bu faktörlerin varlığı halinde şirketlerde hileli işlemlerin yapıldığını ortaya çıkarmıştır.

Bunlardan birincisi, müşteri şirket çalışanları üzerinde oluşan maddi ve manevi baskılardır. Maddi baskı olarak, yüksek borçluluk, piyasadaki rekabet ortamı, mali kayıplar, sağlık giderleri, alkol, uyuşturucu, kumar alışkanlıkları ve açgözlülük sayılabilir. İşte hayal kırıklığına uğrama, eş veya aile tarafından yapılan her türlü etki de manevi baskıya örnek olarak verilebilir.

Hile üçgeninin ikinci unsuru işletme yapısının hile yapmaya fırsat vermesidir. Kontrollerin olmadığı veya umursanmadığı durumlarda fırsatlar artmaktadır. Bazı organizasyonlar, mükemmel iç denetimleri olduğunu düşünürler ancak, bu iç denetim hiç bir zaman

pratikte istedikleri gibi çalışmaz. Bazı işletmeler de hileli bir risk unsuru olarak görmezler ve bir iç kontrol sistemi oluşturmadan karşılıklı güven ilişkisi çerçevesinde çalışırlar. Özellikle küçük işletmeler güven unsuruna dayanarak çalıştığı için bunlarda hileli işlemlerin görülme riski daha fazladır^{31 32}.

Üçüncü unsur, yapılan hileli haklı gösterebilme olanağıdır. Hileli işlemi yapanlar kendilerini çoğunlukla suçlu olarak kabul etmediklerinden, kasıtları çerçevesinde kendilerini değerlendirirler. Aldıkları parayı geri vermek niyetinde olduklarını veya hakettikleri parayı aldıklarını iddia ederek yaptıkları işlemlere kılıf uydurmaya çalışırlar.

Yukarıda sayılanlar çerçevesinde dikkat edilmesi gereken nokta, bir işletmede bu unsurların varlığı ve çalışanlarda yukarıda belirtilen özelliklerin bulunması durumunda hile eyleminin kaçınılmaz olacaktır (Kiger,1994:204:Bozkurt,2000:61).

Bağımsız denetçiler için hilenin ortaya çıkarılmasındaki zorluklardan en önemlilerine aşağıda yer verilmiştir.

a)Hilenin Müşteri Şirket Çalışanları Tarafından Yapılması;

Hata ve hilenin ortaya çıkarılmasında bunu yapan şirket çalışanlarının mevkileri bağımsız denetçiyi etkileyecektir. Bir işletmede işçiden başlayarak yöneticilere kadar herkes hata ve hile yapmaya eğilimlidir. Yapılan araştırmalar, iyi eğitim almış, zeka düzeyi ve risk alma yeteneği yüksek, işine aşırı düşkün, güvenilir bir konumda çalışan ve genellikle yönetici pozisyonundaki kişilerin tutarı yüksek hileli işlemlere giriştiklerini göstermiştir. Ancak, bağımsız denetçiler daha kolay olması nedeniyle daha alt mevkilerde çalışanların hata ve hilelerini ortaya çıkarmayı yeğlerler.

Müşteri şirket yöneticileri ve çalışanlarınca hileli işlemler daha çok dokümanlarda yapılan sahtekarlıklar, imza taklitleri, fiktif hesaplar yaratılması ve gerçek dışı faturalar hazırlanması şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bağımsız denetçinin imzaların doğruluğunu kontrol yükümlülüğü bulunmadığından bu tür hilelerin ortaya

³¹ COSO'nun başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından, hileli mali tablolara ilişkin olarak 1987 ve 1997 yılları arasında tespit edilen 200 olay çerçevesinde yapılan incelemede, hileli mali tablo hazırlayan şirketlerin %78'inin NYSE veya AMEX'te işlem görmediği, şirketlerin küçük ölçekli şirketler olduğu ve aktif toplamalarının 100 milyon doları geçmediği belirtilmiştir.

³² www.mvrozo.simplenet.com, www.aicpa.org

çıkarılması zordur. Müşteri şirket yöneticileri, çalışanları ve üçüncü kişilerce birlikte yapılan hilelerde de, bağımsız denetçi hilenin ortaya çıkarılmasında başarısız olmaktadır. Bu tür hileler genellikle bağımsız denetçi tarafından gönderilen mutabakat mektuplarına üçüncü kişilerce gerçeğe aykırı olarak cevap verilmesi durumunda görülmektedir.

b)Yapılan Hilenin Saklanması; Hile yapıldığında genellikle var olan başka risk faktörleri gündeme getirilerek gizlenmeye çalışılmaktadır. Örneğin, belgeler kaybedilir, hesap bakiyeleri birbirini tutmaz veya analitik incelemeler bir önceki yıllara tutarlı olmaz. Belgelerin kaybedilmesi durumu mantıklı biçimde açıklanır, hatta yasal yollar kullanılarak zayıf belgesi alınabilir, birbirini tutmayan hesap bakiyelerinin matematiksel hatalardan kaynaklandığına ilişkin açıklamalar yapılabilir veya analitik incelemelerin tutarlı olmaması da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullara bağlanabilir. Bu nedenle bir işlemin hileli işlem olduğuna ilişkin iddianın yukarıda örnek olarak sayılan diğer risk faktörleri ile çürütülme olasılığı da her zaman bulunmaktadır. Bağımsız denetçinin bu tür hileleri ortaya çıkarması daha zor olacaktır.

c)Müşteri Şirketin İç Kontrol Sisteminin Etkin Olmaması; Etkin olmayan bir iç kontrol sisteminde hilenin yapılması kolaydır. Zaten hileli işlemleri yapanlar iç kontrol sistemini saf dışı bırakabileceklerine inanarak bu tür işlemleri gerçekleştirmektedirler. İç kontrol sisteminin kalitesi, hata ve hilelerin oluşumunu en aza indirecek ve bağımsız denetçinin bunları ortaya çıkarmadaki yeteneğini artıracaktır.

Özellikle şirket çalışanlarınca gerçekleştirilen hileli işlemlerin en aza indirilmesi için en etkin yöntem iç kontrol sisteminin oluşturulmasıdır. Etkin iç kontrol sistemi ile öncelikle amaçlanan³³, her durumda çalışma alanlarının birbirinden ayrılması ve birimlerin birbirini kontrol etmesinin sağlanmasıdır. Yapılan araştırmalar sonucunda, hilelerin %59'unun etkin bir iç kontrol sistemi ile ortaya çıkarıldığı görülmüştür³⁴. İç kontrol sistemi yanında; şirketlerin iç denetçilerinin

³³ Bu kapsamda iç kontrol sisteminin temel amaçları SAS 55 ve SAS 78'e göre; a)İşlemlerin etkili ve verimli olmasının sağlanması b)Mali tabloların doğruluğunun kolaylaştırılması c)Yasalara ve düzenlemelere uygunluğun sağlanması olarak belirlenmiştir.

³⁴ www.wabccpas.com

etkinliklerinin artırılması ve denetim komitelerinin³⁵ oluşturulması da hata ve hilelerin önlenmesi için gereklidir³⁶.

Ülkemiz sermaye piyasaları açısından olaya bakıldığında ise, şirketlerin TTK uyarınca murakıpları ancak, denetim komitesi veya ayrı bir denetim birimi bulundurmadıkları görülmektedir. Ayrıca, hisse senetleri borsada işlem gören veya görmeyen şirketlerin büyük çoğunluğunun iç kontrol sistemlerinin bulunmadığı, daha çok dışa kapalı oldukları ve aile şirketi şeklinde çalıştıkları, çalışanları ile aralarındaki ilişkide güven duygusunun hakim olduğu görülmektedir³⁷. Ayrıca, TTK uyarınca şirketlerde bulunması gereken murakıpların³⁸ ise, görevlerini yerine getirebilmeleri bakımından gereken ehliyete ve

³⁵ Denetim Komitesi, genellikle işletmenin yönetiminde yer almayan üç veya beş yöneticiden oluşmaktadır. Bu kişiler, ortakların ve yatırımcıların tepkisini etkili olarak işletmeye yansıtılmaktadırlar. Denetim Komiteleri genel olarak finansal raporlama yönteminin uygulanmasında, iç kontrol sisteminin işleyişinde ve yasal düzenlemelere uyulmasında gözetim birimi olarak görevlendirilmektedirler. SEC, önceden tüm şirketlerin denetim komiteleri olmasını zorunlu tutmamış NYSE ise, söz konusu borsaya kote edilen şirketlerin denetim komitelerinin olmalarını zorunlu tutmuştur ve bir çok işletme de denetim komitesini gönüllü olarak oluşturmuştur. Ancak, SEC tarafından yapılan ve henüz yürürlüğe girmemiş olan bir düzenlemeye göre, NYSE, AMEX ve Nasdaq'da hisse senetleri işlem gören şirketlerin denetim komitelerini 14 Haziran 2001 tarihine kadar oluşturmaları gerektiği belirtilmiştir. Blue Ribbon Komitesi tarafından denetim komitesinin daha işler hale gelmesi amacıyla hazırlanan raporda ise, denetim komitesine tanınacak bağımsızlık yanında, denetim komitesinde görev alanların eğitimlerinin bu iş için yeterli olmasına, denetim komitesinin yıllık raporları ile kamunun aydınlatılmasının sağlanmasına, bağımsız denetçilerle yapılacak sözleşmelerin kapsamını ve sorumluluklarını belirlemelerine, mali tabloların kalitesini bağımsız denetçilerle tartışabilmelerine, mali tabloları gözden geçirebilmelerine ve yıllık olarak ortaklara bilgi verebilmelerine izin verilmesi gerektiği belirtilmektedir.

³⁶ Hilenin iç denetçilerce önlenmesi için iç denetçilere büyük ölçüde bağımsızlık tanınması, bağımsız denetçi ile mali tablolar üzerinde görüşebilmesine olanak verilmesi, şirket dışından bir kişi olmasının sağlanması, şirketle herhangi bir ticari faaliyetinin bulunmaması ve şirketin büyük ortakları veya önemli mevkilerde çalışanları ile ilişkilerinin bulunmaması gerekmektedir.

³⁷ COSO tarafından yapılan araştırmada hileli mali tablo hazırlayan şirketlerin %25'inde denetim komitesi olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte şirketlerin %65'inde muhasebe, finans eğitimi almamış veya bu konuda mesleki deneyimi bulunmayan kişilerin denetim komitesinde yer aldığı ve %40'ında ise yönetimin aile bireyleri arasında paylaşıldığı görülmüştür.

³⁸ Anonim şirketlerin iç denetiminde görev alan denetçilerin görev ve yetkilerinin düzenlendiği TTK'nun 353 ile 357'nci maddelerinde söz konusu denetçilerin görev ve yetkileri; yönetim kurulu üyeleri ile işbirliği yaparak bilançonun tanzim şeklini düzenlemek, altı ayda bir şirket defterlerini incelemek, üç aydan fazla ara vermemek şartıyla, sık sık ve ansızın şirket veznesini teftiş etmek, en az ayda bir defa ortaklığın defterlerini inceleyerek rehin veya teminat yahut ortaklığın veznesinde hıfzolanmak üzere vedia olarak teslim olunan her nev'i kıymetli evrakın mevcut olup olmadığını tahkik ve kayıtlara tatbik etmek, esas mukavelede pay sahiplerinin genel kurul toplantılarına iştirakleri için gerekeceği bildirilen şartların yerine getirilip getirilmediğini incelemek, bütçe ve bilançoju denetlemek, yıllık denetçi raporunu düzenlemek, genel kurul toplantılarına katılmak, genel kurulu olağanüstü toplantıya çağırarak ve yönetim kurulu üyelerinin kanun ve esas sözleşme hükümlerine tamamiyle uymalarına nezaret etmek, tasfiye işlemlerine nezaret etmek şeklinde sayılmıştır. Ayrıca, denetçilerin TTK'nun 350'nci maddesi uyarınca genel kurul tarafından azledilmeleri de mümkündür. Denetçilerin ücretleri de yine genel kurul kararı ile belirlenmektedir. Bunun yanında TTK'nun 354'üncü maddesinde denetçilere, idarenin işlerine ait öğrendikleri noksanlık ve yolsuzlukları da ihbar görevi yüklenmiştir.

bağımsızlığa sahip olmaları için TTK'da hiç bir tedbir alınmamıştır³⁹ (Poroy,1997:336). Ancak, Kurul tarafından yalnızca aracı kurumların iç kontrol sistemleri ve müfettişleri konusunda ayrıntılı düzenleme yapılmıştır⁴⁰.

Yukarıda belirtilen nedenlerle hisse senetleri borsada işlem gören şirketlerin denetimden sorumlu komite kurmalarına ilişkin Kurulca bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Ayrıca, bağımsız denetçinin müşterinin iç kontrol sisteminde tespit ettiği eksikliklerle ilgili olarak, yönetime yazılı bir rapor sunması gerektiğine ilişkin bir yükümlülüğün Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'e eklenmesi, söz konusu eksikliklerin müşteri şirket tarafından giderilmemesi veya giderilemeyecek olması durumunda da, konu hakkında Kurul'a bir rapor sunulmasına ilişkin düzenlemenin getirilmesi uygun olacaktır.

³⁹ Ancak Adalet Bakanlığı bünyesinde kurulan bir komisyon tarafından, TTK'da yapılması öngörülen değişiklikler kapsamında, şirket denetçilerinin niteliklerinin belirlenmesine ilişkin çalışmalarda da bulunmaktadır. Söz konu komisyon çalışmaları henüz tamamlanmadığından, öngörülen değişikliklere burada yer verilmemiştir.

⁴⁰ Seri:V, No:46 sayılı "Aracılık Faaliyetleri ve Aracı Kuruluşlara İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ" in 32'nci maddesinde aracı kurumların iç kontrol sistemine sahip olmaları ve SPKn'nun 34'üncü maddesi ile aynı Tebliğ'in 33'üncü maddesinde bünyelerinde teftiş birimi oluşturmaları öngörülmüştür. Ayrıca Tebliğ'in 36'nci maddesinde müfettişlerin mesleki yeterliliklerine ilişkin şartlar belirlenmiştir.

V. BÖLÜM

BAĞIMSIZ DENETÇİNİN HATA VE HİLELERE İLİŞKİN SORUMLULUĞU

I-Bağımsız Denetçinin Hata ve Hileler Karşısındaki Durumu

Bu çalışmanın önceki bölümlerinde de yer verildiği üzere, hata ve hileye yol açan hususlar birden çok olduğundan, bağımsız denetçi mali tablolarda hata ve hileye yol açan yanlışlıkların bulunmadığına ilişkin yalnızca makul bir güvence verebilmektedir. Ancak gerek bağımsız denetimin planlanması ve programlanmasında ve gerekse denetim riskinin değerlendirilmesi sırasında bağımsız denetçinin muhtemel hatalar yanında, hileli mali tablo raporlamadan doğan ve varlıkların kötüye kullanımından kaynaklanan risk faktörlerini göz önüne alması gerekmektedir (AICPA,1998: 285-301: Bailey,2000:76-87: AICPA, 2000:96-109).

1)Hileli Mali Tablolardan Kaynaklanan Risk Faktörleri

Bağımsız denetçilerin mali tablolardaki hileleri ortaya çıkarabilmesi için uygulanması gereken özel bir prosedür bulunmamaktadır. Bağımsız denetçinin hile olasılığını göz önünde bulundurarak, hileye neden olabilecek hususları⁴¹ mesleki tecrübesine ve değerlendirmesine dayanarak ortaya çıkarması gerekmektedir. Bağımsız denetim standartları hilenin ortaya çıkarılmasında dikkate alınması gereken risk unsurlarını yalnızca örnek olması açısından belirlemiş ve saymıştır. Aşağıda bağımsız denetçinin öncelikle göz önünde bulundurması gereken ve hileye neden olabileceği varsayılan risk faktörlerine yer verilmiştir ⁴².

⁴¹ Söz konusu risklere ilişkin ayrıntılı bilgi Ek:9 da yer almaktadır.

⁴² Cendant Corp şirketinin yöneticilerinden Walter Forbes, 1998 yılında mali tablolarda yaptığı hileli işlemler nedeniyle yaklaşık üç yılda 500 milyon dolar hileli kazanç sağladığı gerekçesiyle yapılan denetim sonucunda rapor edilmiştir. Ayrıca denetçilerce hazırlanan raporda, söz konusu kişinin yaptığı işlemlerde iç kontrol sisteminde hataların tespit edilememesine yol açtığı da belirtilmiştir. Buna rağmen, söz konusu kişi yaptığı işlerde göstermesi gereken dikkat ve özeni göstermediği gerekçesiyle işten atılmıştır. Ancak, şirket bir önceki yılda söz konusu hususu tespit edemeyen bağımsız denetim firması hakkında dava açmıştır. Şirket ve denetim firmasına da ortaklar dava açmıştır.

a)Yönetimin yapısı ve kontrol mekanizmalarına olan etkisinden kaynaklanan risk faktörleri,

b)Müşteri şirketin bulunduğu endüstrinin şartlarına ilişkin risk faktörleri,

c)Müşteri şirketin faaliyet yapısı ve finansal istikrarından kaynaklanan risk faktörleri.

2)Mali Tablolarda Varlıkların Kötüye Kullanımına İlişkin Risk Faktörleri

Bağımsız denetçiden, özellikle müşteri şirket çalışanlarının işlemlerini ve üçüncü kişilerle olan ilişkilerini incelemesi ve bu hususları ortaya çıkaracak şekilde bağımsız denetimi planlaması beklenmemelidir. Ancak, bağımsız denetçinin müşteri şirketin çalışanları ve üçüncü kişilerle olan ilişkilerine ait bilgileri edindiğinde bunları mesleki şüphecilik çerçevesinde değerlendirerek denetim kapsamına alması gerekmektedir⁴³. Örneğin, çalışanların işten çıkarıldığı ve ayrıldığı bağımsız denetçi tarafından öğrenildiğinde, bu durumun varlıkların kötüye kullanımına ve mali tablolarda yanlışlıklara yol açıp açmadığı değerlendirilmelidir. Bu kapsamda bağımsız denetçi, müşteri şirket varlıklarının kötüye kullanıma ilişkin hassasiyeti ve buna ilişkin müşteri tarafından geliştirilmiş kontrolleri incelemekle yükümlüdür.

Bunlar yanında, müşteri şirketin büyüklüğü, bulunduğu endüstri dalı ve yönetim şekli de hileli işlemlerin varlığı açısından ayrıca dikkate alınması gereken risk faktörleridir⁴⁴. Örneğin büyük bir şirkette yöneticilerin çalışanlarla ilişkileri, yönetimin etkinliği, denetim komitesinin yetkisi ve sorumluluğu ile iç denetçilerin fonksiyonları dikkate alınması gereken diğer faktörlerdir.

⁴³ 1996 yılında Prudential Securities Inc. Tokyo temsilcisine karşı dava açmıştır. Japonya'da bulunan temsilcinin şirket varlıklarından ve hisse senetlerinden yaptığı hırsızlıklar nedeniyle şirkete yaklaşık 20 milyon dolar zarar verdiği tespit edilmiştir. Bu durum, 1995 yılında şirket nezdinde gerçekleştirilen rutin denetimlerde bağımsız denetçi tarafından tespit edilmiştir. Tokyo temsilcisi yapılan soruşturma sırasında söz konusu hırsızlığı kabul etmiştir. Ayrıca, yapılan incelemede 10 yıllık zaman zarfında hisse senetlerinin çalındığı ve tutarlarının 10 milyon doları bulduğu ve bir gün içinde de 10 milyon dolar kadar paranın çalındığı ortaya çıkarılmıştır.

⁴⁴ Varlıkların kötüye kullanımına ilişkin olarak en çok görülen hileli işlemler ve denetçinin dikkate alınması gereken risk faktörlerine ilişkin örnekler Ek:10'da yer almaktadır.

Bağımsız denetimin yalnızca planlanması aşamasında değil, bağımsız denetim tekniklerinin uygulanması sırasında elde edilen bulgular da hile açısından bağımsız denetçi tarafından değerlendirilecektir. Özellikle muhasebe kayıtlarındaki farklılıkların varlığı, denetim kanıtı oluşturabilecek nitelikteki belgelerin kaybolması ve bu belgelerde çelişkili ifadelerin bulunması veya bağımsız denetçi ve müşterisi arasındaki olağandışı problemlerin varlığı gibi hususlar hilenin mali tablolarda bulunması açısından bir risk oluşturması nedeniyle ayrıntılı olarak incelenecek ve ek prosedürler belirlenerek uygulanacaktır.

Yukarıda sayılanlar gibi bir çok etken mali tablolarda hilenin bulunmasına ilişkin olarak tek bir denetim programı oluşturulmasını önlemektedir. Bu nedenle bağımsız denetçinin, müşterisinin özelliklerini göz önünde bulundurması ve mesleki bilgisine dayanarak bir denetim programı oluşturması gerekmektedir.

3)Denetimin Belirlenen Risk Faktörleri İle Uyumunun Göz Önüne Alınması

Bağımsız denetim sırasında hileye neden olabilecek risk faktörlerinin tespit edilmesi durumunda, bağımsız denetçi denetimin yapısını, zamanlamasını ve kapsamını değiştirmesine gerek olmadığına karar verebilir. Ancak, bazı durumlarda bağımsız denetim prosedürünün değiştirilmesi gerekebilir. Bu durumda bağımsız denetçinin, önemlilik sınırını aşağıya çekerek, mali tablolar hakkında görüş bildirebilecek yeterli bilgiye ulaşması gerekmektedir.

Bağımsız denetçinin bağımsız denetim için belirlediği standart prosedürler yanında, denetim süresince aşağıdakileri uygulayarak hata ve hileden kaynaklanan önemli yanlışlıkları ortaya çıkarması beklenir. Buna göre;

-Ani olarak kasa sayımı veya stok sayımı yapılması,

-Yazılı mutabakat gönderdikten sonra denetimini yaptığı şirketin müşterileri ile şifahi görüşmeler yapılması, özellikle bazı konularda yeniden bilgi toplanması,

-Müşteri şirketin ara dönem veya yıllık mali tablolarını etkileyecek düzeltmelerinin detaylı olarak incelenmesi,

-Yıl sonuna doğru gerçekleşen olağandışı ve önemli olayların incelenmesi,

-Önemli yanlışlıkların tespit edildiği bölümlerdeki personel ile görüşülerek, risk konusunda ve kontroller konusunda bilgi edinilmesi,

-Bazı önemli hesap kalemleri üzerinde detaylı bir analitik inceleme yapılması,

-Denetimi gerçekleştiren bağımsız denetim ekibinin bir araya gelerek, inceleme yaptıkları konularda önemlilik sınırının yeterli olup olmadığı hususunda görüşmesi,

-Eğer diğer bir uzmanca yapılan inceleme sonucunda elde edilen bulguların mali tablolara etkisi önemli düzeyde olursa, bu konuda ek prosedürlerin uygulanması veya yeni bir uzman görüşüne başvurulması,

gerekmektedir.

4)Denetim Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Bağımsız denetçinin, yaptığı değerlendirme sonucunda hata ve hileleri tespit etmesi durumunda öncelikle söz konusu hata ve hilenin mali tablolara etkisinin olup olmadığı ve bu nedenle denetim prosedürünü değiştirmesi gerekip gerekmediği konusunda karar vermesi gerekecektir⁴⁵.

Bu çerçevede bağımsız denetçi, mali tablolara etkisi olmadığını düşündüğü bir hatayı yöneticilere bildirecek ve görünürdeki hatanın kasıtlı yanlışlıkları gizleyip gizlemediğini inceleyecektir. Bağımsız denetçi, mali tablolara etkisi olduğunu düşündüğü bir hata ile karşılaşır ve yönetimle yapılan görüşmeler sonucunda hatanın düzeltilmesi sağlanamazsa; şartlı veya olumsuz görüş bildirecek ve hatanın mali tablolara etkisini görüşünde belirtecektir. Bağımsız denetçinin önemli bir hatayı tespit etmesi durumunda çalışma alanı

⁴⁵ Çalışmanın konusu bağımsız denetçinin hata ve hileler karşısındaki sorumluluğu olduğundan, yasadışı işlemler söz konusu çalışmada incelenmemekle birlikte, SAS 54'te düzenlenen yasadışı işlemler karşısında denetçinin sorumluluğunun da hileli işlemler karşısındaki sorumlulukla aynı olduğunun belirtilmesinde fayda görülmektedir.

sınırlandırılır, ek bilgilere ulaşması önlenirse, bağımsız denetçi şartlı veya olumsuz görüş verecek veya görüş bildirmekten kaçınacaktır⁴⁶.

Bağımsız denetçi tarafından, yapılan değerlendirme sonucunda mali tablolara etki etmeyen veya küçük tutarlı hileli işlemlerin tespit edilmesi durumunda, söz konusu hileli işlemlerin şirkete veya daha önceki mali tablolara olan etkisi incelenmelidir. Özellikle bağımsız denetçinin hileyi yapan şirket çalışanlarının görevlerini ve şirketteki etkinliklerini değerlendirmesi, hileli işlem miktarı olarak küçük de olsa, yöneticiler tarafından yapılmışsa, daha önemli sorunlara neden olabileceği düşüncesi ile hileden kaynaklanan yanlışlıklara ilişkin risk faktörlerini ve bunların bağımsız denetime olan etkilerini gözden geçirmesi gerekmektedir.

Bağımsız denetçi, hileden kaynaklanan yanlışlıkların önemli olduğunu ve mali tablolara etkisinin bulunduğunu tespit eder ancak, hileli işlemlerin mali tablolara olan etkisini tam olarak belirleyemezse;

- a) Denetimin diğer yönlerine olan etkisini araştırarak,
- b) Bulunan hususları yöneticilerle tartışarak,
- c) Bulunan hususlar yanında ek bilgiler toplayarak, yanlışlıkların mali tablolara etkisini belirleyecek,
- d) Gerek görürse, müşterinin hukuk danışmanları ile konuyu görüşmesini tavsiye edecektir.

Bağımsız denetçi, hileli işlemlerin mali tablolara etkisinin önemli boyutlarda olduğunu tespit ederse ve şirket yönetiminin bu konuda kendisine yeterli yardımcı sağlamadığı sonucuna ulaşırsa, denetimden çekilebilecektir. Bağımsız denetçi, denetim komitesi veya yönetim kurulu ile çekilme nedenlerini görüşerek, şirketin yeni bağımsız denetçisine elindeki bilgileri verecektir. Eğer mali tablolar kesinleşmeden önce yanlışlıklar tespit edilirse, bağımsız denetçi raporunu değiştirecek veya bağımsız denetim raporuna açıklama paragrafı ekleyecektir.

⁴⁶ SAS 82'de yalnızca hile ele alındığı için bağımsız denetçinin hatalar karşısındaki durumu SAS 47, SAS 58, SAS 64, SAS 79, ISA 240 ve ISA 700 dikkate alınarak hazırlanmıştır.

5)Denetim Sonuçlarına İlişkin Kayıt Düzeninin Oluşturulması

Bağımsız denetçinin hileli işlemleri tespit etmesi durumunda, denetimin planlama ve inceleme aşamalarında hazırlanan çalışma kağıtları yanında; risk faktörlerini ve bağımsız denetçinin söz konusu risk faktörlerine ilişkin yaptığı çalışmaları gösterecek şekilde kayıt düzenini oluşturması gerekmektedir.

6)Hile Tespit Edildiğinde Yöneticilerle, Denetim Komitesi ve Diğer İlgililer İle Yapılacak Görüşmeler

Eğer bağımsız denetçi hileli bir durumun olabileceğine ilişkin bir delil elde ederse mutlaka yöneticilerle görüşmelidir. Hilenin çalışanlar tarafından yapılması durumunda etkili olabilecek düzeydeki bir yöneticiye durumun bildirilmesi, hilenin yöneticiler tarafından yapılması durumunda ise, denetim komitesine durumun rapor edilmesi gerekmektedir.

Bağımsız denetçi, hileden kaynaklanan yanlışlıkları belirleyip, uygulanacak prosedürleri tespit ettikten sonra bu durumun iç kontrol sisteminin yetersizliğinden kaynaklandığı sonucuna ulaşırsa, konuyu yöneticilere ve/veya denetim komitesine bildirecektir.

Bağımsız denetçinin mali tablolara etkisi olmayan hileli işlemleri yönetici ve/veya denetim komitesinden başka kişilere veya birimlere bildirmek zorunluluğu yoktur. Ancak, bağımsız denetçinin mali tablolara etkisi olan ve dolayısıyla, denetim raporuna etki edebilecek nitelikteki hileli işlemleri;

a)Yasalara ve düzenleyici işlemlere aykırılık olduğunda ilgili kamu kurumlarına,

b)Yeni bağımsız denetçiye,

c)Mahkeme tarafından talep edilmesi halinde mahkemeye,

d)Kamu kurumlarınca istenmesi durumunda kamu kurumlarına,

bildirmesi gerekmektedir.

Örneğin, 1934 Yasası'nın (The Securities Exchange Act of 1934) 10/A maddesinde (Section 10/A) müşteri şirketin yasadışı işlemlerinin, ilişkili şirketlerle olan önemli nitelikteki işlemlerinin ve şirketin mali durumunun kötüye gittiğine ilişkin hususların bağımsız denetçi tarafından incelenmesi, yasadışı işlemlerin düzeltilmesi amacıyla şirket denetim komitesine ve/veya yönetimine bildirilmesi, söz konusu yönetimin bu durumu 1 gün içinde SEC'e bildirmesi, yönetimin SEC'e bildirim yükümlülüğünü yerine getirmedeğini öğrenen bağımsız denetçinin 1 gün içinde söz konusu hususları içeren bir raporu SEC'e göndermesi veya denetimden çekilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında ise, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 32'nci maddesinde; bağımsız denetim çalışması sırasında ortaya çıkarılan, mali tabloların doğruluğuna ve gerçeği yansıtmasına olan olumsuz etkileri giderilebilecek hata ve hilelerin, bağımsız denetçinin düzeltme önerileriyle birlikte yazılı olarak müşterinin yönetim kuruluna bildirilmesi ve sonucun bağımsız denetçi tarafından değerlendirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Bu kapsamda, bağımsız denetçi tarafından talep edilen düzeltmelerin yapılması durumunda bağımsız denetçilerin olumlu veya şartlı görüş bildirmesi, gerekli düzeltmelerin yapılmaması durumunda ise, şartlı veya olumsuz görüş bildirmeleri gerekmektedir. Bağımsız denetçilerin şartlı veya olumsuz görüş vermesi durumunda bu görüşe yol açan nedenler ile bunların mali tablolar üzerindeki etkilerinin bağımsız denetim raporunun açıklama bölümünde belirtilmesine ilişkin bir yükümlülük getirilmiş ancak, özellikle hileli işlemlerin etkilerinin büyük olması ve yasa dışı işlemlere sebep olma ihtimalinin bulunması nedeniyle, özellikle bu tür tespitlerle ilgili olarak Kurula veya ilgili kamu kurumlarına ayrıntılı bir rapor sunulması gerektiği konusunda bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

II-ABD Düzenlemeleri Çerçevesinde Bağımsız Denetçilerin

Sorumluluğu

ABD'de bağımsız denetçilerin yasal sorumlulukları, ortak hukuktan⁴⁷ (Common Law) ve yasalardan (Statutory Law) kaynaklanmaktadır. Ayrıca, SEC'in de idari yaptırımları bulunmaktadır (Demir,1988:44:Kell,1987:758:Pierre,1983:14).

1)Bağımsız Denetçilerin Common Law'dan Doğan Sorumluluğu

Bağımsız denetçinin sorumluluğu incelenmeden önce davacı olacak kişiler üzerinde durmakta fayda vardır. Bunlar, bağımsız denetçi ile aralarında sözleşme olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bağımsız denetçi ile bir iş ilişkisine girmiş olanlar yani bağımsız denetim sözleşmesinin tarafı olan müşteriler ve sözleşmenin tarafı olmamakla birlikte, denetim sonuçlarından yararlanan üçüncü kişiler olarak tanımlanmaktadır. Common Law, üçüncü kişileri;

a)Birinci dereceden kazanç elde edenler (Primary Beneficiary)⁴⁸: Söz konusu kişilerin tespitinde, bağımsız denetçinin denetim sonuçlarını kimin kullanacağını biliyor olması esas alınmıştır. Örneğin, bağımsız denetim aynı zamanda kredi almak için de yaptırılıyorsa, bağımsız denetçi bu denetim sonucunun ilgili banka tarafından kullanılacağını bilmek durumundadır.

b)Kazanç elde etmesi tahmin edilenler (Foreseen Beneficiary)⁴⁹: Söz konusu kişiler, bağımsız denetçinin bilebileceği veya denetim sonuçlarını kullanabileceğini tahmin ettiği kullanıcılar olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, müşterinin kredi alabileceği bir diğer banka gibi.

c)Kazanç elde etmesi öngörülenler (Foreseeable Beneficiary)⁵⁰: Bu kişiler ise, sıradan üçüncü kişilerdir. Bağımsız denetçinin söz konusu mali tablo kullanıcılarından gerçekte bilgisinin

⁴⁷ Common Law terimi genel kabul edilmiş bir kavram olması nedeniyle, çalışmada Ortak Hukuk yerine Common Law terimi kullanılmıştır.

⁴⁸ Ultramares Corp.v.Touche (1931) davası.

⁴⁹ Rusch Factors Inc. v. Levin (1969) davası.

⁵⁰ Rosenblum v.Adler (1983) davası.

olmadığı ancak mali tablolara dayanarak işlem yapması ihtimali her zaman olan kesimdir (Kiger,1994:125).

Yukarıda da görüldüğü üzere bağımsız denetçinin sorumluluğu⁵¹, müşterilerine ve üçüncü şahıslara karşı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bağımsız denetçi söz konusu kişiler tarafından ihmal, ağır ihmal ve hile ile sorumlu tutulmaktadır. İhmal daha çok, makul bir denetçinin yapması gereken bir işlemin yapılmamasıdır. Bağımsız denetçinin mesleki standartları sürekli olarak uygulamaması durumunda, mahkemeler tarafından da kabul edildiği üzere, ağır ihmali söz konusu olacaktır. Hile ise, sorumluluğun belirlenmesinde uç bir kavramdır. Bağımsız denetçinin mali tablolardaki yanlışlıkları bildiği ve bunları açıklamak için hiçbir şey yapmadığı kabul edilmektedir. Mahkemeler hileyi, bağımsız denetçinin aldatma kastı ile mali tablolar hakkında yanıltıcı görüş bildirmeleri olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, bağımsız denetimin amacının, mali tabloların hata ve hileleri içermediğine ilişkin makul bir güvence sağlamak olduğu dikkate alınırca, bağımsız denetçinin bu makul güvenceyi sağlayabilecek düzeyde denetim çalışması yapmamış olması durumu, ağır ihmali hileye dönüştürebilecektir (Kell,1987:759).

Müşteriler bağımsız denetçilere karşı öncelikle sözleşmeye aykırılık nedeniyle ve aynı zamanda da haksız fiil sorumluluğu nedeniyle dava açmaktadırlar. Sözleşmeye aykırılık nedeniyle açılan davalar, bağımsız denetçinin sözleşmenin ve mesleğinin gereklerini yerine getirmediği, denetim raporunu zamanında hazırlamadığı veya denetim standartlarını kullanmadığı gibi iddiaları içermektedir. Haksız fiil davalarında ise, bağımsız denetçinin ihmali nedeniyle görülen zararın tazmini talep edilmektedir.

Üçüncü kişiler, bağımsız denetçinin ağır ihmali veya hilesi nedeniyle uğradıkları zararın tazmin edilebilmesi amacıyla haksız fiil sorumluluğu çerçevesinde dava açabilmektedirler.

Common Law'a dayalı sorumlulukta, müşteriler veya üçüncü kişiler tarafından haksız fiil sorumluluğu nedeniyle dava açılması sırasında davacının aşağıdaki hususları ispatlaması gerekmektedir. Aksi halde dava kaybedilecektir (Kiger,1994:125;Pierre,1983:16).

⁵¹Yukarıda da açıklandığı üzere, her üç dava ile bağımsız denetçilerin üçüncü kişilere karşı sorumlulukları aşama aşama genişletilmiştir.

a)Mali tabloların hata ve hilelerden kaynaklanan yanlışlıkları içeriyor olması ve bağımsız denetçinin bunları ortaya çıkarmada yetersiz kalması,

b)Davacının hatalı ve hileli mali tablolar nedeniyle zarar görmüş olması,

c)Bağımsız denetçinin sorumluluk derecesi.

Bağımsız denetçiler ise,

a)Denetimin yeterli dikkat ve özen gösterilerek yapıldığını dolayısıyla ihmal veya ağır ihmalin bulunmadığını,

b)Yanlışlığın önemli olmadığını veya davacının söz konusu yanlışlıktan daha önceden bilgi sahibi olduğunu veya davacının kendi ihmali nedeniyle zararın doğduğunu,

c)Davacı tarafından yapılan alım işleminin mali tablolara dayanılarak yapılmadığını,

d)Zararın yanlışlık nedeniyle ortaya çıkmadığını,

e)Davanın zamanaşımına uğradığını,

ileri sürerek savunmada bulunabilirler.

2)Bağımsız Denetçilerin Yasalardan Doğan Sorumluluğu

Bağımsız denetçilerin 1933 (The Securities Act Of 1933) ve 1934 Yasaları uyarınca, üçüncü şahıslara karşı hukuki ve cezai sorumlulukları bulunmaktadır.

a)1933 Yasası'nda Düzenlenen Sorumluluk

Menkul kıymetlerin ilk halka arzında bağımsız denetçilerin karşı karşıya kaldıkları hukuki sorumlulukları 1933 Yasası'nın 11'inci⁵² bölümünde (Section 11) düzenlenmektedir. Söz konusu düzenlemede; tescil beyannamesinde önemli hata bulunan menkul kıymetlerin üçüncü kişilerce alınması durumunda bağımsız denetçilere karşı dava

⁵² 1933 Yasası'nın 11'inci bölümünde (Section 11) 1-Tescil beyannamesini imzalayanlara, 2-Tescil beyannamesinde yönetici veya ortak olarak adı geçenlere, 3-Tescil beyannamesini hazırlayan muhasebeci, mühendis veya ekspere, 4-İhracı üstlenilenlere karşı dava açılabilceği düzenlenmiştir.

açılacaktır⁵³. Bu durumda herhangi bir üçüncü kişi bağımsız denetçinin yalnızca ihmali olduğunu ileri sürerek dava açabilecektir.

Bağımsız denetçiye karşı açılacağı belirtilen dava söz konusu Yasa'nın 11(a)⁵⁴ bölümü kapsamında açılacaktır. Menkul kıymeti alan kişi, menkul kıymet tescil beyannamesinde yer verilen mali tabloların yanlış veya yanıltıcı bilgi içerdiğini kanıtlamak zorundadır. Söz konusu madde uyarınca açılacak davalarda davacının bağımsız denetçinin ihmali veya hilesini ve söz konusu hata ve hileler nedeniyle zarar gördüğünü ispatlamasına gerek yoktur (Kell,1987:768).

Bağımsız denetçi ise,

a) Mesleki özen borcunu yerine getirdiğini⁵⁵,

b) Makul bir incelemeden sonra mali tabloların güvenilir olduğuna karar verdiğini,

c) Mali tablolardaki yanlışlığın önemsiz olduğunu veya davacının bu yanlışlığı bildiğini,

d) Ortaya çıkarılamayan yanlışlıkların zarara neden olmadığını,

e) Dava zamanaşımını⁵⁶,

ispatlayarak sorumluluktan kurtulmaya çalışır.

Bağımsız denetçi, sorumluluktan kurtulmak için özen borcunu yerine getirdiğine ilişkin savunmayı yapabileceği gibi, SEC'e yapılan ihracın kayda alınmasına ilişkin başvurunun neticelenmesinden önce, mevcut bulunduğu pozisyondan ayrıldığını ve ihraççıya ve SEC'e söz

⁵³ www.sec.gov.

⁵⁴ 1933 Yasası'nın 11(a) bölümünde, ihracın SEC'e kaydedilmesine ilişkin başvuru belgesinde imzası bulunan kişilerin hukuken sorumlu oldukları, bu sorumluluğun ise, bağımsız denetçinin özen borcundan (due diligence) kaynaklandığı ifade edilmektedir.

⁵⁵ "Due Dilligence Defence" olarak da adlandırılan bu savunma 1933 Yasası'nın 11(b)(3) maddesinde yer almaktadır. Anılan maddede denetçi "uzman" olarak kabul edilerek, uzmanlık alanına ilişkin özen borcunu yerine getirmiş sayılması için denetçinin kendi uzmanlık alanına giren bir konuya ilişkin olarak gerekli ve yeterli bir araştırma (reasonable investigation) yapması ve ikna edici gerekçelerle (reasonable reasons to believe) bunu ortaya koyması, kendi işine gösterdiği özen ve dikkati göstermesi gerekmektedir.

⁵⁶ 1933 Yasası'na göre, hatanın veya yanlışlığın ortaya çıkarılmasından itibaren 1 yıl, herhalükarda tescil beyannamesinin yürürlüğe girmesinden itibaren 3 yıl içinde dava açılabilir. 1934 Yasası'nda ise, kesin bir süre bulunmamakla birlikte, 1934 Yasasında düzenlenen kurallara aykırılık nedeniyle, özel bir düzenlemenin bulunmaması durumunda mahkemelerce 1 ve 6 yıl arasında dava açılacağı belirlenmiştir.

konusu hata veya hile hakkında bilgi verdiğini ispatladıđında⁵⁷ yine sorumluluktan kurtulması söz konusu olabilecektir (Hazen,1995:338).

1933 Yasası uyarınca bağımsız denetçilerin aynı zamanda cezai sorumlulukları da bulunmaktadır. 1933 Yasası'nın 24'üncü bölümünde (Section 24); 1933 Yasası ile getirilen hükümlere kasıtlı olarak uymayan, tescil beyannamesinde kasıtlı olarak doğru olmayan bilgilere yer veren ve yanıltıcı mali tablo hazırlayanların para ve hapis cezası ile cezalandırılacağı belirtilmektedir.

b)1934 Yasası'nda Düzenlenen Sorumluluk

1934 Yasası'nda ise, hisse senetleri ulusal borsalardan birinde veya tezgah üstü piyasalarda işlem gören veya gerçekleştirdikleri bir ihraç 1933 Yasası uyarınca kayda alınmış şirketlerin yıllık ve ara dönem mali tablolarının raporlanması ile özel durum açıklamalarına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Söz konusu Yasa uyarınca da bağımsız denetçinin hukuki ve cezai sorumluluğu bulunmaktadır.

10(b)-5 Kuralı (Rule 10(b)-5); herhangi bir hileye, entrikaya karışmak veya dolandırıcılık yapmak, önemli yanlışlıkları içeren mali tablo hazırlamak, işletmenin mevcut durumunu gösteren bilgilere mali tablolarda yer vermemek ve hileye yol açabilecek her türlü işlem yasadışı işlem olarak belirlenmiştir.

Ayrıca, 10(b)-5 Kuralına dayanılarak açılacak davalarda davacının esas olarak, bağımsız denetçinin hilesini ispatlaması gerekecektir. Ancak, bağımsız denetçinin ihmalinin olduğu durumlarda da dava açılabilir⁵⁸. Söz konusu davalar için zamanaşımı süresi bulunmamaktadır (Hazen,1995:773).

Bağımsız denetçinin hukuki sorumluluğunun düzenlendiği 1934 Yasası'nın 18(a) bölümünde (Section 18) de, SEC'e gönderilen belgelerde herhangi bir maddi eksiklik veya yanlışlık bulunması durumundaki sorumluluk düzenlenmiştir. Buna göre, SEC'e gönderilen kayda alınma başvurularına ilişkin belgeler ile periyodik raporlardaki eksiklik ve hatalar da bu madde kapsamında değerlendirilmektedir.

⁵⁷ Bu savunma "Whistle Blowing Defence" olarak da adlandırılmaktadır.

⁵⁸ Ernst&Ernst v. Hochfelder (1976) davası ile bağımsız denetçilerin 10(b)-5 Kuralında ihmalleri ile sorumlu tutulabilecekleri karara bağlanmıştır.

Burada da söz konusu başvuru ve ilişindeki belgeler üzerinde imzası bulunan kişilerin sorumlu olacağı ifade edilmektedir. 18(a) bölümü uyarınca hakkında dava açılan denetçinin iyiniyetli hareket ediyor olması ve söz konusu raporun veya ifadenin yanlış veya yanıltıcı olduğunu bilmiyor olması sorumluluktan kurtulması için gerekli ve yeterlidir. Bu haliyle kurtuluş karinesi 1933 Yasası'nın 11'nci bölümünde ifade edilen özen borcu standardından (due dilligence standart) daha hafif bir nitelik taşımaktadır (Hazen,1995:750,751). 18(c) bölümü uyarınca bu dava için söz konusu olan zamanaşımı süresi usulsüzlüğün tespitinden itibaren 1 ve her halde usulsüz fiilin gerçekleşmesinden itibaren 3 senedir.

1934 Yasası uyarınca dava açmak isteyen kişinin;

a)SEC'e gönderilen mali tabloların veya diğer belgelerin yanlış veya yanıltıcı olduğunu,

b)Mali tablolara güvendiğini ve bu güvenin kendisini maddi kayba uğrattığını,

ispatlaması gerekmektedir (Kell,1987:770).

Bağımsız denetçinin, 1934 Yasası uyarınca açılacak davada öne süreceği savunması da 1933 Yasası'nda olduğu gibidir.

1934 Yasası'nın 32'nci bölümünde (Section 32) bağımsız denetçinin cezai sorumluluğu düzenlenmiştir. Söz konusu Yasa'da yer verilen hükümlere isteyerek ve bilerek aykırı davranan veya isteyerek ve bilerek mali tabloların yanlış ve yanıltıcı olmasına neden olan kişilerin para ve hapis cezası ile cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Yukarıda sayılanların dışında bağımsız denetçilerin pek çok eyalet yasa ve federal yasa kapsamında cezai sorumlulukları bulunmaktadır⁵⁹. Söz konusu yasalara dayanılarak açılacak davalarda zarar unsuru şart olmayıp, davacı yasal bir hükmün ihlal edildiğini ispatlamak durumundadır. Bağımsız denetçiler ise, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve genel kabul görmüş denetim standartlarına uygun denetim yaptıklarına ilişkin savunma yapmaktadırlar.

⁵⁹ Örneğin Racketeer Influenced and Corrupt Organization Act'te olduğu gibi.

3)SEC'in Yaptırımları

SEC'in de bağımsız denetçiler üzerinde idari yetkileri mevcuttur⁶⁰. SEC; bağımsız denetim kuruluşları hakkında para cezası verebildiği gibi, bağımsız denetim kuruluşlarının yetkilerini geçici veya sürekli olarak kaldırabilmektedir (Kell,1987:861,862;Kiger,1994:142).

Sorumluluk açısından bağımsız denetim standartlarının rolü, AICPA, SEC ve mahkemeler açısından tartışılmaktadır. AICPA tarafından, bağımsız denetçinin sorumluluğunun, bağımsız denetimin GAAP ve GAAS'a uygunluğu açısından değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. SEC ve mahkemeler ise, bağımsız denetçinin verileri GAAP ve GAAS'ta belirtilenin daha ötesinde düşünmek ve değerlendirmek sorumluluğunun bulunduğunu ileri sürmektedirler. Mahkemeler ayrıca, bağımsız denetçinin GAAS'a uygun olarak davranmasının mesleki açıdan gerekli olan bir işlemi yapmasını ve mesleki açıdan yükümlülüğünü yerine getirmesini gerektirdiğini ifade ederek, bağımsız denetçinin sorumluluğunu artırıcı yönde görüş bildirmektedirler.

Bağımsız denetçilerin sorumluluğunu artırıcı görüşlerin ağırlık kazandığı günümüzde bağımsız denetçiler, sorumluluklarını en aza indirmek için aşağıdaki yolları izlemektedir (Kiger,1994:145).

a)Denetim sırasında GAAS'a, AICPA tarafından yayınlanan "Mesleki Davranış Kurallarına" ve gerekli olan durumlarda GAAP'e uymak,

b)Kalite kontrol prosedürlerini oluşturmak ve uygulamak,

c)Müşterinin güvenilirliğini araştırmak,

d)Müşterinin neden bağımsız denetim istediğini ve mali tablolarda olabilecek yanlışlıkları incelemek,

e)Denetime mesleki şüphecilik çerçevesinde yaklaşmak,

f)Denetim sırasında tecrübeli bağımsız denetçilerden faydalanmak,

g)Denetimin tekrar gözden geçirilmesini sağlamak,

⁶⁰ SEC'in "Accounting Rules Form and Content of Financial Statements Regulation S-X" başlıklı bağımsız denetim ve bağımsız denetçi ile ilgili düzenlemeleri bulunmakta, bu düzenlemede yukarıda sayılan yaptırımlara yer verilmektedir.

h) Sorumluluk riski yüksek olan şirketlerin tekliflerini geri çevirmek.

III. Ülkemiz Sermaye Piyasası Düzenlemeleri Çerçevesinde Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu

Çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği üzere, ülkemiz sermaye piyasalarında bağımsız denetim faaliyeti Kurul tarafından düzenlenmektedir. 4487 sayılı Kanun ile değişik 2499 sayılı SPKn'nun 22'nci maddesinin (d) ve (e) benlerinde yer verilen hükümler ile Kurula bu yetki açıkça verilmiştir.

Bağımsız denetçilerin hukuki sorumluluklarına ilişkin genel düzenlemeye SPKn'nun 16'ncı maddesinde yer verilmektedir. Söz konusu maddede; bağımsız denetim kuruluşlarının, denetledikleri mali tablo ve raporlara ilişkin olarak hazırladıkları rapordaki yanlış ve yanıltıcı bilgi ve kanaatler nedeniyle doğabilecek zararlardan hukuken sorumlu oldukları belirtilmiştir. Ayrıca, SPKn'nun 15'inci maddesinde yer verilen temettü avansı ile ilgili hükümde ise; bağımsız denetimi yapanların ve bağlı oldukları gerçek ve tüzel kişilerin, ara dönemlerde hazırlanan bilanço ve gelir tablolarının gerçeği aksettirmemesinden veya mevzuat ile muhasebe ilke ve kurallarına uygun olarak düzenlenmemiş olmasından doğan zararlardan sorumlu tutulabilecekleri düzenlenmiştir.

Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 44'üncü maddesinde ise, denetim ilke ve kurallarına uyulmadan gerçekleştirilen ve denetim ilke ve kurallarına aykırılığı giderilemeyen bağımsız denetimlerin hiç yapılmamış sayılacağı ve bağımsız denetimin geçersiz sayılmasının bağımsız denetim kuruluşunun kusurundan kaynaklanması halinde, yapılabilecek duyuru masrafları dahil, meydana gelebilecek diğer zararlardan ilgili sorumlu ortak başdenetçi ve bağımsız denetim kuruluşunun sorumlu olacağı belirtilmiştir.

Bağımsız denetçilerin cezai sorumluluğu ise, SPKn'nun 47/B-3 maddesinde; kasıtlı olarak gerçeğe aykırı bağımsız denetleme raporu düzenleyenler ve bu raporun düzenlenmesini sağlayanların ağır para ve hapis cezası ile cezalandırılacakları düzenlenmiştir.

Ayrıca, Kurul'un Seri:X, No:16 sayılı Tebliği'nin 45'inci maddesinde; "Bağımsız denetimin, denetim ilke ve kurallarına uygun yapılmaması nedeniyle müşteriler veya üçüncü şahıslara karşı doğacak zararlardan genel hükümler mahfuz kalmak kaydıyla, Kanun'un 16/4'üncü maddesi çerçevesinde bağımsız denetim kuruluşu ile bağımsız denetim sözleşmesinde gösterilen ve bağımsız denetim raporunu imzalayan sorumlu ortak başdenetçiler birlikte sorumludurlar. (...) Bağımsız denetim kuruluşlarının ortakları, yöneticileri ve çalışanlarının cezai sorumluluğu hakkında Kanun'un 47-B/2⁶¹, 48 ve 49'uncu madde hükümleri uygulanır." hükmüne yer verilmiştir.

Yukarıda da yer verildiği üzere; ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında da bağımsız denetçinin hatalı ve hileli mali tablolara ilişkin sorumluluğu cezai ve hukuki sorumluluk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1)Bağımsız Denetçinin Hukuki Sorumluluğu

Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ ile şekil şartları belirlenmiş olan bağımsız denetim sözleşmelerinde tarafların birbirlerine karşı yükümlülüklerinin ve sorumluluklarının belirtilmesi sözleşmelerde bulunması gereken asgari unsurlar arasında sayılmıştır.

Söz konusu Tebliğ ile bağımsız denetim kuruluşu ile müşterinin ayrı ayrı veya anlaşarak bağımsız denetim sözleşmesini feshetmeleri yasaklanmıştır. Ancak müşteri, Kurul tarafından onaylanacak haklı gerekçelerin varlığı halinde tek taraflı olarak sözleşmeyi feshedebilecektir. Bunun yanında, bağımsız denetim kuruluşunun da, müşteri tarafından çalışma alanının önemli ölçüde sınırlandırılması nedeniyle mali tablolara ilişkin bilgi ve belgeleri elde edememesi halinde, yazılı gerekçe göstermek koşuluyla bağımsız denetim sözleşmesini Kurul'dan görüş alarak sona erdirebilmesi öngörülmüştür.

Yukarıda sayılan sözleşmenin feshi veya denetimden çekilme durumları dışında, sözleşmeye dayanan borç ilişkisinden doğan akdi

⁶¹ 4487 sayılı Kanun ile söz konusu madde 47/B-3 olarak değiştirilmiştir.

sorumluluk nedeniyle, tarafların BK'nun 96'ncı maddesi uyarınca birbirlerine dava açma hakları saklıdır.

Borcun hiç veya gereği gibi ifa edilmemesi durumlarında, müşteri şirket tarafından bağımsız denetçiye tazminat davası açılabilecektir (Eren,1994:21).

Bilindiği üzere, tazminat talep edilebilmesi için zarara uğranmış olması gerekmektedir. Akdi sorumlulukta zarar, müspet zarar⁶² ve menfi zarar⁶³ ile fiili zarar⁶⁴ ve yoksun kalınan kar⁶⁵ olarak gruplandırılabilir. Bir borcun ifa edilmemesinde müspet zarar, bir akdin hükümsüz olması durumunda ise, menfi zarar talep edilebilecektir. Fiili zarar ve yoksun kalınan kar ise, hem müspet zararda hem de menfi zararda talep konusu olabilecektir. Ayrıca akdi sorumluluk nedeniyle şahsi hakların zarar görmüş olması durumunda manevi tazminat da talep edilebilecektir.

Borçlunun tazminata mahkum edilebilmesi için kural olarak alacaklının borca aykırılık nedeniyle zarara uğradığını ispat etmesi gerekmektedir. Zararın miktarının ispatı her zaman mümkün olmayabilir. Bu durumda, BK'nun 98/2 maddesinde yapılan atıf gereğince tazminat için hakimin uygun bir miktarı tayin etmesi istenebilir.

Akdi sorumlulukta kusur, karine olarak kabul edilmiş, borçlunun kusursuzluğunu ispat etmesi gerektiği düzenlenmiştir. Bu çerçevede, bağımsız denetçinin, temyiz kudretinin bulunmadığını, borcun varlığını bilmediğini, borcun ifa edilmemesinin fevkalade halden, mücbir sebepten veya müşteri şirket yüzünden ileri geldiğini veya mesleki faaliyetini icra ederken gerekli bütün özeni gösterdiğini ispat ederek sorumluluktan kurtulması mümkündür.

Hukuk sistemimiz iki tür kusur kabul etmiştir.

a)Kasıt; hukuk kurallarına bilerek aykırı hareket etme arzusudur.

⁶² Müspet Zarar: Alacaklının malvarlığının borcun ifası halinde alacağı durum ile borcun ifa edilmemiş olması halinde arz ettiği durum arasındaki farktır.

⁶³ Menfi Zarar: Hüküm ifade ettiğine güvenilen bir akdin hüküm ifade etmemesi veya in'ikad edeceğine güvenilen bir akdin in'ikad etmemesi yüzünden uğranılan zarardır.

⁶⁴ Fiili zarar, malvarlığında meydana gelen azalmadır.

⁶⁵ Yoksun kalınan kar, malvarlığının artma imkanının kaybıdır.

b)İhmal ise, kişinin gerekli dikkat ve özeni göstermemesi ve gerekli tedbirleri almaması suretiyle hukuk düzeninin kurallarına aykırı hareket etmesidir.

İhmal de, ağır ve hafif ihmal olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayırım, sorumluluğun doğumu ile ilgili değil, tazminat miktarının tayini ile ilgilidir.

Akdi sorumluluk, BK. 125 uyarınca 10 yıllık zamanaşımına tabidir ve zamanaşımı borca aykırılığın vukuu bulunduğu tarihten itibaren işlemeye başlamaktadır (Oğuzman,1995:279-367).

Bağımsız denetçinin ayrıca, müşterilerine ve üçüncü kişilere karşı haksız fiil sorumluluğu da bulunmaktadır. Haksız fiil sorumluluğu akit dışı sorumluluktur. Akit dışı sorumlulukta; hukuk düzeninin herkese yüklediği genel ve objektif bir ödevin ihlali nedeniyle ortaya çıkan zarardan doğan sorumluluk söz konusu olmaktadır (Eren,1994:21:Serozan,1998:211-214).

BK'nın 41'inci maddesi uyarınca, haksız fiil nedeniyle dava açılmak istenildiğinde, işlenen fiilin hukuka (veya ahlaka) aykırı olması, failin kusurlu olması, yani hukuk düzeninin kurallarına bilerek yahut dikkatsizlik veya ihmal sebebiyle aykırı hareket etmesi ve haksız fiil sonucunda bir zararın meydana gelmesi ve hukuka aykırı fiil ile zarar arasında bir nedensellik bağının bulunması gerekmektedir (Eren,1994:29-159:Oğuzman,1995:461-513).

Sorumluluk hukukunun başlıca amacı cezalandırmak değil, gerçekleşen zararı karşılamak, denkleştirmek ve tazmin ettirmek olduğundan bir zararın doğmuş olması gerekmektedir. Zarar, geniş anlamda, bir kişinin malvarlığında veya şahıs varlığında iradesi dışında meydana gelen eksilmedir (maddi ve manevi zarar). Dar anlamda ise, maddi zarar olarak tanımlanmaktadır. Konumuz gereğince dava açmak isteyen üçüncü kişilerin malvarlıklarının miktar ve değer olarak azaldığını ve maddi açıdan uğradıkları zararın gerçek tutarını da ispat etmeleri gerekmektedir. Zarar ve miktar her türlü beyyine ile ispat edilebilmektedir⁶⁶. Ancak özellikle manevi tazminat davalarında zararın gerçek miktarının ispatı mümkün olmaz. Bu

⁶⁶ HUMK madde 293/2.

durumda hakim, olayın özelliğini dikkate alarak uygun bir tazminat belirler.

Haksız fiil nedeniyle zarar gören üçüncü kişiler, failin ve zararın öğrenildiği tarihten itibaren bir sene ve herhalde fiilin vukuundan itibaren on sene içinde maddi ve manevi tazminat davası açabileceklerdir⁶⁷.

2)Bağımsız Denetçinin Cezai Sorumluluğu

Kurulumuzca yapılan denetim ve gözetim faaliyetleri ile kalite kontrol çalışmaları sırasında gerçeğe aykırı bağımsız denetleme raporunda imzası bulunan sorumlu ortak başdenetçiler hakkında Cumhuriyet Savcılıklarına suç duyurusunda bulunmaktadır. Burada dikkate alınan en önemli kıstas, bağımsız denetimi yapılan şirketlerin Kurulca denetimlerinin yapılabilmesidir.

Halka açık olan ve halka açık sayılan şirketlerde Kurulca yapılan gözetim ve denetim faaliyetleri sonucunda, söz konusu şirketlerin mali tablolarının gerçeği doğru biçimde yansıtmamasına rağmen, söz konusu mali tablolara ilişkin olumlu bağımsız denetim görüşü verildiği tespit edildiğinde, genellikle bir de bağımsız denetim kuruluşlarında kalite kontrol çalışması yapılmaktadır. Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46'ncı maddesinde sayılan hususlardan birinin tespit edilmesi bağımsız denetim kuruluşunun listeden çıkarılmasını gerektirmektedir. Buna göre, bağımsız denetim plan ve programları Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de belirtilen özellikleri taşımayan, etkin bir ekip çalışması, görev dağılımı ve gözetim sistemini sağlayamayan, çalışmalarını kanıtlayacak düzeyde belge ve kayıt düzenine sahip olmayan, gerekli denetim tekniklerini kullanarak yeterli miktarda denetim kanıtı toplamayan ve sorumlu ortak başdenetçilerinin mesleki özen ve titizliği göstermediği tespit edilen bağımsız denetim kuruluşları Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46'ncı maddesi uyarınca listeden çıkarılarak, aynı Tebliğ'in 45 ve SPKn'nun 47/B-3 maddesi uyarınca sorumluluğu tespit edilen yönetici ve sorumlu ortak

⁶⁷ BK madde 60. Haksız fiil, ceza kanununca da suç sayılmakta ve bu suç BK'da öngörülen zamanaşımından uzun bir zamanaşımına tabi ise, bu durumda tazminat davaları da ceza zamanaşımına tabi olmaktadır.

başdenetçiler hakkında Cumhuriyet Savcılıklarına suç duyurusunda bulunmaktadır.

3)Sermaye Piyasası Kurulu'nun Yaptırımları

Bağımsız denetimle yetkili kuruluşlar listesinde bulunan kuruluşlar; Kurulca yapılan kalite kontrol çalışmaları sonucunda Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46'ncı maddesinde sayılan hususların tespiti halinde SPKn'nun 46/g maddesi uyarınca bağımsız denetimle yetkili kuruluşlar listesinden çıkartılabilmektedir. Listedeki kuruluşların çıkarılmayı gerektirmemekle birlikte, mevzuata aykırılık nedeniyle dava açılması halinde sorumluluğu tespit edilenlerin yargılama sonuçlanıncaya kadar imza yetkilerini sınırlandırmaya veya kaldırmaya aynı madde hükmü ile Kurul yetkili kılınmıştır.

Diğer taraftan, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 6'ncı maddesi uyarınca Kurul, ilgili bağımsız denetim kuruluşundan mevzuata aykırılıkta sorumluluğu tespit edilen sorumlu ortak başdenetçinin unvanının geçici veya sürekli olarak geri alınmasını isteyebilmektedir.

Ayrıca, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 4'üncü maddesinin (e) bendinde belirtildiği üzere, daha önce çalıştıkları bağımsız denetim kuruluşlarının listeden çıkartılmasını gerektiren iş ve işlemlerinde sorumlulukları bulunan kişilerin bağımsız denetim faaliyetinde bulunmaları da yasaklanmıştır.

4487 sayılı Kanun ile SPKn'nuna eklenen 47/A maddesi uyarınca, SPKn'nuna dayanılarak yapılan düzenlemelere, belirlenen standart ve formlara ve Kurulca alınan genel ve özel nitelikteki kararlara aykırı hareket ettiği tespit edilen bağımsız denetçilere ve bağımsız denetim kuruluşlarına gerekçesi belirtilmek suretiyle, Kurul tarafından para cezası verilebilmektedir.

Bağımsız denetçilerin meslekleri ile ilgili kuralların Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ ile düzenlenmiş olması, söz konusu Tebliğ'in 12'nci maddesinde "mesleki özen ve titizlik ilkesinin" bulunması ve cezai sorumluluk açısından aynı Tebliğ'in 45'inci maddesi ile "Cezaların Artırılması" başlıklı SPKn'nun 48'inci maddesine yollama yapılması nedeniyle, ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında da bağımsız denetçilerin sorumluluklarının ağırlaştırıldığı görülmektedir.

Ancak, mali tablolardaki hata ve hileler nedeniyle ülkemizde bağımsız denetçilere karşı açılmış herhangi bir dava bulunmadığı için bağımsız denetçiler üçüncü kişilere ve müşterilerine karşı mevcut sorumluluklarının henüz farkında değildirler. Bağımsız denetçiler bağımsız denetim faaliyetinin kalitesi nedeniyle, yalnızca Kurula karşı sorumluluklarının bulunduğu inancı ile hareket etmektedirler.

Bağımsız denetçilerin, hukuki ve cezai yaptırımlardan kaçınmak amacıyla öncelikle Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de belirtilen bağımsız denetimin planlanması ve yazılı bir denetim programının oluşturulmasına ilişkin kuralları yerine getirerek, çalışma kağıtlarını, denetim tekniklerinin uygulandığını gösteren destekleyici belgeleri hazırladıkları ve denetim kadrosu için belirlenen asgari şartları sağlamaya çalıştıkları ve bazı bağımsız denetim kuruluşlarının mesleki sorumluluk sigortası⁶⁸ (Sağmanlı,2000:37) yaptırdıkları görülmektedir.

Yukarıda sayılanlar dışında, bağımsız denetçiler hata ve hilelere ilişkin sorumluluklarını en aza indirmek için;

a)Bağımsız denetim sözleşmelerinde, mali tablolarda bulunması muhtemel hata ve hilelerden bağımsız denetim kuruluşunun sorumlu tutulamayacağına ilişkin ibareye yer verilmesi,

b)Müşteri şirket yetkililerinden mali tablolarda yanlışlık bulunmadığı veya olası yanlışlıklardan yalnızca müşteri şirketin sorumlu olduğuna ilişkin bir beyan alınması,

c)Son yıllarda uluslararası bağımsız denetim firmaları ile yabancı lisans anlaşmaları çerçevesinde çalışan bağımsız denetim kuruluşlarının bilgisayar destekli denetim yöntemlerini kullanmaya başlanması,

d)Sorumluluk riski yüksek olan şirketlerin tekliflerinin geri çevrilmesi,

⁶⁸ Mesleki sorumluluk sigortası, artan sorumluluk davalarında talep edilen tazminatlara karşı geliştirilmiştir. Yapılan bu sigorta ile olası tazminat ödemelerinin denetim şirketlerinin bütçelerinde yol açacağı zararların önlenmesi amaçlanmıştır. Örneğin Almanya'da serbest çalışan YMM'ler ile denetim şirketlerinin Alman Yeminli Denetmen Yönetmeliği uyarınca her denetim için en az 500.000 DM tutarında sigorta yaptırmakla yükümlüdürler. Amerika'da böyle bir yükümlülüğünden bahsetmek söz konusu değilse de, talep edilen tazminatların büyüklüğünden dolayı sorumluluk sigortası yaptırmak her denetim şirketi için zorunlu hale gelmiştir. Ancak, sigorta primlerinin yüksek olması nedeniyle söz konusu primler fiyatlara yansıtılmakta ve böylece denetim için talep edilen fiyatlar artmaktadır.

gibi yöntemlere başvurmaktadırlar.

Bağımsız denetçinin denetimi önceden belirlenen standart ve ilkelere uygun olarak yaptığına ilişkin en önemli kanıt çalışma kağıtlarıdır. Genel kabul görmüş denetim standartlarında çalışma kağıtlarının bilgisayar ortamında hazırlanmasına olanak tanınmıştır⁶⁹. Ancak, ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında çalışma kağıtlarının bilgisayar ortamında hazırlanmasına ilişkin açık bir hüküm bulunmamasına rağmen, özellikle yabancı lisans anlaşması olan bağımsız denetim kuruluşlarının bilgisayar destekli denetim yöntemlerini kullandıkları bilinmektedir.

Elektronik ortamda hazırlanan çalışma kağıtlarının dökümlerinin alınmaması durumunun delil niteliğinin hukuk sistemimizde hala tartışılıyor olması ve bilgisayar kayıtlarına ilişkin gerekli güvenlik sistemlerinin oluşturulamaması halinde söz konusu kayıtlar üzerinde çok kolay tahrifat yapılabileceği de göz önüne alındığında, bağımsız denetimde bilgisayar yardımıyla yalnızca planlama aşamasında müşteri şirketin iç kontrol sisteminin ve risk unsurlarının değerlendirilmesi ile önemlilik sınırının tespitinde yararlanılması gerektiği düşünülmektedir.

Bağımsız denetim kuruluşları sorumluluktan kurtulmak amacıyla ayrıca, bağımsız denetim sözleşmelerine mali tablolarda bulunan hata ve hilelerden sorumlu olmayacaklarına ilişkin sorumsuzluk kaydı koymakta ve mali tablolarda herhangi bir hata ve hile bulunmadığına ilişkin müşteri şirket yetkililerinden beyan almaktadırlar. Ancak, bu durum gerek genel kabul görmüş denetim standartları ve gerekse Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 32'nci maddesi ile getirilmiş bulunan bağımsız denetçilerin çalışmalarını mali tablolar üzerinde önemli etkileri olabilecek hata ve hileleri ortaya çıkaracak şekilde planlamak ve yürütmekle yükümlü olduklarına ilişkin asgari sorumluluktan bağımsız denetim kuruluşlarını ve bağımsız denetçileri kurtaramayacaktır. Bu nedenle, herhangi bir sorumsuzluk kaydı getirmek suretiyle asgari sorumluluktan kurtulmanın mümkün bulunmadığına ilişkin bir ifadenin de, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'e eklenmesi faydalı olacaktır.

⁶⁹ SAS 41.

Ayrıca Kurul'un, SPKn'nun 22/d maddesi uyarınca Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği ile istişarede bulunarak, bağımsız denetimin tam tasdik faaliyetinin yan kolu olarak görölmekten çıkarılması, ayrı bir mesleki faaliyet olarak kabul edilmesi, Kurul yaptırımları yanında mesleki açıdan öngörülecek yaptırımlarla bağımsız denetimin kalitesinin yükseltilmesi amacıyla, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de belirtilen kurallardan ayrı, mesleki kurallar oluşturulmasının ve mesleki sorumluluk sigortası yapılması zorunluluğu getirmesinin gerekli olduğu düşünölmektedir.

SONUÇ

Modern iş hayatının temel unsuru olan bilginin önemi, finansal piyasaların gelişimi ile birlikte daha da artmıştır. Ancak, günümüzde finansal piyasalardaki işlemlerin çoğalması ve rekabetin hızla artması gibi etkenler nedeniyle, piyasa katılımcıları tarafından sunulan bilgilerin güvenilir olma özelliği azalmıştır.

Mali tabloların güvenilirliğini etkileyen kasıtlı olmayan yanlışlıklar hata, kasıtlı yanlışlıklar ise, hile olarak adlandırılmaktadır. Hatalar, mali tabloların hazırlanması sırasında hesaplamalarda, hesap kalemlerine ilişkin kayıtlarda, muhasebe ilkelerinin uygulanmasında ve olayların yorumlanmasında yapılan yanlışlıklar olarak açıklanmaktadır. Hileler ise, mali tabloların hazırlanmasında kullanılan destekleyici dokümanlarda ve muhasebe kayıtlarında değişiklik yapılması, bu belgelerin tahrif edilmesi, mali tablolarda kasıtlı olarak hatalı gösterimlere yer verilmesi, açıklanması gereken bilgilerin kasıtlı olarak açıklanmaması, muhasebe ilkelerine kasıtlı olarak uyulmaması, söz konusu ilkelerin yanlış uygulanması, şirket varlıklarının kötüye kullanılması ve şirket varlıklarında yapılan hırsızlığın mali tablolara yansıtılması şeklinde örnek olarak verilmektedir.

Bilindiği üzere, mali tablolardaki bilgilerin güvenilir olmasına ilişkin ana sorumluluk işletme yönetimindedir. Mali tablo kullanıcılarının, mali tablolar aracılığı ile sunulan finansal bilgilerin doğrudan kaynağına inerek doğruluğunu test etme olanakları bulunmadığından, şirket yönetimi tarafından hazırlanan söz konusu bilgilerin doğru olduğunun kabul edilmesi ve mali tablolarda yer verilen bilgilerdeki yanlışlıklara ilişkin riskin olabildiğince azaltılması gerekmektedir. Bunun için günümüzde uygulanabilecek en geniş kabul gören yöntem, mali tabloların bağımsız denetimden geçirildikten sonra kullanıcılara sunulmasıdır. İşletme dışından olan ve bağımsızlığı düzenlemelerle sağlanan uzman kişilerce yapılan denetim sonucunda bilgilerin güvenilirliği sorunu zaman ve maliyet açısından çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Çalışmada yer verilen bağımsız denetçinin hata ve hilelere ilişkin sorumluluğu konusundaki genel kabul görmüş denetim standartları ile ülkemiz

sermaye piyasası mevzuatı ve genel hukuk hükümleri karşılaştırıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

A) Bağımsız Denetim ve Makul Güvence Kavramları

Her ne kadar bağımsız denetim anlayışının mali tablolardaki hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasına ilişkin amacının değişmiş olduğu, bu nedenle bağımsız denetçinin mali tablolarda hata ve hilenin bulunmadığına ilişkin yalnızca makul güvence verebileceği bağımsız denetim standartlarında belirtilmiş olsa da, ülkemizde gerek mali tablo kullanıcıları ve gerekse düzenleyici otoriteler tarafından bağımsız denetçiden mali tablolarda bulunan her türlü hata ve hileyi ortaya çıkarması beklenilmektedir.

Bağımsız denetimin karmaşık bir prosedür olduğu, temelinde planlama ve profesyonel bir değerlendirme yattığı, bağımsız denetçinin uğraştığı alanın, doğruluğu kontrol edilebilen veya edilemeyen nümerik değerlere dayandığı dikkate alındığında, bağımsız denetim raporlarının mali tablolarda hata ve hilelerin bulunmadığı hususunda yalnızca makul bir güvence verebileceği açıktır. Bu hususun tam olarak yerleşebilmesi için öncelikle “makul güvence” kavramının Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ’de yer verilen bağımsız denetim tanımına, “ortaklıklar ve sermaye piyasası kurumlarının kamuya açıklanacak ve Kurulca istenecek mali tablolarının, genel kabul görmüş muhasebe kavram, ilke ve standartlarına uygunluğu ile bilgilerin doğruluğunun ve gerçeği dürüst biçimde yansıtıp yansıtmadığının (makul bir güvence verecek şekilde), denetçiler tarafından denetim ilke ve kurallarına göre, defter, kayıt ve belgeler üzerinden incelenmesini ve tespit edilen sonuçların rapora bağlanmasını ifade eder” şeklinde eklenmesi ve bağımsız denetçi görüşlerine esas alınan Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ ekindeki standart metinlerde de, “bağımsız denetimin mali tablolarda hata ve hile bulunmadığına ilişkin makul güvence verebileceğine” ilişkin ifadeye yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

B)Önemlilik Sınırı Tespiti ve Denetim Riski

Bağımsız denetim mahiyeti gereği, bilgi ve belgelerin yüzde yüz kontrolünden ziyade, örnekleme yoluyla bilgilerin kontrol edilmesi esasına dayanmaktadır. Kontrolü yapılacak bilgilerin tespit edilmesi ve elde edilen verilerin değerlendirilmesi ancak önemlilik sınırı ve denetim riski çerçevesinde yapılmaktadır. Özellikle mali tablolarda bulunan yanlışlıkların ortaya çıkarılmasında önemlilik sınırı ve denetim riski temel teşkil etmektedir. Bağımsız denetim bir süreç olarak kabul edildiği için, planlama aşamasında tespit edilen önemlilik sınırının ve denetim riskinin, bağımsız denetim sırasında elde edilen veriler çerçevesinde mesleki şüphecilik yaklaşımıyla tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Önemlilik sınırı ve denetim riski denetçinin planlama aşamasında tespit edeceği riskler çerçevesinde her bir müşteri şirket açısından değişebileceği için uluslar arası düzenlemelerde tek bir yöntem olarak belirlenmemiştir. Ancak, denetçiler tarafından uygulanan birden fazla yöntem bulunduğu görülmektedir.

Ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında ise, genel olarak bağımsız denetimde önemlilik sınırı tespitine ilişkin tek bir yöntem ve denetim riskine ilişkin açıklamaya yer verilmemiştir. Bağımsız denetim kuruluşları nezdinde yapılan kalite kontrol çalışmalarında bir çok bağımsız denetim kuruluşunun önemlilik sınırı ve denetim riski belirlememesi ve şirketlerin mali tablolarına etkisi olabilecek risk faktörlerini de dikkate almaması hususlarına sıkça rastlanmaktadır.

Bağımsız denetimin mesleki bilgi ve tecrübeye dayalı bir faaliyet olması nedeniyle, önemlilik sınırı tespitine ilişkin Kurulca bir yöntemin belirlenmesi yerine, önemlilik sınırının tespitinde kullanılacak yöntemleri gösteren bir düzenlemeye yer verilmesinin ve ayrıca, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de denetim riskine ilişkin unsurların tanımlanmasının gerektiği düşünülmektedir.

Bununla birlikte, bağımsız denetçinin bağımsız denetimde esas alınan önemlilik sınırına ve denetim riskine ilişkin bilgiye, denetim raporunun ekinde bulunması gereken açıklayıcı notlar bölümünde yer vermesine ilişkin bir düzenlemenin söz konusu Tebliğ'e eklenmesi faydalı olacaktır.

C)Hata ve Hilelere İlişkin Sorumluluktan Kurtulmak Amacıyla Kullanılan Yöntemler

Bağımsız denetçilerin hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu denetim faaliyetinin önceden belirlenen standart ve ilkelere uygun olarak yapılması ve denetimin tüm gereklerinin yerine getirilmesi ile sınırlandırılmıştır. Bağımsız denetimde hilenin ispatlanması gerekmez, bağımsız denetçi hilenin varlığına ilişkin olarak doyurucu ve yeterli delil elde ederek, ilgilileri inandırmaya değil, ikna etmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda, bağımsız denetçinin, müşteri şirket tarafından düzenlenen veya kullanılan her türlü belgenin gerçekliği veya doğruluğu hususunda bilgi sahibi olması veya bunlar üzerinde inceleme yapması hususunda zorunluluk getirilmemesi gerekmektedir.

Bağımsız denetçinin denetimi önceden belirlenen standart ve ilkelere uygun olarak yaptığına ilişkin en önemli kanıt çalışma kağıtlarıdır. Genel kabul görmüş denetim standartlarında çalışma kağıtlarının bilgisayar ortamında hazırlanmasına olanak tanınmıştır. Ancak, ülkemizde çalışma kağıtlarının bilgisayar ortamında hazırlanmasına ilişkin açık bir hüküm bulunmamasına rağmen, özellikle yabancı lisans anlaşması olan bağımsız denetim kuruluşlarının bilgisayar destekli denetim yöntemlerini kullandıkları bilinmektedir.

Bu uygulama sonucunda, elektronik ortamda hazırlanan çalışma kağıtlarının dökümlerinin alınmaması durumunun delil niteliğinin hukuk sistemimizde hala tartışılıyor olması ve bilgisayar kayıtlarına ilişkin gerekli güvenlik sistemlerinin oluşturulamaması halinde söz konusu kayıtlar üzerinde çok kolay tahrifat yapılabileceği de göz önüne alındığında, bağımsız denetimde bilgisayar yardımıyla yalnızca planlama aşamasında müşteri şirketin iç kontrol sisteminin ve risk unsurlarının değerlendirilmesi ile önemlilik sınırının tespitinde yararlanılması gerektiği düşünülmektedir.

Bağımsız denetim kuruluşları sorumluluktan kurtulmak amacıyla ayrıca, bağımsız denetim sözleşmelerine mali tablolarda bulunan hata ve hilelerden sorumlu olmayacaklarına ilişkin sorumsuzluk kaydı koymakta ve mali tablolarda herhangi bir hata ve hile bulunmadığına ilişkin müşteri şirket yetkililerinden beyan

almaktadırlar. Ancak, bu durum, gerek genel kabul görmüş denetim standartları ve gerekse Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 32'nci maddesi ile getirilmiş bulunan bağımsız denetçilerin çalışmalarını mali tablolar üzerinde önemli etkileri olabilecek hata ve hileleri ortaya çıkaracak şekilde planlamak ve yürütmekle yükümlü olduklarına ilişkin asgari sorumluluktan bağımsız denetim kuruluşlarını ve bağımsız denetçileri kurtaramayacaktır. Bu nedenle, herhangi bir sorumsuzluk kaydı getirmek suretiyle asgari sorumluluktan kurtulmanın mümkün bulunmadığına ilişkin bir ifadenin, aynı Tebliğ'e eklenmesi faydalı olacaktır.

D)Hata ve Hilelerin Tespitinde Yapılması Gereken İşlemler

İşletmelerde önemli rolü bulunan bağımsız denetim, sermaye piyasaları gelişmiş ülkeler tarafından bir maliyet unsuru olarak değil, bir yatırım unsuru olarak görüldüğünden düzenleyici otoritelerde ve mahkemelerde bağımsız denetçilerin sorumluluklarının genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumlu sınırlı tutulmayıp, genişletilmesi yönünde bir eğilim mevcuttur. Bağımsız denetçiler, bu eğilim ve özellikle 1970'li yıllardan sonra aleyhlerine açılan davaların artması nedeniyle mali tablolardaki olası hilelerin ortaya çıkarılabilmesi için standart bir denetim programı oluşturulmasını talep etmişlerdir. Ancak, standart bir program oluşturmak bağımsız denetim anlayışına ve amaçlarına ters düşeceği gibi, aynı zamanda bağımsız denetçilerin sorumluluktan kaçınmaları için de başvurabilecekleri bir zemin hazırlanmış olacaktır. Bu nedenle, bağımsız denetim standartlarında hilenin ortaya çıkarılmasında dikkate alınması gereken risk unsurları da yalnızca örnek olması açısından belirlenmiştir.

Yukarıda belirtilen nedenlerle, bağımsız denetçinin hile olasılığını göz önünde bulundurarak hileye neden olabilecek yanlışlıkları mesleki tecrübesine ve değerlendirmesine dayanarak ortaya çıkarması gerekmektedir. Bağımsız denetçinin hata ve hileleri ortaya çıkardığında yapması gereken işlemler ise, genel kabul görmüş denetim standartlarında ayrıntılı olarak belirlenmiştir.

Ülkemiz sermaye piyasası mevzuatında ise, bağımsız denetçinin bağımsız denetim sırasında, mali tablolardaki olası hata ve hileleri ortaya çıkarabilmesi için hazırlanmış bir bağımsız denetim

programı bulunmamakla birlikte, mali tabloların doğruluğuna ve gerçeği yansıtmasına olan olumsuz etkileri giderilebilecek hata ve hilelerin, bağımsız denetçinin düzeltme önerileriyle birlikte yazılı olarak müşterinin yönetim kuruluna bildirilmesi ve sonucun bağımsız denetçi tarafından değerlendirilmesi gerektiği belirtilmekle birlikte, bu aşamadan sonra yapılacak işlemlere ilişkin ayrıntılı bir düzenleme yapılmamıştır. Yine, SPKn ve Kurul düzenlemelerinde cezai yaptırımlar öngörülmesine rağmen, hata ve hilenin tanımlarına söz konusu düzenlemelerde yer verilmemiştir.

Hataların mali tablolardaki basit yanlışlıkları, hilelerin ise aldatma kastı ile yapılan yanlışlıkları ifade etmesi ve etkilerinin de birbirinden farklı olması nedeniyle, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'de hata ve hile tanımının yapılarak, örneklerle söz konusu tanımın zenginleştirilmesinin faydalı olacaktır.

Ayrıca, hata ve hilelerin tespiti sonrasında denetçinin yapması gereken işlemlerin ayrıntılı olarak sayılması, özellikle hileli işlemlerin etkilerinin büyük olması ve beraberinde yasa dışı işlemleri getirme olasılığının da bulunması nedeniyle, bu tür tespitlerle ilgili olarak, bağımsız denetçiler tarafından, söz konusu hata ve hilelerin düzeltilmesine ilişkin şirket yönetimine verilecek yazılı öneride belirtilen düzeltmelerin yapılmaması veya yapılamayacak olması durumlarının, bağımsız denetim görüşünün oluşturulmasında dikkate alınması ve görüş sayfasında yer verilerek, Kurula ve ilgili kamu kurumlarına konu hakkında ayrıntılı bir rapor sunulması gerektiği hususunun, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'e eklenmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

E) Hata ve Hilelerin Önlenmesinde Şirketlerin İç Kontrol Sistemleri, İç Denetçileri ve Denetim Komiteleri

Bağımsız denetim çalışması sırasında müşteri şirket çalışanları tarafından yapılan hilenin bulunması ve ortaya çıkarılması çok zordur. Genellikle alt düzeyde çalışan kişilerce yapılan hileli işlemler, yöneticilerin de yardımıyla daha rahat ortaya çıkarılırken, üst düzey yöneticiler tarafından yapılan hilelerin ortaya çıkarılması daha zor olmaktadır. Bu nedenle bağımsız denetim yanında, şirketlerde bulunan iç kontrol sistemlerinin, iç denetçilerin ve denetim

komitelerinin de hilenin ortaya çıkarılması ve hileli işlemlerin önlenmesi konusunda önemi büyüktür.

Bilindiği üzere, ülkemizde şirketlerin genel olarak TTK uyarınca murakıp atadıkları ve çoğunlukla, denetim komitesi veya ayrı bir denetim birimi bulundurmadıkları görülmektedir. Ayrıca, borsada işlem görsün veya görmesin halka açık şirketlerin büyük çoğunluğunun iç kontrol sistemlerinin bulunmadığı, daha çok dışa kapalı oldukları, aile şirketi şeklinde çalıştıkları, çalışanları ile aralarındaki ilişkide güven unsurunun hakim olduğu görülmektedir. Şirketlerin iç denetimlerini yapmaları beklenen murakıpların ise, görevlerini yerine getirebilmeleri bakımından gereken ehliyete ve bağımsızlığa sahip olmaları açısından TTK'da herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

Öncelikli amaçlarından birisi tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarının koruması olan Kurul'un hisse senetleri borsada işlem gören şirketlerin bir iç kontrol sistemlerinin oluşturulması, şirketle herhangi bir ticari faaliyetinin ve şirketin büyük ortakları veya önemli mevkilerde çalışanları ile ilişkilerinin bulunmaması gibi şartlarla bağımsızlıklarının sağlanması, eğitim ve mesleki deneyimleri konusunda ve borsada işlem gören şirketler açısından denetim komitelerinin oluşturulması ile ilgili düzenleme yapılması faydalı olacaktır.

Diğer taraftan, bağımsız denetçinin müşterinin iç kontrol sisteminde tespit ettiği eksikliklere ilişkin olarak, yönetime yazılı bir rapor sunması gerektiğine ilişkin bir yükümlülüğün Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'e eklenmesi ve yukarıda sayılan önerilerin kabul edilmesi halinde, söz konusu eksikliklerin müşteri şirket tarafından giderilmemesi veya giderilemeyecek olması durumunda da, konu hakkında Kurul'a bir rapor sunulmasına ilişkin düzenlemenin getirilmesi uygun olacaktır.

F)Bağımsız Denetimde Mesleki Kurallar

Ülkemizde mali tablolardaki hata ve hileler nedeniyle üçüncü kişiler tarafından bağımsız denetçilere karşı açılan herhangi bir dava bulunmadığı için bağımsız denetçiler özellikle üçüncü kişilere karşı

mevcut sorumluluklarının henüz farkında değildirler. Ayrıca, bağımsız denetçilere ilişkin meslek kurallarının bulunmaması nedeniyle de, bağımsız denetim faaliyeti tam tasdik faaliyetinin bir kolu olarak kalmış, etik kuralların yerleşmesi gecikmiştir. Bu nedenle, bağımsız denetçiler bağımsız denetim faaliyetinin kalitesi açısından, yalnızca Kurula karşı sorumluluklarının bulunduğu inancı ile hareket etmektedirler.

Kurul'un, SPKn'nun 22/d maddesi uyarınca Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği ile istişarede bulunarak, bağımsız denetimin tam tasdik faaliyetinin yan kolu olarak görülmekten çıkarılması, ayrı bir mesleki faaliyet olarak kabul edilmesi, Kurul yaptırımları yanında mesleki açıdan öngörülecek yaptırımlarla bağımsız denetimin kalitesinin yükseltilmesi ve mesleki kurallar oluşturmasının ve mesleki sorumluluk sigortası yapılması zorunluluğu getirmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

G)Bağımsız Denetime İlişkin İlgili Mevzuatlarda Uyumun Sağlanması

Ülkemizde bağımsız denetim kavramı her ne kadar Bankalar Kanunu ve SPKn'nu ile terminolojide yerini alsada, ilk düzenlemeler 1987 yılında yapıldığından aslında yeni bir kavramdır. 1996 yılından sonra piyasanın ihtiyaçları çerçevesinde genel kabul görmüş denetim standartlarına paralel yeni düzenlemeler yapılarak, bağımsız denetim standart ve ilkeleri Kurulca belirlenmeye çalışılırken, Hazine Müsteşarlığı'nın bankalarda bağımsız denetimi düzenleyen yönetmeliğinde, söz konusu yönetmelikte açıklık bulunmayan hallerde 3568 sayılı Kanun ve buna ilişkin yönetmelik ve tebliğlerdeki esaslara yollama yapılmıştır.

3568 sayılı Kanun'da, SMMM ve YMM'lere verilen yetkilerin daha çok vergisel açıdan mali tablo ve beyannamelerin incelenmesi ve denetimi olduğundan, denetimden anlaşılması gerekenin ise, mali bilgilerin onaylanması olarak tanımlandığından ve ayrıca söz konusu Kanun ve ilgili mevzuatta bağımsız denetimle ilgili hükümler bulunmadığından bankaların bağımsız denetimine ilişkin yönetmelikte de, sigorta ve reasürans şirketlerine ilişkin yönetmelikte olduğu gibi, anlam bütünlüğünün ve uygulamada yeknesaklığın sağlanması

amacıyla Kurulca yapılan düzenlemelere yollama yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

American Institute Of Certified Public Accountants

2000 Codification Of Statements On Auditing Standarts,
No.1 to 90, New York

American Institute Of Certified Public Accountants

1998 AICPA Professional Standards, Volume 1, New York

BAILEY, Larry P.

2000 Miller 2000 GAAS Guide, Canada

BOLOGNA, G.Jack ve Başk.

1987 Fraud Auditing and Forensic Accounting, New Tools
and Techniques, USA

BOZKURT, Nejat

1999 Muhasebe Denetimi, Alfa Basım Yayım Dağıtım,
İstanbul

EREN, Fikret

1994 Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C.II, Beta Basım
Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul

GÜRBÜZ, Hasan

1995 Muhasebe Denetimi, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi

GÜREDİN, Ersin

1999 Denetim, Ankara: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

HAZEN, Thomas Lee,

1995 The Law of Securities Regulation, 3th Edition, USA

HOWARD, Leslie R.

1988 Auditing, 8th Edition, Pitman Publishing, UK
International Standards Committee

1999 International Accounting Standards, London
International Federation of Accountants

1998 IFAC Handbook 1998, Tecnicai Pronouncements,
New York

JOHNSON, James T. ve Başk.

1965 Readings In Auditing, Second Edition, South Western
Publishing Company, Ohio

KELL, Walter G. ve Başk.

1989 Modern Auditing, New York

KEPEKÇİ Celal

1998 Bağımsız Denetim, Siyasal Kitapevi, Ankara

KIGER ve Başk.

1994 Auditing, Houghton Mifflin Company, USA

KILIÇ, Saim

1997 Sermaye Piyasasında Yatırımcının
Korunması:Güvence Fonları, SPK yayınları No:95, Ankara

KÜÇÜKSÖZEN, Cemal

1999 Sermaye Piyasasında Yatırımcının Korunması: Türk
Sermaye Piyasasının Bu Açıdan Değerlendirilmesi, SPK
yayınları No:131, Ankara

Maliye Hesap Uzmanları Derneği

1998 Denetim İlke ve Esasları, Güncelleştirilmiş 2. Baskı,
Cilt 2, Yıldız Ofset, İstanbul

MİLLER, Jan R.

1998 Miller GAAP Guide, Restatement and Analysis of
Current Promulgated GAAP, Collage Edition, Canada

OĞUZMAN, M. Kemal ve Başk.

1995 Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Filiz Kitabevi,
İstanbul

PIERRE, Kent E. St.

1983 Auditor Risk And Legal Liability, Research For
Business Decisions, No.59, Michigian

POROY, Reha ve Başk.

1997 Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku, Gncelleştirilmiş 7. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.ř., İstanbul

Price Waterhouse Coopers

1998 Understanding IAS Analysis and Interpretation Of Internal Accounting Standards, Great Britain

RUUD, T.Flemming

1989 Auditing As Verification Of Financial Information, Norwegian University Press, Norway

SEROZAN, Rona

1998 Borçlar Hukuku Genel Bölüm:İfa, İfa Engelleri, Haksız Zenginleşme, Cilt 3, İstanbul

SEVİLENGL, Orhan

1998 Genel Muhasebe, SETMA, Ankara

Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu

2000 Türkiye Muhasebe Standartları 2000, Ankara

WOOLF, Emile

1990a Auditing Today, Fourth Edition, UK

1985b Advanced Auditing and Investigations, M&E Professional Studies, Great Britain

Yeterlik Etüdüleri ve Araştırma Raporları

ALTUN, Tuğba

1993 İçerden Öğrenenlerin Ticareti: Teori ve Uygulamalar,
Yayınlanmamış Yeterlik Etüdü, Ankara

DEMİR, Tülin

1998 İzahname ve Mali Tablolara İlişkin Olarak Kamuyu
Aydınlatmada Sorumluluk, SPK, Yayınlanmamış
Yeterlik Etüdü, Ankara

ELGİN, İnci ve Başk.

1998 Denetim Planlama Süreci, SPK, Araştırma Raporu,
Ankara

TOGAY, Altay

1999 1982 Yılından İtibaren Sermaye Piyasası Kurulu
tarafından Gerçekleştirilen Denetimlerin İncelenmesi ve
2000'li Yıllarda Denetimde Uygulanabilecek Yöntemler,
Yayınlanmamış Yeterlik Etüdü, Ankara

Makaleler:

BOZKURT, Nejat

2000 İşletmede Hile Yapan Çalışanların
Karakteristik Özellikleri, Yaklaşım, Eylül

KORKUSUZ, Mehmet

2000 Yeminli Mali Müşavirlerin, Sahte ve
Muhteviyatı İtibariyle Yanıltıcı Belge Düzenlenmesi ve
Kullanılması Fiillerinden Sorumlu Tutulmaları Gerçekçi Bir
Yaklaşım Mı?, Yaklaşım, Temmuz

SAĞMANLI, Metin

2000 Almanya, ABD ve Türkiye'de Yeminli Mali
Müşavirlerin Sorumluluklarının Karşılaştırılması, Yaklaşım,
Haziran

Kanunlar:

- Sermaye Piyasası Kanunu
- Türk Ticaret Kanunu
- Borçlar Kanunu
- Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu
- Vergi Usul Kanunu
- Securities Act Of 1933
- Securities Exchange Act Of 1934

Tebliğler:

- Sigorta ve Reasürans Şirketlerinin Bağımsız Denetim Kuruluşlarınca Denetlenmesi Hakkında Yönetmelik
- Bankalarda Bağımsız Denetim Yapacak Kuruluşlara İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik
- Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- Muhasebe Standartları Genel Tebliği
- Seri:V, No:46 sayılı "Aracılık Faaliyetleri ve Aracı Kuruluşlara İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ"
- Seri:X, No:16 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ"
- Seri:Xl, No:1 sayılı "Sermaye Piyasasında mali Tablo ve Raporlara İlişkin İlke ve Kurallar Hakkında Tebliğ"

Web Sayfaları

www.sec.gov

www.aicpa.org

www.ias.org.uk

www.wabccpas.com

www.icaew.co.uk

www.mvrozo.simplenet.com

EK DİZİNİ

- Ek:1** Bağımsız Denetim Standartlarının tarihi gelişimi ve standartlara ilişkin açıklama
- Ek:2** Denetim türlerine ilişkin ayrıntılı bilgi
- Ek:3** Hile denetimi ile ilgili bilgi
- Ek:4** Bağımsız denetimin tarihi sürecine ilişkin gelişmeler
- Ek:5** Bağımsız denetim ve muhasebe ilişkisi
- Ek:6** Güvenilir olmayan bilgi riskinin azaltılmasına ilişkin yöntemler
- Ek:7** Bağımsız denetimin yararları
- Ek:8** SAS 82 ve SAS 53 arasındaki farklar
- Ek:9** Hileli mali tablolara ilişkin risk faktörleri
- Ek:10** Varlıkların kötüye kullanımına ilişkin olarak en çok görülen hileli işlemler ve denetçinin dikkate alması gereken risk faktörleri

EK:1

BAĞIMSIZ DENETİM STANDARTLARI

Mali tabloların bağımsız denetimlerinin sosyo-ekonomik öneminden dolayı, bağımsız denetim çalışmalarının belli bir kalitede ve düzende olması gerekmektedir. Bu nedenle bağımsız denetim çalışmalarının kalitesini korumak ve gerektiğinde ölçmek gerekir. Bu da ancak bazı kıstasların geliştirilmesiyle olabilir. Uzun bir gelişim süreci sonunda bağımsız denetim standartları oluşturulmuş ve kabul görmüştür. Konulan kuralların denetim standartları olabilmesi için, yasalarca veya mesleki örgütlerce konulmuş ve mesleği icra edenlerce kabul edilmiş olmaları gerekmektedir (Gürbüz,1995:34). Ancak bu şartlar dahilinde, konulan kıstaslar objektif ve geçerli olur, genel kabul görür. Bir bağımsız denetim çalışmasının kabul edilebilirliği, bu standartlara uygunluk derecesiyle ölçülür. Eğer çalışmanın nitelikleri standartların öngördüğü asgari nitelikleri taşımıyorsa, bağımsız denetimin yeterli ve güvenilir olmadığı kabul edilir.

1970'li yıllarda dünyada gerek muhasebe ve gerekse denetim alanında uygulamada birliği sağlamak amacıyla komiteler kurulmaya ve bu komitelerce standartlar oluşturulmaya başlanmıştır⁷⁰. Denetim alanında ise, çalışmaların kalitesini üst düzeyde tutabilmek, denetçilerin niteliklerini, sorumluluklarını ve yapmaları gereken işlemleri asgari düzeyde belirlemek ve denetçilere yol göstermek amacıyla 1947 yılında AICPA tarafından "Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları" (GAAS) geliştirilmiş ve kabul edilmiştir. Bu standartlar küçük değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir. Genel kabul görmüş denetim standartları 3 ana başlık altında toplanmış, 10 adet standarttan oluşmaktadır. AICPA bu genel standartlar dışında denetçilere çalışmalarında kolaylık sağlamak amacıyla, açıklayıcı tebliğler de denilebilecek raporlar yayınlamaktadır. Bunlara SAS adı

⁷⁰ Muhasebe alanında en önemli kuruluşlar, IASC ve IFAC'tır. IASC, 1973 yılında, 71 ülkeden 97 muhasebe organizasyonun katılması ile kurulmuştur. Kurulun hazırladığı muhasebe standartlarına kısaca IAS denir. IFAC ise, 1977 yılında Münih'te yapılan 11.Dünya Muhasebeciler Kongresinde kurulmuştur. IASC ve IFAC arasında yapılan bir anlaşma ile muhasebe alanındaki çalışmaların koordinesi kararı alınmış, muhasebe standartları yayınlama konusunda tek yetkili olarak IASC kabul edilmiştir. Bunlardan en önemlileri, 1977 yılında kurulan IFAC'a bağlı olarak kurulan IAPC ve 1972 yılında kurulan ASB de AICPA'nın teknik bir komitesi olarak kabul edilmiştir. Her iki kuruluş tarafından yayınlanan denetim standartları arasında yakın bir benzerlik bulunmaktadır.

verilmektedir. Sayıları 80'den fazla olan bu raporlar günümüzde denetim uygulamalarının omurgasını oluşturmaktadır. AICPA tarafından 1981 yılında yayımlanan "Mesleki Davranış Kuralları" ile genel kabul görmüş denetim standartlarına denetçilerin uymaları zorunlu tutulmuştur (Ruud,1989:65).

Genel kabul görmüş denetim standartları, denetçi tarafından kullanılacak bağımsız denetim ilkeleri konusunda yol gösterici öneriler sunsa bile, bu konuda kesinlikle denetçinin mesleki yargısına müdahale etme amacı taşımaz. Söz konusu standartlar, bir anlamda bağımsız denetim faaliyetlerinin "çerçeve hükümlerini" içerir. Bu çerçevenin içeriği tamamıyla yapılan denetimin özelliğine, denetçinin mesleki eğitim ve deneyimine göre biçimlenir (Maliye Hesap Uzmanları Derneği, 1999:12).

Çoğu uygulamacı, bağımsız denetimde uygulanacak yöntemlerin de yazılı standart kurallar haline dönüştürülmesini savunmaktadır. Böyle bir yola gidilmesi şüphesiz bağımsız denetim faaliyetlerini kolaylaştıracak, denetçilerin hatalı görüşler vermeleri durumunda kendilerini savunmalarına yardımcı olacaktır. Ancak sayılan yararları yanında, kanıt toplamanın mekanik hale gelmesine neden olacak ve denetçinin mesleki yargısının önemini ortadan kaldıracaktır. Oysa bağımsız denetim zihinsel bir faaliyettir ve doğrudan doğruya denetçinin mesleki tecrübesine, bilgisine ve yargısına dayanmaktadır (Güredin,1999:26).

Yukarıda yer verilen hususlar çerçevesinde genel kabul görmüş denetim standartlarının denetim faaliyetleri açısından uyulması gereken asgari kıstasları belirlediği, karşılaşılan durumu dikkate almayan ve yalnızca standartları uygulayan bir denetçinin standartların ruhuna aykırı davranmış olacağı hususunun bir kez daha belirtilmesinde fayda görülmektedir.

GENEL KABUL GÖRMÜŞ DENETİM STANDARTLARI

Genel kabul Görmüş Denetim Standartları 3 ana başlık altında 10 adet standarttan oluşmaktadır.

I-Genel Standartlar:

1-Denetim çalışmaları, yeterli mesleki eğitim ve deneyime sahip, denetçi adı verilen kişi veya kişiler tarafından yapılmalıdır.

2-Denetçiler, görevlerinin her aşamasında bağımsız davranmalıdır.

3-İncelemeler sırasında ve denetim raporu hazırlanırken gerekli mesleki özen gösterilmelidir.

II-Çalışma Alanı Standartları

1-Denetim çalışması yeterli biçimde planlanmalı ve varsa yardımcılar uygun biçimde gözlenmelidir.

2-Denetçi, çalışmalarını planlamak ve uygulayacağı testlerin niteliğini, zamanlamasını ve kapsamını belirleyebilmek için işletmenin iç kontrol yapısını incelemeli ve değerlendirmelidir.

3-İncelenen mali tablolar hakkında bir görüşe ulaşmasına yardımcı olması amacıyla, sayım, gözlem, soruşturma ve doğrulama gibi denetim teknikleri yardımıyla yeterli sayı ve güvenilirlikte kanıt elde etmelidir.

III-Raporlama Standartları

1-Denetim raporunda incelenen mali tabloların, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak hazırlanıp, hazırlanmadığı belirtilmelidir.

2-Denetim raporunda incelenen dönemde geçerli olan muhasebe politikalarının önceki dönemde de aynen uygulanıp uygulanmadığı belirtilmelidir.

3-Raporda aksi belirtilmedikçe, incelenen mali tablolarda bulunan açıklayıcı notların yeterli bir düzeyde olduğu kabul edilmelidir.

4-Rapor, incelenen mali tablolar hakkında genel bir görüşü veya görüş elde edilemediği ibaresini içermelidir. Görüş bildirmekten kaçınma durumunda bunun nedeni raporda yer almalıdır. Ayrıca, yapılan incelemelerin özellikleri ve alınan sorumluluğun derecesi raporda açıkça belirtilmelidir.

EK:2

DENETİM TÜRLERİ

Bilgi kullanıcılarının ilgilendikleri alanlara göre muhasebe denetimi üç şekilde yapılmaktadır.

- a)Finansal (mali tablolar) denetimi**
- b)Uygunluk denetimi**
- c)Faaliyet denetimi**

a)Finansal denetim, işletmelerin mali tablolarından yaygın olarak yararlanılması nedeniyle mali tabloların denetimi büyük önem taşımaktadır. Bu denetime “Bağımsız Denetim” veya “Dış Denetim” de denilmekte ve söz konusu denetim “Bağımsız Denetçi” veya “Dış Denetçi” olarak adlandırılan uzman kişilerce yapılmaktadır (Kell,1989:5). Söz konusu denetim çalışması neticesinde işletmelerin mali tablolarının mali durumu ve faaliyet sonuçlarını, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve yasal düzenlemeler çerçevesinde gerçeği doğru ve dürüst biçimde yansıtıp yansıtmadığı konusunda bir görüş oluşturulur.

Mali tabloların denetiminde, denetçinin dayanağı olan önceden saptanmış ölçütlerin temeli, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine dayanmaktadır. Ancak, bunun yanında ülkeden ülkeye değişen yasal düzenlemeler de ölçüt olarak kullanılmaktadır. Mali tabloların denetiminde, denetçiler tarafından mali tabloların ve dayanaklarının doğru ve dürüst bir içerik taşıyıp taşımadığı da incelenmektedir. Mali tabloların doğruluğu, incelenen unsurun şekil açısından istenen özellikleri taşıyıp, taşımadığının araştırılmasıdır. Mali tabloların dürüstlüğü ise, doğru olarak kabul edilen unsurun içerik olarak gerçekleşip, gerçekleşmediğine bakılmasıdır. Örneğin, bir stok kaleminin muhasebe tekniği açısından bilançoda yer alması işlemin doğruluğunu, malın fiziken depoda bulunması da işlemin dürüstlüğünü göstermektedir.

b)Uygunluk denetimi, belli otoriteler tarafından konulmuş olan kurallara uygulayıcıların uyma derecelerinin belirlenmesine

yöneliktir. İşletmelerde bu tür denetimler genellikle iç denetçiler veya kamu denetçileri tarafından yapılmaktadır. Uygunluk denetimine ilişkin olarak hazırlanan raporlar, söz konusu denetimi talep eden otoritelere verilmektedir.

c) Faaliyet denetimi, 1960'lı yıllardan itibaren gelişmeye başlayan bir denetim türüdür. Faaliyet denetimi işletmenin salt muhasebe işlemleri ile sınırlı olmayıp, işletmenin örgüt yapısı, üretim yöntemleri, pazarlama politikaları, bilgi işlem faaliyetlerinin de denetimini kapsamaktadır. Böylece işletmenin genel olarak etken ve etkin olarak ⁷¹çalışıp çalışmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Faaliyet denetimi ile ilgili olarak hazırlanan raporlardan işletme yönetimi veya bu denetimi talep eden üçüncü kişiler faydalanmaktadır(Kell,1989:s.6).

⁷¹ İşletmenin faaliyetlerinde etken ve etkin olarak çalışmasının denetiminde; etkenlik, işletmenin amaçlarına ulaşmada başarılı olup olmadığını ölçmeye yaramakta, etkinlik ise, işletmenin amaçlarına ulaşmada kaynakları verimli kullanıp kullanmadığını ölçme görevini üstlenmektedir.

EK:3

HİLE DENETİMİ

Bağımsız denetim ile hile denetiminin farklılıklarına ilişkin hususlara aşağıda yer verilmiştir (Bologna,1987:33).

1-Hile denetimi, finansal denetimden farklıdır, metodlardan çok akla dayalıdır. Önsezilerle olaylara yaklaşmaktadır.

2-Hile denetçisi, finansal denetçiden farklı olarak, istisnai durumlar, aykırılıklar, muhasebe yanlışlıkları ve ilişkilerin seyri ile ilgilenir, hatalarla uğraşmaz. Olağandan çok, olağanüstü işlemlerle ilgilenir. İşletmece yapılan işlemlerin öncesi ve sonrasını inceleyerek, hileli bir durum olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalışır.

3-Hile denetimi, tecrübe ile öğrenilir, kitaplardan veya bir önceki çalışma kağıtlarından öğrenilmez. Hile denetçisi olabilmek için bir "hırsız" gibi düşünmeyi bilmek gerekir.

4-Finansal denetimde, hile, önemlilik kapsamında, finansal bilgilerin kasıtlı olarak yanlış gösterilmesidir. Hile denetiminde ise hile, finansal bilgilerin kasıtlı olarak yanlış gösterilmesidir. Hile denetimi geçmiş olayları da inceleyerek hileyi ortaya çıkarmaya çalışır. Oysa finansal denetimin amacı cari dönem mali tablolarındaki hata ve yanlışlıkları ortaya çıkarmaktır. Finansal denetim, ortada olan, görünen işlem ve kayıtlarla ilgilenirken, hile denetimi, söz konusu kayıt ve işlemlerin gizli kalmış tarafları ile ilgilenmektedir.

5-Hileler, ekonomik, bencil, ideolojik ve psikolojik amaçlarla yapılmaktadır. Bu dört faktörün içinde en önemli olan ekonomik amaçtır.

6-Hile, dürtü, fırsat ve kazanç çerçevesinde işlenmektedir.

7-Bilgisayarlı muhasebe sistemlerinde de hile yapılabilmektedir(veri girişinde, çıkışında veya başından sonuna kadar). Bunlardan en çok görüleni yanlış bilgi girilmesidir.

8-Düşük seviyede görev alan çalışanlarca yapılan ve sık görülen hile harcama kalemlerindedir.

9-Yüksek seviyede görev alanlarca yapılan ve en sık görülen hile ise gelir kalemlerindedir.

10-Muhasebe tipli hileler en çok, kontrolün hiç olmadığı bölümlerde görülmektedir.

11-Hile olayları miktar olarak çok artmasa da, hile nedeniyle kayıplar artmaktadır.

12-Muhasebe hileleri finansal denetim çerçevesinde genellikle tesadüfen ortaya çıkarılmaktadır.

13-Hile, iç kontrol yanında kişisel dürüstlük ve doğruluk ile önlenabilir.

EK:4

BAĞIMSIZ DENETİMİN TARİHİ GELİŞİMİ⁷²

Eski çağlardan sanayi devrimine kadar mali sorumluluğu bulunan kimselerin dürüst hareket edip etmediklerini tespit etmek için, işletme sahipleri ve kamu otoritelerince muhasebe denetimi yaptırılmıştır. Eski Mısır ve Roma uygarlıklarında her kurumda yapılan tahsilat ve ödemeler bir uzmana okunmakta ve bu kimse okunanları dinleyerek yapılan tahsilat ve ödemelerin uygun olduğuna karar vermektedir. Bu nedenle “auditing” (denetim) terimi söz konusu dönemlerde yapılan denetimlerden kaynaklanarak, “işitmek, dinlemek” anlamına gelen Latince “audire” teriminden türetilmiştir. Sanayi devriminden sonra büyük bir gelişim gösteren muhasebe denetimi günümüzde yüksek düzeyde bilgi ve tecrübe gerektiren bir uzmanlık dalı haline gelmiştir.

Günümüzdeki bağımsız denetim yaklaşımının yeterince anlaşılabilmesi için muhasebe denetiminin dolayısıyla da bağımsız denetimin tarihi gelişim sürecine kısaca değinmekte yarar vardır.

Sanayi devriminden 20.'nci yy'ın başına kadar süren birinci aşamada, teknolojik ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle anonim şirket şeklinde büyük işletmeler kurulmaya başlanmış ve işletme sahipleri, işletmelerini profesyonel yöneticilere bırakmak zorunda kalmışlardır. Böylece, işletme sahibi ve işletme yönetimi birbirinden ayrılmış, işletme sahipleri yönetici ve iş görenlerin faaliyetlerini işletmeden bağımsız uzmanlara denetletirmeye başlamışlardır.

Bu dönemdeki denetim belge denetimi olup, bu denetim defterlerdeki kayıtlar ile bu kayıtlara dayanak teşkil eden belgelerin, muhasebe kayıtlarındaki hata ve hileleri ortaya çıkarması amacıyla karşılaştırılmasından ibarettir.

20. yy'ın ilk yarısından itibaren, denetimin amacı mali tablolarda yer alan bilgilerin doğruluğunun araştırılması olarak değişmiştir. Muhasebe denetiminin gelişmesinde ikinci aşamayı oluşturan bu dönemde, işletme sahipleri yanında, kredi verenler,

⁷²Bu bölümde Johnson,1965:11,21;Howard,1988:1;Woolf,1985:13;Gürbüz,1995:15;Bozkurt,1999:17,18;Güredin,1999:6-8'den yararlanılmıştır.

devlet, mali tablo kullanıcıları gibi ek çıkar grupları oluşmuş, mesleki alanda gelişmeler kaydedilmiş, işletme yönetimleri hata ve hileleri ortaya çıkarma ve önleme konusundaki sorumluluklarının bilincine vararak, bunlar için iç kontrol sistemleri oluşturmuş ve muhasebe ve denetim konularında yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Denetim amaçlarındaki değişimler, denetim tekniklerinin de değişmesine neden olmuştur. Bu dönemde denetlenen işletmenin dışından sağlanan delillere ve bu delillere ilişkin mutabakat çalışmalarına büyük ağırlık verilmiştir.

İşletmelerin büyümesi, incelenen belge ve kayıt sayısının artması sonucunda ise, tüm belgelerin incelenmesi yerine örnekleme yöntemi benimsenmiştir. 1930'larda görülen muhasebe denetiminin gelişimi ile örnekleme yöntemi genel kabul görmüş, örnekleme yönteminin yoğun olarak uygulanması ile de işletmelerin iç kontrol sistemlerinin önemi ortaya çıkmıştır. "Sistemlere Dayalı Denetim" olarak adlandırılan bu denetim "bir işletmenin muhasebe ve iç kontrol sistemi, bu düzen içinde hazırlanmış olan mali tabloların güvenilirliğinin göstergesidir" varsayımına dayanmaktadır.

Günümüzde, bilgisayar yardımıyla yapılan denetimler, geleneksel denetim yaklaşımının değişmesine neden olmaktadır. İşletmelerin iç kontrol sisteminin ayrıntılı olarak incelenmesi sonucunda muhasebe denetiminin yalnızca mali tablolarla sınırlı kalmayıp, muhasebe dışındaki diğer işletme faaliyetlerinin de denetlenmesini gündeme getirmektedir.

Bu çerçevede, yukarıda açıklanmaya çalışılan tarihi süreç sonunda ulaşılan modern muhasebe denetiminin başlıca nitelikleri özetle aşağıdaki gibi sayılabilir.

1-Denetim çalışmalarında hata ve hilelerin ortaya çıkarılması amacı önemini yitirmiş, yerini mali tabloların gerçeği yansıtır, yansıtmadığının incelenmesi almıştır.

2-Bağımsız denetçilerin kredi verenler, devlet ve ortaklar gibi mali tablo kullanıcılarına karşı sorumlulukları artmıştır.

3-Yapılacak olan bağımsız denetimin kapsamının, niteliğinin ve zamanlamasının belirlenebilmesi için işletmenin iç kontrol

sisteminin değerlendirilmesi gereği genel kabul görmüş, işletme içinden elde edilen delillerin üstünlüğü kabul edilmiştir.

4-Bilgisayar destekli yeni denetim prosedürleri oluşturulmuştur.

5-Denetim çalışmalarında muhasebe dışındaki işletme faaliyetlerinin de incelenmesi gerektiği yönünde bir eğilim oluşmuştur.

EK:5

BAĞIMSIZ DENETİM VE MUHASEBE⁷³

Denetimlerin muhasebe ile ilgili olması, denetçilerin muhasebe konusunda uzman olması gibi nedenlerle kamuoyunda muhasebe ve denetim kavramları birbiri ile karıştırılmaktadır. Mali tabloların hazırlandığı muhasebe sürecinin amaçları ve yöntemleri ile bu tabloların güvenilirliklerinin araştırıldığı denetim sürecinin amaçları ve yöntemleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Muhasebe, bir ticari işletmenin ticari ve mali nitelikteki işlem ve olaylarına ilişkin verilerin kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi ve bu bilgilerin ilgili kişi ve kurumlara iletilmesi sürecidir (Sevilengül,1998:9). Bu açıdan muhasebenin yaratıcı bir niteliği bulunmaktadır. Bu sürecin sonunda mali tablolar ve işletme yöneticileri için raporlar düzenlenir. Muhasebeciler mali tabloları hazırlamak için genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini bilmek zorundadır.

Denetimde, muhasebe verileri denetimin konusunu oluşturur. Denetim, kaydedilen verilerin ilgili olduğu hesap döneminde meydana gelen mali ve ticari işlemleri gerektiği gibi yansıtıp, yansıtmadığını belirlemektir. Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin, muhasebe bilgilerinin gerektiği gibi kaydedilip kaydedilmediğini değerlemede kriter olması nedeniyle denetçi bu ilkeleri bilmek zorundadır. Bu açıdan bakıldığında, muhasebe bir yazı yazma faaliyeti iken, denetim editörlük faaliyeti olarak nitelendirilebilir. Denetçinin muhasebe konusunda bilgili olmasına ek olarak, denetim kanıtlarını toplamada, değerlemede ve denetim ilkelerini ve standartları uygulamada da uzman olması gerekmektedir ().

⁷³ Bu Bölümde Kell,1989:41:Woolf,1990:17:Kepekçi,1998:8:Güredin, 1999:13'den yararlanılmıştır.

EK:6

GÜVENİLİR OLMAYAN BİLGİ RİSKİNİN AZALTILMASI

Yukarıda sayılan nedenlerle, mali tablo kullanıcılarının işletme yönetiminden gelen bilgilere güvenmeleri ve bu bilgilere dayanarak karar alabilmeleri zordur. Bu nedenle, bilgi üzerindeki riskin olabildiğince azaltılması gerekmektedir. Bunun için uygulanabilecek yöntemlere aşağıda yer verilmiştir (Bozkurt: 1999).

1-Mali tablo kullanıcılarının bilgileri denetlemesi:

Günümüzde mali tablo kullanıcılarının farklı iş kollarında bulunması, sayılarının çok olması, denetim işlemlerinin herkes tarafından bilinmemesi, zaman yetersizliği ve işletme faaliyetlerinin aksatılması gibi nedenlerle bu yöntemin uygulanması olanaksızdır.

2-Mali Tablo Kullanıcıları ile Yönetimin Güvenilir Olmayan Bilginin Doğurduğu Riski Paylaşması: Mali tablo kullanıcıları üzerindeki yanlış bilgi kullanımından kaynaklanan riski azaltmanın bir diğer yolu, yanlış bilgi kullanımından doğan zararın bir kısmının yönetime yüklenmesidir. Mantıklı bir yöntem olmasına karşın, hukuki yollara başvurulması kısa zamanda çözüm getirmediği için pratik bir yöntem değildir.

3-Mali tablo kullanıcılarına Bağımsız Denetimden Geçirilmiş Mali Tabloların Sunulması: Yukarıda yer verilen yöntemlerin uygulanabilirliğinin güç olması nedeniyle, işletme dışında olan ve bağımsızlığı düzenlemelerle belirlenen uzman kişilerce yapılan denetim sonucunda bilgilerin güvenilir olup olmadığı raporlara bağlanarak ortaya konulacak ve bilgilerin güvenilirliği sorunu zaman ve maliyet açısından çözüme kavuşturulacaktır

EK:7

BAĞIMSIZ DENETİMİN YARARLARI

Bağımsız denetimin yararlarına aşağıda yer verilmektedir (Güredin,1999:16,17:Woolf,1990:17,18).

A.Bağımsız Denetimin Denetlenen İşletmeye Yararları

- 1.Bağımsız denetim mali tabloların güvenilirliğini artırır.
- 2.İşletme yönetimi ve işletmede çalışanların mali tablolarda sahtekarlık yapmalarının önüne geçer.
- 3.Bağımsız denetimden geçen mali tablolar üzerinde kamu otoriteleri tarafından denetim yapılması asgariye indirilir.
- 4.Denetlenmiş mali tablolar kredi olanaklarını artırır. İşletmeye finansman sağlanmasını kolaylaştırır.
- 5.Bağımsız denetim sonucunda işletmenin mali tablolarındaki hatalar düzeltilir ve işletmenin gelir ve giderleri doğru olarak gösterilir.
- 6.Bağımsız denetim holding kuruluşlarda işletme politika ve yordamlarına tüm topluluk içinde uyulduğu konusunda bilgi ve güvence verir.
7. Bağımsız denetimden geçmiş mali tablolar dikkate alınarak işletme yönetimi işletmenin faaliyetleri ve yatırımları konusunda isabetli karar almasına yardımcı olur.
- 8.İşletme içindeki kontrollerin gelişmesini ve hilenin azalmasını sağlar.
9. Bağımsız denetim sırasında denetçinin işletmenin içinde bulunduğu sanayi ve işletme ile ilgili olarak elde ettikleri bilgileri kullanarak, işletmenin yönetimi ve iç kontrol yapısı hakkında işletme yönetimine bilgi vererek işletmenin yapısının güçlendirilmesi sağlanır.

B.Bağımsız Denetimin İş Hayatının Diğer Üyelerine Sağladığı Yararlar

- 1.Bağımsız denetimden geçmiş mali tablolar kredi veren kurumlara kredi verme ile ilgili kararlarında yardımcı olur.

2.Bağımsız denetimden geçmiş mali tablolar küçük tasarruf sahiplerine yatırım kararları alırken yol gösterir.

3.Bağımsız denetimden geçmiş mali tablolar işverene ve işçi sendikalarına ücretlerin ve sosyal yardımların pazarlığında nesnel bilgiler sağlayarak yardımcı olur.

4.Bağımsız denetimden geçmiş mali tablolar bir iş yerinin satılması, alınması veya bir başka iş yeri ile birleşmesi hallerinde alıcı ve satıcı taraflara güvenilir, nesnel bilgiler sağlar.

5.Bağımsız denetimden geçmiş mali tablolar işletme ile ilgili taraflara, özellikle işletmenin müşterilerine ve alacaklılarına, denetlenen işletmenin karlılığı, faaliyetlerinin verimliliği ve finansal yapısının durumu hakkında güvenilir bilgiler vermektedir.

C.Bağımsız Denetimin Kamu Kuruluşları Açısından Sağladığı Yararlar

1.Yasalar gereğince kamu kurumlarına verilen mali tablolara olan güven artmaktadır.

2.Kamuca yapılacak denetimlerin sınırlandırılmasına neden olur.

3. Bağımsız denetimden geçmiş mali tablolar borçluluk ve iflas hallerinde, vekalet ve ortaklık sözleşmelerinin düzenlenmesinde adli mercilere bağımsız ve güvenilir bilgi sağlar.

4.Kamu kuruluşlarınca ülke ekonomisi için alınması gereken kararlarda kullanabilecek güvenli veriler elde edilmiş olur.

EK:8

SAS 82 ve SAS 53'ün karşılaştırılması		
	SAS 82	SAS 53
Konu	Mali tabloların denetiminde hilenin ortaya çıkarılması.	Mali tabloların denetiminde hata ve düzensizliklerin ortaya çıkarılması.
Tanımlar	Hilenin geniş bir tanımı verilmekte, söz konusu standartta hile denetimi ile varlıkların kötüye kullanımı düzenlenmektedir.	Hata ve düzensizliklere ilişkin tanıma yer verilmekte, düzensizliklerin hem hile denetimini ve hem de varlıkların kötüye kullanımını kapsadığı belirtilmektedir.
Sorumluluğun Ortaya Çıkarılması	Sorumluluğun ortaya çıkarılması SAS 82 ve SAS No.53'te aynı şekilde düzenlenmiştir. Buna göre SAS 82'de düzenleme; -Daha açık bir hale getirilmiştir. -Düzensizlik terimi yerine hile terimi kullanılmıştır. -Denetimin planlanması ve uygulanması aşamalarını da içermektedir.	

	<p style="text-align: center;"><u>Sorumluluğun ortaya çıkarılması</u></p> <p>Bağımsız denetçinin denetimi planlarken ve uygularken mali tabloların hata ve hilelere yol açabilecek önemli yanlışlıkları içermediğine ilişkin makul bir güvenceyi oluşturma sorumluluğu vardır.</p> <p style="text-align: center;"><u>Riskin Değerlendirilmesi</u></p> <p>Bağımsız denetçi özellikle hileden meydana gelebilecek önemli yanlışlıklara ilişkin riski değerlendirmeli ve uygulayacağı denetim prosedürünü hazırlarken bu değerlendirmeyi göz önüne almalıdır. Bu değerlendirme yapılırken denetçi tarafından hileli mali tablolar ve varlıkların kötüye kullanımıyla ilgili hileye ilişkin risk faktörleri de göz önünde tutulmalıdır.</p>	<p style="text-align: center;"><u>Riskin Değerlendirilmesi ve Sorumluluğun Ortaya Çıkarılması</u></p> <p>Denetçi, riski değerlendirirken hata ve düzensizliklerin mali tablolarda yanlışlığa yol açabileceğini göz önüne almalıdır. Bu değerlendirmeye dayanarak, denetçi mali tablolar için önemli olabilecek hata ve düzensizlikleri ortaya çıkarabilmede makul bir güvence olacak şekilde denetimi planlamalıdır.</p>
--	---	---

Risk Faktörleri	<p><u>Hileli Mali Tablolara İlişkin Risk Faktörlerinin Kategorileri</u></p> <ul style="list-style-type: none">-Yönetimin şekli ve kontrollere olan etkisi-Sektörel durum-Finansal istikrar ve işletmenin yönetim şekli <p><u>Varlıkların Kötüye Kullanımına İlişkin Risk Faktörleri</u></p> <ul style="list-style-type: none">-Varlıkların kötüye kullanım karşısındaki hassasiyeti-Kontroller	<p>Önemli yanlışlıklara ilişkin risklerin değerlendirilmesi planlama aşamasında yapılmaktadır.</p> <p>Buna göre,</p> <ul style="list-style-type: none">-Yönetimin Şekli-İşletme ve Sektörün Şekli-Sözleşmenin Şekli dikkate alınmalıdır.
Diğer Durumlar	<p>Çalışmanın temelinde riskin değerlendirilmesini etkileyen diğer durumlar ise,</p> <ul style="list-style-type: none">-Muhasebe kayıtlarında çelişkiler-Kanıtlarda uygunsuzluklar-Denetçi ve müşteri arasındaki problemler	<p>-Yoktur</p>

Risk Sorumluluğu	<p>Her iki SAS düzenlemede denetçinin risklere ilişkin sorumluluğunun aşağıdakileri etkilediği düzenlenmiştir.</p> <ul style="list-style-type: none">-Denetimde görev alacak denetçilerin belirlenmesi ve denetimin kapsamı-Mesleki şüphe-Prosedürlerin uygulanmasında denetimin niteliği, zamanlaması ve kapsamın belirlenmesi	
	<p>SAS 82'de yer verilen örneklerde özel sorumluluklar aşağıdaki gibi sayılmıştır.</p> <ul style="list-style-type: none">-Hesap bakiyelerindeki, işlemlerin sınıflandırılmasında ve açıklamaların düzeyine ilişkin riskler-Hileli mali tablolara ilişkin riskler-Varlıkların kötüye kullanımına ilişkin riskler	

Mesleki Şüph	Burada yer alan tartışmalar genişlemekte, AU Bölüm 230'da yer verilen "İşin Uygulamasında Mesleki Özen" başlıklı düzenlemeye yollama yapılarak denetimde mesleki şüphenin önemi ortaya çıkarılmaktadır.	Mesleki şüphenin kapsamı tartışılmakta ve denetimin planlanmasında ve uygulanmasında mesleki şüphe açıklanmaktadır.
Hileye Dayalı yanlışlıkların Ortaya Çıkarılmasına İlişkin Sorumluluk	<p>Önemli olmayan ve mali tablolara etkisi bulunmayan hilelerin ortaya çıkarılmasında denetçinin yapacakları sırasıyla aşağıda sayılmıştır.</p> <ul style="list-style-type: none">-Durumu uygun düzeydeki bir yöneticiye bildirmek,-Denetimin diğer yönlerinin etkilenmediğinden emin olmak, <p>Mali tablolara önemli etkisi olan hilelerin ortaya çıkarılması veya denetçinin önemlilik sınırını belirleyememesi durumunda denetçinin yapacağı işlemler;</p> <ul style="list-style-type: none">-Denetimin diğer yönlerini kapsayıp kapsamadığının gözden geçirilmesi-Mevcut durumu ve yapılacak incelemeleri uygun düzeydeki bir yönetici ile tartışmak-Önemli bir hilenin olup olmadığını ve bunun etkilerini açıklamaya çalışmak-Eğer uygunsa, müşterinin durumu yasal danışmanları ile görüşmesini tavsiye etmek	
Dokümantasyon İhtiyacı	-Risk faktörlerini açıklamak ve bu risk faktörleri karşısında denetçinin çalışmalarını belirlemek	-Yoktur.

	<p>-Eğer denetim sırasında diğer risk faktörleri ortaya çıkarsa ve denetçi bu durumun yeni sorumluluklar doğuracağına inanırsa bu risk faktörlerini de belirleyecektir.</p>	
Araştırma	<p>Yönetimin, 1)işletmede hile riskinin dikkate alınıp alınmadığı</p> <p>2)İşletme içi ve dışında hile yapılabileceğine ilişkin bilgilerinin olup olmadığı</p> <p>incelenecektir.</p> <p>Eğer işletmenin hileyi ortaya çıkarma, önleme ve vazgeçirme programı varsa, denetçi, çalışanların bu programa uymaları ve programın hile riskinin belirlenmiş olup olmadığını inceleme yükümlülüğü bulunmaktadır.</p>	

Haberleşme	Denetçi risk faktörlerini tespit ettiğinde bu faktörlerin rapor haline getirilip, yöneticilerle görüşmeyi gerektirip, gerektirmediğine karar verecektir.	
	SAS 82’de diğer haberleşme sistemleri aynen SAS 53’teki gibi oluşturulmuştur. Denetçi, hileye yol açan bir husus tespit ettiğinde yöneticilerle görüşecektir. Ancak, hilenin yöneticiler tarafından yapıldığı anlaşılırsa, söz konusu husus doğrudan denetim komitesine bildirilecektir.	
	Eğer, hile yasadışı işlemleri beraberinde getiriyorsa, yasadışı işlemlerin mali tablolara etkisi de tespit edilirse, Securities Litigation Reform Act of 1995’e (Section 10/A of the Securities Exchange Act of 1934) göre işlem yapılacaktır.	

EK:9

HİLELİ MALİ TABLO HAZIRLANMASINA İLİŞKİN RİSK FAKTÖRLERİ

a. Yönetimin yapısı ve kontrol mekanizmalarına olan etkisinden kaynaklanan risk faktörleri,

- Yönetimi hileli mali tablo hazırlamaya iten faktörlere ilişkin örnekler.

-Yönetimin işletme sonuçları, mali durum veya nakit akışı için aşırı derecede iddialı hedefleri başarmasına bağlı olan ikramiye veya diğer teşvikler şeklindeki vaadlerinin bulunması,

-Yönetimin, görülmedik bir şekilde iddialı muhasebe uygulamaları vasıtasıyla şirketin, hisse senedi fiyatı veya kazanç trendinin artırılmasına ilişkin hedefleri,

-Yönetimin analistler, alacaklılar ve diğer üçüncü taraflar nezdinde aşırı derecede iddialı veya aleni biçimde gerçeğe uygun olmadığı görünen tahminlerin başarılacağına dair taahhütte bulunması,

-Yönetimin vergi-kaygısı taşıyan sebeplerle beyan edilmiş kazançlarını asgariye indirmek üzere uygun olmayan araçlara başvurması.

- Yönetimin iç kontrol sistemine ve finansal raporlama sürecine uygun davranmamasına ilişkin örnekler.

-Şirketin değerlerinin veya etüğünün iletilmesinde ve desteklenmesinde etkisiz bir araç kullanılması,

-Yönetim kurulu veya denetim komitesi tarafından etkin biçimde denetlenme gibi kontroller olmaksızın yönetime tek bir kişi veya ufak bir grubun hakim olması,

-Önemli kontrollerin yetersiz biçimde takip edilmesi,

-Yönetimin bildirim konusu olabilecek durumları zamanında düzeltmemesi,

-Yönetimin işletme personeli için gereksiz biçimde iddialı mali hedefler ve beklentiler tespit etmesi

-Yönetimin düzenleyici mercilere karşı önemli ölçüde ihmalkar bir tavır sergilemesi

-Yönetimin muhasebe ve bilgi teknolojisi ile iç kontrol personelinin yetersiz olması,

- Finansal bilgisi olmayan yöneticilerin muhasebe esaslarının seçimiyle veya önemli tahminlerin tespitiyle ilgilenmesi veya bunlara iştirak etmesi,

- Üst düzey yönetim, danışma veya yönetim kurulu üyelerinin çok sık değişmesi,

- Yönetim ve mevcut veya bir önceki denetçi arasındaki gergin ilişkilere örnek olarak aşağıdakiler verilebilir.

-Mevcut veya bir önceki murakıpla muhasebe, hesap denetimi veya raporlama konularında üzerinde sık görülen ihtilaflar.

-Denetçiden, hesap denetiminin tamamlanmasına veya denetçi raporunun yayımlanması ile ilgili zaman sınırlamaları veya makul olmayan talepler.

-Denetçinin çalışanlara veya bilgiye erişimini veya yönetim kurulu veya denetim komitesiyle etkin biçimde haberleşme imkanını uygun olmayan bir şekilde daraltan resmi veya gayri resmi sınırlamalar.

-Özellikle denetçinin çalışma alanını etkilemek üzere yapılan girişimler olmak üzere, yönetimin denetçi ile ilişkilerinde tahakküm edici biçimde davranması.

- Geçmişte bilinen yasa ihlalleri ve kuruluş veya üst düzey yönetim aleyhine yasaların ihlali veya hile suçlaması nedeniyle açılmış davalar.

b. Sanayi şartlarıyla ilgili risk faktörlerine ilişkin örneklere aşağıda yer verilmiştir.

- Kuruluşun mali istikrarını veya karlılığını bozabilecek yeni muhasebe uygulamaları, yasal veya düzenleyici işlemler.
- Pazarda yüksek derecede rekabetin olması veya pazarın doymuş olması durumunda, kar marjlarının düşmesi,
- Artan ticari başarısızlıklar ve müşteri talebinde önemli düşüşlerle birlikte azalan iş potansiyeli.
- Hızla değişen teknolojiden aşırı derecede etkilenme veya hızlı ürün eskimesi gibi endüstrideki hızlı değişiklikler.

c. İşletme özellikleri ve mali istikrarla ilgili risk faktörlerine ilişkin örneklere aşağıda yer verilmiştir.

- Kazanç ve kazanç büyümesi mali tablolarda görülürken, faaliyetlerden nakit akışları sağlayamama,
- Belli başlı araştırma ve geliştirme veya yatırım masraflarının finansmanı için ödenek ihtiyacı dahil, kuruluşun mali durumu bakımından rekabetçi konumunu sürdürmek amacıyla, gerekli ilave sermaye bulunması için önemli baskı.
- Alışılmadık ölçüde öznel hükümler veya belirsizlikler içeren veya kuruluş üzerinde mali bakımdan yıkıcı bir etkisi olabilecek biçimde yakın dönemde önemli değişikliğe tabi olabilecek mühim tahminlere dayandırılmış varlıklar, borçlar, gelirler veya harcamalar–alacakların nihai anlamda tahsil edilebilirliği, gelir kabulünün zamanlaması, munzam veya takdir edilmesi zor geri ödeme kaynaklarının yüksek derecede öznel değerlemesine dayalı mali araçların paraya tahvil edilebilirliği veya masrafların önemli ölçüde ertelenmesi gibi.
- İlişkili kuruluşlarla olan normal ticari faaliyetleri dışındaki işlemler veya mali tabloları denetimden geçmemiş veya bir başka denetim kuruluşu tarafından kontrol edilen ilişkili kuruluşlarla olan önemli şirket işlemleri.
- Özellikle yıl sonuna yakın, çözümü zor olan önemli alışılmadık veya aşırı karmaşık işlemler.

- Ticari anlamda açık, haklı bir gerekçesi yok gibi gözükken özellikle vergisel boyutu olan önemli banka hesapları veya bağlı şirket veya şube faaliyetleri.

- Çok sayıda veya alışılmadık tüzel kişileri, idari yetki sınırını veya açık bir ticari amacı olmayan sözleşmeye bağlanmış düzenlemeleri içeren fazlasıyla karmaşık örgütsel yapı.

- Kuruluşu kontrol eden örgüt veya kişinin/kişilerin tespitindeki zorluk.

- Özellikle aynı iş kolundaki diğer şirketler ile karşılaştırıldığında, alışılmadık biçimde hızlı büyüme veya karlılık.

- Özellikle faiz oranlarındaki değişikliklerden aşırı ölçüde zarar görme ihtimali.

- Aşırı derecede borca bağımlılık veya borç geri ödeme şartlarını karşılamada düşük kabiliyet; karşılanması güç borç taahhütleri.

- Gerçekçi olmayan iddialı satış veya karlılığı teşvik programları.

- Yakın bir iflas veya ipoteklerin paraya tahvili tehlikesi veya kötü niyetli devir.

- Finansal sonuçların yetersiz olarak bildirimiminin, ticari ortaklık veya ihalenin yapılmaması gibi önemli mahiyette işlemler üzerine menfi etkisinin olması.

- Kuruluşun önemli boyuttaki borçlarını bizzat yönetimin garanti etmesi durumunda zayıf veya kötüleşen mali duruma ilişkin gösterge.

Ayrıca, yukarıda sayılanlar yanında denetçinin dikkate alması gereken hususlar ise aşağıda sayılmaktadır.

1-Muhasebe kayıtlarında farklılıkların varlığı;

a) İşlemlerin zamanında tamamlanmaması ve kayıtlara geçirilmemesi veya şirketin mutad olarak uyguladığı yönteme aykırı yeni muhasebe tekniklerinin uygulanması,

b) Yetkili olunmadığı halde bir takım işlemlerin yapılması,

c) Son anda muhasebe kayıtlarında değişiklik yapılması ve bu değişikliklerin mali tablolardaki hesap kalemlerine etkisinin büyük olması.

2-Delil niteliğindeki unsurların kaybolması ve söz konusu belgelerdeki çelişkili durumlar,

a) Dokümanların kaybolması,

b) Orijinal belgelere ulaşmak amaçlanırken, fotokopilerinin denetçiye verilmesi,

c) İşlemlerde açıklanamayan hususların bulunması,

d) Yapılan araştırmalar sonucunda yönetimin veya çalışanların çelişkili ve tutarsız cevaplarının bulunması,

e) Müşteri şirket kayıtları ve elde edilen mutabakatlar arasında farklılıklar bulunması,

f) Önemli miktarda stok veya diğer varlıkların kaybolması.

3-Denetçi ve müşterisi arasında problem doğuran olağandışı ilişkiler,

a) Denetimde elde edilmesi öngörülen delillere denetçinin ulaşmasının önlenmesi,

b) Karmaşık ve zor hususlarda karar verilmesi aşamasında yönetim tarafından yersiz zaman kısıtlamasına gidilmesi,

c) İstenen bilgilerin şirket tarafından zamanında sağlanmaması,

d) Denetçiye hile hakkında önerilerde bulunmak veya yakınmak.

EK:10

I.VARLIKLARIN KÖTÜYE KULLANILMASINDAN KAYNAKLANAN YANLIŞLIKLARLA İLGİLİ RİSK FAKTÖRLERİ

Varlıkların kötüye kullanılmasından kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili risk faktörleri aşağıda belirtilen iki kategoride gruplanabilir. Denetçilerin (b) kategorisindeki risk faktörlerini hangi ölçüde dikkate alacakları (a) kategorisindeki risk faktörlerinin bulunduğu oranda etkilenir.

a)Varlıkların kötüye kullanım karşısındaki hassasiyeti: Bir şirketin varlıklarının mahiyetiyle ve bunların ne derecede kötüye kullanıma (hırsızlığa) maruz olduğu ile ilgilidir.

b)Kontroller: Varlıkların kötüye kullanılmasını önlemek veya tespit etmek üzere tasarlanmış kontrollerin bulunmamasını içerir.

Yukarıda tanımlanan iki kategorinin her biri için varlıkların kötüye kullanımından kaynaklanan yanlışlıklarla ilgili risk faktörlerine ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

a.Varlıkların kötüye kullanım karşısındaki hassasiyeti ile ilgili risk faktörleri

- Büyük miktarlarda mevcut veya işletmeye girmiş nakit.
- Boyutları küçük olan, yüksek değerde veya yüksek talep gören stokların bulunması.
- Hamiline yazılı tahviller, kıymetli madenler veya bilgisayar cipleri gibi kolay el değiştirebilen varlıkların bulunması.
- Şirkette bulunan sabit kıymetlerin ufak boyutlarda olması, kolay pazarlanabilmesi veya mülkiyet tespitinin olmaması gibi özelliklerinin bulunması.

b. Kontrollerle ilgili risk faktörleri

- Uygun gözetimin olmaması (örneğin, uzak mekanların yetersiz biçimde gözetimi veya izlenmesi gibi).
- Kötüye kullanıma açık varlıklara erişim imkanı olan çalışanlarla ilgili, iş başvuru tarama işlemlerinin olmaması.
- Kötüye kullanıma açık varlıklara ilişkin kayıtların yetersiz biçimde tutulması.
- Uygun görev ayrımının veya bağımsız kontrollerin olmaması.
- Uygun yetki sisteminin ve işlem onayının (örneğin alımlarda) olmaması.
- Nakit, yatırımlar, stoklar veya sabit kıymetlerin fiziki anlamda yeterli derecede korunmaması.
- İşlemlerin zamanında ve uygun biçimde belgelenmemesi.

Denetçinin denetimi, çalışanların mali baskısını veya kuruluş ve çalışanları arasındaki menfi ilişkilerin göstergesi olan bilgileri ortaya çıkarmak üzere planlaması gerekmez. Bununla birlikte, denetçi bu tür bilgilerin farkına varabilir. Bu nevi bilgilere verilebilecek örnekler arasında;

- a) Çalışanların işten çıkarılmaldan haberdar olunması,
- b) Mali bakımdan tatmin olmadığı bilinen, kötüye kullanıma açık varlıklara erişim imkanı olan personel,
- c) Kötüye kullanıma açık olan varlıklara erişim imkanı olan personelin davranışlarında veya yaşam tarzındaki bilinen alışılmadık değişiklikler,
- d) Kötüye kullanıma açık varlıklara erişim imkanı olan personeli etkileyen bilinen şahsi mali baskılar.

Denetçi bu tür bilgilerin varlığından haberdar olursa, varlıkların kötüye kullanımından kaynaklanan yanlışlıklara ilişkin riski değerlendirirken bu bilgileri de dikkate almalıdır.

II.VARLIKLARIN KÖTÜYE KULLANIMINDAN KAYNAKLANAN TİPİK HİLE YÖNTEMLERİ;

1-Fiktif şirketlere ödeme yapılması: Hayali olarak şirket adresi, ismi belirlenerek şirket ile aralarında mevcut bir ilişki varmış gibi gösterilmekte ve ödemeler, bu şirket adına düzenlenen faturalar üzerinden yapılmaktadır.

2-Geri ödemeler: Daha çok satıcılar tarafından şirket çalışanlarına yapılır. Kayıtlarda yer verilmediğinden tespiti zordur.

3-Hayali personel: En sık rastlanılan hile yapma yöntemlerindedir. Sisteme hayali isimler girilmesi veya işten ayrılanların isimlerinin silinmemesi yöntemleriyle hayali personele ödeme yapılmasının sağlanması ve bu ödemeleri de hile yapan çalışanın alması.

4-Fazla ödemeler tablosu: Bu tablolar fazla faiz oranlarını, fazladan gösterilen gün ve saatleri, çift maaş ödemelerini veya yetkisizce yapılan ikramiye ödentilerini göstermektedir.

Yukarıdaki hususlarla karşılaşan denetçinin uygulaması gereken ekstra denetim tekniklerine sırasıyla aşağıda yer verilmiştir.

1- Örnek olarak seçilen faturaların üzerinde herhangi bir tahrifat olup olmadığının incelenmesi,

2-Satıcı adreslerinin mükerrer adres olup olmadığı, adreslerinin bulunup bulunmadığı, telefon numaralarının doğru olup olmadığının incelenmesi,

3-Satıcıları telefonla arayarak, varlıklarının ve adreslerinin kontrol edilmesi,

4-Satıcılar ile çalışanlar listesini karşılaştırarak, adres ve telefonlarının aynı olup olmadığına bakılması,

5-Faturaların olağandışı bir işlem veya tutar olup olmadığı açısından tekrar incelenmesi,

6-Faturaları destekleyen ve faturalara ek olarak verilmesi gereken belgelerin şirkette bulunup bulunmadığının incelenmesi,

7-Ödemelere ilişkin banka kayıtlarının mükerrer adreslerin ve banka hesaplarının bulunup bulunmadığının incelenmesi,

8-Çalışanlara yapılan ödemelerin ise, sigorta kayıtları veya numaraları ile karşılaştırılarak incelenmesi ve gerekli kuruluşlardan sigorta numaralarının teyit edilmesi, bu kapsamda personel dosyalarının incelenmesi,

9- Ödemelerin yapılma şeklinin incelenmesi ve zamanı gelmesine rağmen yapılmayan ödemelerin neden hak edenlerce talep edilmediğinin incelenmesi,

gerekmektedir.